

h2

A 123

(ՀԱՐՄ)
Ն - 25

ՀԱՅԱՊԵՏ

ՔՈՒՉԱԿԻ

ԴԻԻԱՆԸ

ՍԻՐՈՑ ԵՐԳԵՐ, ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ,
ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԵՐԳԵՐ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ ԻՐԸ

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Ց

Ա Ր Շ Ա Կ Չ Օ Պ Ա Ն Ե Ա Ն

290

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ»

Փ Ա Ր Ի Չ

1902

Տաղիկներու փոքրիկ հաւարածուն որ մեզի մնացած է նահապետ
Քուչակէն, ամենէն մաքուր աղամանդն է զոր մեր հին գրականու-
թիւնն արտադրած ըլլայ. և ապշեցուցիչ բան մըն է որ այդ գործը,
ինչպէս և անոր հեղինակին անունը, մինչև ցարդ անձանօթ մնա-
ցած ըլլայ ոչ միայն մեր հասարակութեան, այլ և նոյն իսկ մեր
գրագէտներուն:

Այդ հաւաքածուն ճանչցայ վենետիկի վանքը կատարած ուսումնա-
սիրութեանց միջոցին՝ ասկից չորս տարի առաջ: Ս. Ղազարու հին
ձեռագրերուն մէջ անտիպ մնացած միջնադարեան ոտանաւորներն օրի-
նակած ատենս, ուշադրութիւնս գրաւեցին թիւ 1371 տաղարանին մէջ՝
քառակներու և վեցեակներու մէկ քանի շարքեր, որոնք զիս զմայ-
լեցուցին իրենց ներշնչման մեծ թարմութեամբն ու ինքնատու-
թեամբը, ձեռի հեշտաւէտ գունագեղութեամբն ու արտակարգ սեղմու-
թեամբը, շեշտի պաշտելի անկեղծութեամբն ու զօրութեամբը. ասոնց
մէջ տաղիկներ կային որոնց նման ոչինչ տեսած էի ամբողջ հայ գրա-
կանութեան մէջ: Այդ տաղափունջերն իրարմէ զատուած էին ուրիշ
քերթուածներով, օրինակիչներուն կողմէ գրուած տարտամ տիտղոսներ
կը կրէին («Տաղ սիրոյ զեղեցիկ», «Տաղ սիրոյ», «Տաղ հայերէն վասն
ուրախութեան», «Վասն ուրախութեան»), և հեղինակի անուն ճշգող
ո և է յիշատակութիւն չունէին իրենց կցուած. բայց ամենքն ալ,
նոյն շեշտով ոգեւորուած, ոճով, լեզուով, ներշնչուածով՝ համանման,
միակ հեղինակի մը գործը թուեցան ինձի: Փարիզ զարծիս, ձեռքս
անցաւ Արիստակէս վարդապետ Տեվկանցի «Հայերգ»ը. ուրախութիւնս
անուն և դու.՝ անոր մէջ գտնելով նոյն տաղաչարքը «Յաղագս հոգեո՞ժ

և սիրոյ ոտանաւոր է ըսնս» տխրասով, ու հեղինակի անուշով մը լուսաւորուած :

« Այս երգն, կը գրէր Տեվկանց վարդապետը՝ նախարանին մէջ, « նահապետ վարպետ Քուչակինն է » :

Գործը ուրեմն անտիպ չէր ըստրովին, բայց շատ քիչ ծանօթ հաւաքածուի մը մէկ անկիւնը կորսուած, առանց որ քննադատի ձեռք մը անոր արժէքն ի վեր հանած, զայն իր բուն լոյսին մէջ գրած եւ անոր տուած ըլլար հայ գրականութեան մէջ այն անզը — ամենարարձրը — որուն իրաւունք ունէր : Եւ արդէն Տեվկանց վարդապետին տպած օրինակը ամբողջ չէր . վենետիկի վանքին ձեռագրին պարունակած օրինակին մէջ կան բազմաթիւ քստեակներ, — եւ ամենասիրուններէն, — որոնք « Հայերգ »-ի օրինակին մէջ կը պակսին, (ինչպէս եւ « Հայերգ »-ի օրինակն ունի շատ մը կտորներ, որոնք չկան վենետիկի օրինակին մէջ) : Քիչ յետոյ, Փարիզի Ազգային Մատենադարանի թիւ 101 հայերէն ձեռագրին մէջ տեսայ տաղաչարք մը, որուն մէջ կը գտնուին վենետիկի ձեռագրին պարունակած Քուչակի երգերէն մէկ քանին եւ որ, թէ՛ այս հանգամանքով, եւ թէ՛ իր բոլոր տաղերուն ոճովն ու ոգւովը, իրաւունք ունի Քուչակի վերագրուած տաղերու հաւաքածուին մէջ մտնելու : Վերջապէս, պ. Կոստանեանցի « միջնադարեան տաղերու » երրորդ պրակին մէջ, նշմարեցի քստեակներու շարք մը, հրատարակուած իրր հին անանուն ժողովրդական երգերու փունջ մը, եւ որ Քուչակի տաղերէն կը պարունակէ բաւական թուով :

Ներկայ հատորը պիտի պարունակէ ուրեմն առաջին ամբողջական ամփոփումը այն բոլոր տաղերուն որ կը գտնուին չորս ձեռագրերուն մէջ : Այս հրատարակութեան մէջ պիտի չհետեւինք այն կարգին որով այդ տաղերն իրարու կը յաջորդեն այդ չորս օրինակներուն մէջ, ուր անոնք իրարու կը հետեւին խառնիխուռն, առանց ո եւ է դասաւորութեան . քանի որ այդ քստեակներէն ու վեցեակներէն իւրաքանչիւրը անջատ ամբողջութիւն մը կը կազմէ, ո եւ է անպատեհութիւն չկայ անոնց կարգը փոխելու մէջ . ընդհակառակն անհրաժեշտ կը նկատենք, անոնցմէ իւրաքանչիւրն իր բուն շրջանակին մէջ գնելու համար, զանոնք դասաւորել աւելի տրամաբանական ու ներդաշնակ սխտեմի մը համեմատ : Երեք խումբի բաժնած ենք այդ տաղերը՝ ըստ նիւթի տեսակին . Ա. Սիրոյ երգեր, Բ. Խրատական եւ ալլաբանական երգեր, Գ. Պանդուխտի երգեր :

Կարելի չէ անշուշտ հաստատել թէ այս բոլոր երգերը զոր կը հրատարակենք այստեղ իրր Քուչակի գործը, այդ միակ անձին արտագրութիւններէ են իրօք, քանի որ մեր ունեցած օրինակներէն եւ

ոտանաւորներն ու զէջ օրինակուած ու անհասկանալի դարձած եւ կամ շատ թոյլ ու անիմաստ տուներն ալ, որովհետեւ « տոքիւման » մըն է զոր առաջին անգամ ըլլալով կ'ուզենք իր ամբողջութեանը մէջ ի լոյս ընծայել, եւ որովհետեւ բոլոր հայկական ձեռագիրներու բազմապատկան ուսումնասիրութիւնը գեա կատարուած չըլլալով, առ այժմ անհնար է վերջնական ճշգրտութեամբ մը որոշել այս շարքին մէջէն այն տաղերը որ բուն իսկ Քուչակին գործն են եւ նշանակել անուններն այն միւս բանաստեղծներուն որոնց կը պատկանի երգերուն մնացեալ մասը : Այս վայրկեանիս հնարաւոր իսկ չէ մեղի համար հաստատել թէ այդ մէկ քանի երգերը որոնք կը գտնուին նաեւ Ֆրիկի եւ Պլուզի տաղաչարքերուն մէջ, անպատճառ կը պատկանին Պլուզին ու Ֆրիկին եւ ոչ թէ Քուչակին քանի որ այդ տաղերէն ոմանք կը գտնուին դարձեալ ուրիշ բանաստեղծներու վերագրուած տաղաչարքերու մէջ ալ կամ կը տեսնուին այդ երեք բանաստեղծներուն երգաչարքերուն մէջ միւս անգամայն . օրինակի համար՝ « Զինչ որ հետ ինձ արի » եւ « Բազան ի յանտառ մորին » քստեակները կը գտնուին թէ՛ Քուչակի, թէ՛ Պլուզի եւ թէ՛ Ֆրիկի վերագրեալ տաղաչարքերուն մէջ, « Դաւիթ արքայի որդին Սողոմոն » քստեակը վերագրուած կը գտնուի Քուչակի, Պլուզի, Ֆրիկի եւ « Պիւլլիւլ վարդապետ »-ի, ու լեզուով, ոճով այնքան — նոյն իսկ աւելի — համանման են Քուչակի վերագրուած միւս տաղերուն, որքան Պլուզի կամ Ֆրիկի քերթուածներուն, այնպէս որ այնքան իրաւամբ կրնան Քուչակին վերագրուել որքան միւս բանաստեղծներուն : Արդէն որուն ալ վերաբերին, այս տաղերը, զոր օրինակիչները միշտ հաւաքաբար հրատարակած են, բնական է եւ անհրաժեշտ որ մէկ փունջի մէջ ամփոփուած մնան, որովհետեւ էականապէս համանման ներշնչման մը, ոճի մը, լեզուի մը կնիքը կը կրեն, եւ, եթէ միակ անձի մը գործն ալ չըլլան, մէկ « զպրոց »-ի արտադրութիւններն են, եւ՝ տարօրինապէս ինքնատիպ ու մասնայատուկ՝ կ'անջատուին

1. Բազդատեցէք, զոր օրինակ, Քուչակի տաղերուն ոճին հետ՝ հաստատապէս Ֆրիկի հեղինակութիւնն եզոզ հետեւեալ քերթուածին (որ ծայրէ ծայր միայնապէ՛ս արարական ձեւով) սա տողերը .

« Աստուած արդար ե յիբուի ,	« Այս է զարմանք հիւնայի ,
« Եւ ողորմած յամենայնի ,	« Ար կու լինի վերայ երկրի ,
« Հանդէս ունիմ բան մի վիճի ,	« Եւ հիացումն ազգի ազգի ,
« Թէ զուն լսես քո ծառայի : »	« Զոր տեսանեմք ի յաշխարհիս » են :

Տարբերութիւնը անսահման է . եւ մարդ կը մղուի մտածելու թէ այսպիսի տախակ տողերու հեղինակ եզոզ Ֆրիկ մը չի կրնար միանգամայն հեղինակն ըլլալ այն սիրուն քստեակներուն որ՝ ըստ Կոստանեանցի օրինակին՝ իրեն կը վերագրուին :

« սուրբ թէոզորոս զօրավարին, ի ձեռն աէր Մելքիսէթին... Յիշե-
 « ցէք զվերջին ստացող սորա, որ ստացաւ ի հայալ ընչից իւրոց
 « Քուչակն, ի թուին Հայոց ՌՁՁ (1637): Եւ ես Ստեփանոս Զուչա-
 « յեցր նախաչ երէցս հանդիպեցայ Սարակոնիս: »

Պ. Կոստանեանց իր միջնագարեան երգերու «նոր ժողովածու»ին մէջ սապէս կը մեկնէ այս յիշատակարանը, որ հետու է յատակ ըլլալէ՝

« Այս յիշատակարանից երեւում է որ այդ տողերի գրողն է նահա-
 « պետի թոռ Քուչակը, որ 1637 թուին իր պապ նահապետին «մեծ»
 « անունն է աալիս: Եթէ ընդունինք որ Քուչակը «մեծ պապ» ասե-
 « լով ուղում է ոչ թէ իր հօր կամ մօր հայրը՝ այլ պապի պապը,
 « կամ անունազն հօր պապը ասել, այն ժամանակ 1637 թուից չորս
 « հինգ սերունդ զէպ ի յետ գնալով կը տեսնանք որ Քուչակ նահա-
 « պետը ապրել է ժՁ դարու սկիզբներում »

« Խարակոնիս, կ'աւելցնէ Տեվկանց վարդապետը, բաղմանայ զիւղ
 « մի է ի Տասպ դաւանն Վասպուրականի, Արջակայ լճակին արեւ-
 « շուկան եղրն, եւ Քուչակ աչըղին ու իւր պապ նահապետ վարպետ
 « աշուղին սեպհական գիւղն է, որք թոռն եւ պապիկով միասին հոն
 « թաղուած են, եւ գերեզմաննին իբրեւ ուխտատեղի համարուած է
 « տեղացւոցմէ: »

Տեվկանց չի բացատրեր թէ ինչո՞ւ Սարակոնիսցի կը համարի նահա-
 պետ Քուչակը. այնտեղ թաղուած ըլլալը պատճառ մը չէ որ այնտեղ
 ծնած ըլլայ հարկաւորաբար, (եւ Քուչակի լեզուն երգերուն մեծամաս-
 նութեանը մէջ, աւելի Ակնայ բարբառին կը մօտենայ քան Վանայ
 բարբառին, ու երգերն իսկ իրենց խել մը ձեւերովն ու պատկերներովը
 Ակնայ ժողովրդական երգերուն շատ կը նմանին, այնպէս որ անկարելի
 չէ ենթադրել որ Քուչակ Ակնցի էր թերեւս ու Հայաստանի այլ եւ այլ
 կողմերը պօքտելէ յետոյ իր վեանքին վերջին մասը Սարակոնիս ան-
 ցուցած ըլլայ): Ծատ հաւանական է որ Սարակոնիսցիք աւանդական տե-
 ղեկութիւններ պահած ըլլալու են բանաստեղծի մը մասին որ իրենց
 անհունօրէն սիրելի է գարձեր՝ քանի որ զայն սուրբերու կարգը դասեր
 են. հաւանական է նաեւ որ արձանագրութիւն մը գտնուելու է Քու-
 չակի գերեզմանին վրայ որ կը մնայ մինչեւ ցարդ: Տեվկանց վար-
 դապետը ոչինչ չէ ըսած ատոնց մասին: Գալով նահապետի «Քուչակ»
 մականունին, պ. Յովհաննէս Թագէտեան, «Լուսայ»ի 1902ի 307
 թիւով հրատարակուած յօդուածի մը մէջ, սապէս կը մեկնէ զայն.

« Քուչակ կամ քուչակ (մի այլ ձեռագրի մէջ քուչակ) մականունից
 « որ տաճկերէն ինչիսի բառն է, եզրակացնել կարելի է որ նա կար-
 « ճահասակ մի մարդ է եղել եւ յետոյ նրա այդ մականունը իբրեւ
 « յատուկ անուն գրել են նորա թոռն վրայ: »

Այս մեկնութիւնը անճիշդ կը թուի ինձի. «Քուչակ»ը հաւանակա-
 նաբար «քէօչէկ» բառին ազաւաղումն է, որ երգիչ, նուազածու, պարող
 կը նշանակէ: Ամէն պարտադասի մէջ, սա ստաց է որ ժՁ դարուն սկիզբը
 կամ ժեխն վերջերը, Վանայ Սարակոնիս գիւղին մէջ ապրած է աշուղ
 ը, նահապետ Քուչակ անունով, որ իր երգերու՝ քաղցրութեամբը
 բրտակարգ համբաւի մը արեւացած է, այն աստիճան որ իր գերեզմանը
 բրտավայր մը դարձած է տեղացիներուն համար, որոնք մինչեւ ցարդ
 յետի կ'երթան հոն: Գլխաւորապէս գիւղին ու աղւոր աղջիկները
 զոգող աշուղի մը տրուած այս գերազոյն եւ սրտաշարժ պատիւը — զոր
 այ ժողովուրդը չէ ընծայած ուրիշ ոչ մէկ աշուղի — ցոյց կուտայ թէ
 նահապետ Քուչակ իր անհատական ներշնչման արդիւնք եղող երգերով
 ովորականէն բարձր հիացում մը ազգած է, եւ մեզի աւելի իրաւունք
 ուտայ Քուչակին անձնական ստեղծագործութիւնը համարելու այս
 աղերքը, որոնք, ինչպէս ըսի արդէն, տաղաչափութեամբ ու սծով
 ստ տարբեր են մեր նախնեացմէ մեզի մնացած ուրիշ բոլոր բանաս-
 ղծութիւններէն, անձնական հզօր ու ինքնուրոյն կնիք մը կը կրեն,
 որոնք (բացի ասա՝ ասերիգու քառականերէ, որիչ ու եւ բանաս-
 ղծի վերագրուած քերթուածներու մէջ չեն գտնուիր: Եւ այն
 տեն, Քուչակը, մեզի ներկայանալով, — մինչեւ որ նոր եւ աւելի
 ստակ տղքիւմաններ հակառակը շտպացուցանեն, — իբրեւ հեղինակը
 յս տաղաչարքին, կը գառնայ մեզի համար ամենէն ինքնատիպ եւ
 մենէն անուշ երգիչը հին Հայութեան, շատ բարձր միջնագարեան բո-
 որ միս ծանօթ քերթողներէն, Գրիգոր Աղթամարցիէն, Մկրտիչ Նաղա-
 շէն, Յովհաննէս Թլիւրբանցիէն, Տրիկէն, Սեբաստացի Ղազարէն, եւն,
 սոյն իսկ բարձր՝ Ծնորհալիէն եւ բոլոր մեր միւս հին գասական բա-
 նաստեղծներէն, իրեն հետ բաղգատուելու արժանի ունենալով միայն
 Գրիգոր Նարեկացիին, որ միտերբական մղձաւանջին, քրիստոնէական
 սաւարչաին եղերերգութեան մեծ ձայնն է, ինչպէս Քուչակը անկաշկանդ
 ւ սիրով արբշխ սրտին հրճուանքներուն, ցաւերուն, երազանքնե-
 ուն ու խոհանքներուն անմահ դայլայլը:

Թէպէտ թոռն ալ այնտեղ կը հանդչի իր նահապետ պապուն
 ետ, բայց գերեզմանին սրբացումը միմիայն նահապետին ընծայուած
 ասիւ մը պէտք է համարել, որուն կը մասնակցի վերջին Քուչակն իբր
 թա եւ ոչ իբր բանաստեղծ, որովհետեւ այն միակ բանաստեղծու-
 թիւնը որ հասած է մեզի այդ վերջին Քուչակէն («Գիւղէլ մի ես
 թէկ տեսայ ի քաղաքն ի յԱնքուրեայ, թաղաւորն էլ ի խնդիր
 եկաւ սակովայ ու Փորթուքալայ») զուրկ է գեղեցիկագիտական ու եւ արժա-
 ւքէ, բաղգատութիւն իսկ չի վերցնէր նահապետի տաղերուն
 տ, իւնց արդէն ընաւ չի նմանիր, ո՛չ սծով, ո՛չ տաղաչափութեամբ:

Լեզուն որով գրուած են այդ տաղերը, հետո է սակեղարեան մաք-
 ր լծիւնն ունենալէ. տաճկերէն ու պարսկերէն բառերով ոգոգուած,
 պարզուկ ու նոյն իսկ գոհիկ սամկերէն մըն է, քերականական բաղ-
 մամբիւ խորթութիւններով, յաճախ տղայական ու բարբարոս համա-
 ճայնութեամբ մը: Բայց անոնց համար որ մարդրիփին արժէքը գիտնն
 ճանչնալ տձեւ ու մութ խեցիին մէջէն, այս անտաչ լեզուն, ուր սա-
 կայն մեր արդի արեւմտեան հայերէնին բոլոր տարրերը, եւ բոլոր
 պեղեցկութիւնները կը գտնուին արդէն, չի պակսեցնէր հիացումը զ ր
 այդ տաղերը կը ներշնեն Գեղեցկութիւն ըմբանող ու է մտքի: Մ
 հին գրականութեան մէջ ուր երկարաբանութիւնը, ճոտմութիւնը
 հետտրականութեան կը տիրապետեն յաճախ՝ նոյն իսկ լաւագոյն հեղ
 նակներուն քով, Քուչակի երգերը զմայլելի ու մէկհատիկ բացասու
 թիւն մըն են տարօրինապէս հակիրճ ու պարզ, ամէն հետտրութեան
 զերծ բանաստեղծութեան: Սիրան է որ կ'իշխէ հոտ, սիրաբ' մեզ
 ամէն արուեստակութեանէ, բայց սիրա մը որ արտակարգօրէն ճոխ
 խորունկ ու քաղցր հնչիւն մը ունի իր երգին մէջ: Այդ քառականերո
 մէջ կան տողեր որ, արդէն ձեւով ալ ինչպէս իմաստով՝ վճիտ
 աղնիւ, ամենագեղեցիկ տողերն են զոր հայ բանաստեղծութիւնն ալ
 տաղբած ըլլալ եւ որոնք այդ տաղերուն անհասար խառնակոյտի
 մէջէն անզուգական ծաղիկներու պէս կ'անջատուին, ինչպէս, օրինակ
 համար, սա քանի մը տողերը, որոնք ամբողջ քերթուածներ կ'արժեն.

- « ... Այս գիշեր լերանց բարձանց ծաղկունանց ի մէջն եմ ի քուն .
- « ... Իմ սիրտս ի քո վառ սիրուդ զէտ աչնան զաղէլ կու զողայ .
- « Արտասունք ի յերեսս ի վեր զէտ գարնան անձրեւ կու ցողայ :
- « ... Իմ եար, զու յերգիկն՝ ի քուն, ծոցդ լոյս տար աստղներուն .
- « ... Իմ եար բարձրագնայ լուսին, յո՛ւր երթաս գիշերդ անհուն :
- « ... Քու շունչդ է խնկան փոշի, քո մաղերդ է ճիւղք խաղողի ... »

Պահ մը կտակածեցայ որ պարսիկ բանաստեղծութեանց նմանողու-
 թիւններ չըլլային այդ երգերը, այդ կտակածն ունեցայ՝ գանելով ատոնց
 մէջ հետեւեալ երկու տողը .

- « Այն օրն ի մօրէդ ծնար, գուն լայիբ՝ ամէն խնդային ,
- « Հանց մաքուր ել ի յաշխ սրհէս, թ' երկիր լայ նա զու ծիծաղիս . »

զոր Պարսիկէ տը Մենար կը յիշէ նոյնութեամբ իր «La Poésie en Perse»
 տիտղոսուած տետրակին մէջ իբրեւ գործը Սպահանցի Անմէտ Հաթիֆ
 պարսիկ բանաստեղծին . հետամուտ եղայ այդ բանաստեղծին ապրած
 թուականն իմանալու, եւ ստուգեցի որ Հաթիֆ մեռած է ԺԸ դարու
 վերջէրը, մինչեւ Քուչակի վերագրուած երգերն արդէն օրինակուած են
 1583ին . ուրեմն Քուչակի այդ երկտողը Հաթիֆէն նմանուած չի կրնար
 ըլլալ . շատ հաւանականաբար այդ տողերը կը ցոլացնեն արեւելեան

հիւսուրց ասածաձեւ ասացուածք մը, որ տարածուած էր Արարաց,
 Պարսից ինչպէս Հայոց մէջ, եւ կամ յղացումն են հին արար բանաս-
 տեղի մը, որուն հաւատարապէս հետեւած են Քուչակ եւ Հաթիֆ: Իսկ
 Քուչակի վերագրուած միւս քառականերուն մէջ չեմ գիտեր հատ մը զոր
 նոյնութեամբ գտած ըլլամ պարսիկ ու է բանաստեղծի գործին մէջ .
 Անտարակուսելի է անշուշտ որ Քուչակի երգերը զերծ չեն պարսիկ
 բանաստեղծութեան ազդեցութենէն, բայց ասի ստրկաբար կրուած ազ-
 ցեցութիւն մը չէ եղած, — եւ այդ է կարեւորը: Ո՞րն է այն զլուխ-գոր-
 յոց որուն մէջ օտար ազդեցութեան հետքը չնշմարուի: Ռասին իր
 աստուածային ողբերգութիւններուն մեծ մասին նիւթը եւրիպիդէսէն
 ընտել է, Շէքսպիր՝ իտալացի դրուցագիրներէն . Քորնէլլ՝ սպանիացի
 Կասթրոլայններուն խորին ազդեցութիւնը կրած է. հռովմէական ա-
 րուեստը յունականէն առած է իր գլխաւոր բոլոր տարրերը, եւ յու-
 նախան արուեստը՝ իր սկզբնական շրջանին՝ եգիպտականէն օգտուած
 է: Եւ իսկ պարսիկ բանաստեղծութիւնը կրած է արաբական եւ յու-
 նական բանաստեղծութեանց ազդեցութիւնը, ինչպէս եւ՝ մերթ՝ Աս-
 տուածաշնչական քնարերգութեան ներգործութիւնը . Հաթիֆ ու Սպահամ

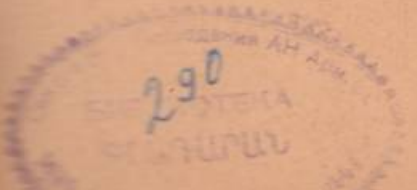
Անմէտ Հաթիֆ, կը գրէ Տըֆրեմերի «Ժուրնալ Ազիատիք»-ի
 մէջ քերթուար-մարտի թիւին մէջ մեռաւ ԺԸ դարու երկրորդ
 կեսին մէջ . . . Տըֆրեմերի, այդ յօդուածին մէջ կը յիշէ Հաթիֆի տաղը
 որ կը նմանի Քուչակի երկու տողերուն, եւ որ հետեւեալն է՝ ըստ իր
 քերթուածութեանը .

« Ան՝ ոչ քու ծնած միջոցիդ, ամենքը զուարթ էին եւ գուն միայն արցունք
 կը թափէր . այնպէս վարուէ՛ քու կեանքիդ մէջ, որ մահուանդ վայրկեանին ա-
 յուստը լո՛ւն եւ գուն միայն զուարթ ըլլատ : »

«Asiatic Miscellany»-ի երկրորդ հատորին մէջ (էջ 374), կ'աւելցնէ
 Հաթիֆի մէջ կրտսերի պարսկական բուպայի մը, այսինքն քառական
 մը որ միեւնոյն իմաստը արտայայտուած է տարրեր եւ ըստ իս նուազ
 պարսիկի ձեւով մը . (« Asiatic Miscelany»-ի հատորները հրատարա-
 կուած են Իսլամաբադի մէջ ԺԹ դարուն սկիզբը, եւ կը պարունակին
 պարսկական, հնդկական ու արաբական բանաստեղծութեանց անգլիկ-
 յին թարգմանութիւններ :)

Հաթիֆ «Մէճնուն ու Լէյլայ»-ին Ֆրանսերէն թարգմանութեանը
 կրուած մէկ քանի պարսկական բանաստեղծութեանց շարքին մէջ,
 ընդ որում է նաեւ քառական մը որ միեւնոյն իմաստը կ'արտայայտէ .
 Թարգմանիչը կը յայտարարէ թէ արար բանաստեղծէ մը Ֆրանսերէնի
 թարգման է զայն . ահա այդ քառականը .

- « Des pleurs à ta naissance humectaient ta paupière;
- « Et, charmés, nous riions autour de ton berceau;
- « Peusses-tu, tendre enfant, en perdant la lumière,
- « Sourire, et mériter des pleurs sur ton tombeau.

կեանքի ունայնութիւնը կ'երգեն շեշտով մը որ երբեմն «ժողովող» ին մեծ ողբը կը յիշեցնէ եւ աշխարհի ցաւերն ու մահուան սարսափը մոռնալու միակ միջոցը Գինիին ու Հեշտութեան մէջ կը փնտանն, ճիշդ ինչպէս որ Անակրէոն կ'երգէր .

« Երբ գինի խմեմ , բոլոր ցաւերս կը թմբին : Ինչո՞ւ աշխատիլ ,
« սիրտ հատցնել կամ հեծել : Աւզեմ չուզեմ , պիտի մեռնիմ : Ինչո՞ւ
« մոլորիլ կեանքի մէջ : Գինի խմենք , աղւոր Լիառսին գինին : »

Էականն այն է որ ազգեցութիւն կրողը ազգոյն հետեւող մը , տափակ կրկնող մ'ըլլալով չչատանայ , այլ կրուած ազգեցութիւնը գիտնայ բեղմնաւորել իր ուրոյն խառնուածքէն բղխող նոր կեանքով մը : Պարսիկ բանաստեղծները արար , յոյն ու երբայական քնարին գաշնակութիւններովը ճոխացուցած են իրենց ներշնչմանց ստեղնաշարը , բայց իրենց գործը միշտ ինքնատիպ է , ու տարբեր՝ նոյն իսկ այդ միւս բանաստեղծներէն առնուած մոթիֆները գործածած ասանք . տեսէք ի՞նչ ձեւ կ'առնէ իրայեամի անհունապէս տրտում ու վեհ հոգւոյն մէջ չնորհալի , թեթեւ ու քիչ մը մանկական Անակրէոնին տաղիկը .

« Գանի որ ոչ որ այտակ չի կրնար քեզի վազորդայն մ'երաշխաւորել .
« Գու սիրով հիւանդ սիրտդ նրջանիկ ըրէ՛ հիմա :
« Լուսնին լուսովը՝ գինի խմէ՛ , որովհետեւ այդ ասաղը
« Վաղը մեզ պիտի փնտսէ ու չպիտի դռնէ : »

Նմանապէս Քուշակի տաղերը պարսկական բանաստեղծութեան վրայ կաղապարուած անանձնական օրինակութիւններ չեն : Քուշակ օգտուած է պարսիկ քերթութեան կարգ մը պատկերներէն , արտայայտական ձեւերէն , սլլարանական դարձուածքներէն , ընդգրկած է նոյն իսկ այդ բանաստեղծութեան ամենէն սիրուն տաղաչափական տարազը՝ «բուպային» (քառեակը) բայց իր գործը , խորքին մէջ , գուտ «հայկական» է , թրթուուն զգայնութեամբ մը որ չի նմանիր պարսիկ զգայնութեան , եւ կ'արտայայտէ հոգի մը որ պարսկականը չէ , ունի կեանքը բմբունելու եղանակ մը , մարդկային ցաւերն ու բերկրանքները թարգմանելու ձեւ մը , որ ինքնուրոյն է եւ կը բացատրուի միայն քրիստոնեայ Հայութեան որոշ հոգեբանութեամբը : պարսկական բանաստեղծութեան ազգեցութիւնը ուրիշ գեր չի կատարեր հոգ բայց եթէ բանաստեղծին մտածման արտայայտութեանը մէջ ուժի եւ զեզեցիկութեան տարր մը աւելցնել՝ ուրիշ բազմաթիւ տարբերութիւն որոնք հայ գեղին ընդերքէն կը բղխին կամ բանաստեղծին անհատական ստեղծագործութենէն կը ծագին : Այս խնդրոյն մէջ կառ արդէն ուրիշ կէտ մըն ալ նկատողութեան առնելու : Երբեմն միեւնոյն զաղափարը , միեւնոյն պատկերը

P
47
158
ԸԱՄԷ

... ըլլայ զանել տարբեր ազգի եւ տարբեր դարու պատկանող ... կամ երկուքէ աւելի բանաստեղծներու մէջ , առանց որ սակայն ... բանաստեղծներն իրար երբեք ճանչցած ըլլան . կան տեսակ մը ... պատկերներ որոնք այնքան սիրուն , այնքան բնական , այնքան « անհրաժեշտ » են , որ այլ եւ այլ ազգերու մէջ ... ինքնարարար փթթած են՝ առանց որ մին միւսէն փոխ ... պէտք զգար , ինչպէս որ միեւնոյն ծաղիկը կամ ծառը կամ ... կը գտնուի երկրիս այլ եւ այլ կողմերը , առանց մէկ տեղէ ... ու գրուած ըլլալու : Տարբերութիւնը գոյութիւն ունի միայն ... անասունին , ինչպէս եւ զրական պատկերին համար , այն մաս ... որ գրուած մէջ զոր ան կը զգենու ազգեցութեանը տակ այն կլի ... այն ազգին , այն անձին որուն մէջ կը ծնի . օրինակութիւնը , ... քանազողութիւնը կ'ապացուցուի երբ պատկերը կամ ... նոյնութեամբ կրկնուած է : երբ այդ մասնաւոր կնիքը ... Այսպէս , Քուշակի տաղերուն մէջ կը գտնենք հետեւեալ ...

- « Եւ ձայ ծիծեռնիկ պիտէի , զօրն բզբո տուն մտնուի ,
- « Եւ բարձր մօյտան չարտախոգ՝ ես ի հոն բուն մը շինէի ,
- « Ենց որ մուրն միմանայր , ցածնայի ծոցը մտնուի .
- « Ենց որ լոյսն լուսանայր , բարձրանայի բունս մտնուի .
- « Եւ ապրմէ խուշախ , զօրն շղթո միջաց գիրկ ամէի ,
- « Կամ քաղցրը նրոան գինի , զօրն բզբո փարշըղ պիտէի .
- « Աւելի ու բերնիդ զընիր , ցածնայի գունչըղ պաղնէի . »

Նմանոյն զաղափարը արտայայտուած է Անակրէոնի Ի . գեղօնին մէջ .

« Տանտալոսի յուսարը մայրի փոխուեցաւ , կ'ըսեն , փոխգրոյ ... ինքներուն վրայ , եւ Պանդեոլի ազգիկը ծիծեռնակ դարձաւ ու ... թուա : Բայց ես թող հայելի մ'ըլլամ որպէս զի գուն զիս գիտես : ... Թոյ քու շապիկդ ըլլամ , որպէս զի կրես զիս : Թող վճիտ ջուր ըլլամ ... որպէս զի մարմինդ լուսամ . անուշահոտութիւն մը , որպէս զի քեզ ... ինկիմ . մարգրաէ մանեակ մը վզիդ համար . սանդալ մը՝ որպէս զի ... ոտքովդ վրաս կոխես : »

Նմանութիւնը ակնհայտ է երկու տաղերուն միջեւ , բայց ո՞վ ... հաստատել թէ Քուշակ , որ շատ քիչ հաւանական է որ Անակրէ- ... անձնար այնպիսի առնել մը ուր հիթանոս հելլենական զրականու- ... րոնն այլ եւս անձանօթ էր դարձած Հայոց մէջ , այդ զաղափարը փոխ ... ան ըլլայ Անակրէոնէն . այդ զաղափարը «մարդկային» զաղափար մըն ... քերթէ ամէն ազգի ժովովրդական քերթութեան մէջ ան կ'երեւայ՝ ... անուշ հոտաղ տարբեր ձեւով մը . ու Քուշակին «ծիծեռնակն» ու ... անձ գինին , կը բաւեն անոր տաղին անձնականութիւնը ապացու-

ցանկու համար, եւ հայկականութիւնն ալ, որովհետեւ այդ «ծիծեռնակ»ի եւ «համարող գինիի» նմանութիւնը յաճախ կը տեսնու հայ ժողովրդական երգերուն մէջ :

Կարելի է նոյն իսկ ըսել թէ Քուչակի սաղերը ամենէն «հայ կական» բանաստեղծութիւնն են զոր Հայ ցեղն արտադրած ըլլա երբեք : Այդ տաղի ուն մէջ «հայերէն ասել» բացատրութիւնը, ոյ մէկ քանի տեղ կը կրկնուի, («կը խմէ ու հայերէն կ'ասէ»), «կասե թէ հայերէն ասա») նշանակալից է. մեր աշուղները որ մահմետական սիրապետութեան Հայաստանի մէջ վերջնապէս տարածուելէն յետոյ շատ աւելի պարսկերէն ու թրքերէն լեզուով կը քերթէին քան հայերէնով, — ինչպէս Սալաթ-Նովան իսկ, — սրտի պէտք մը կը զգային սակայն իրենց մայրենի լեզուով ալ արտայայտելու իրենց հոգւոյն մեծ յուզմունքները, եւ այդ պարագային՝ կը ջանային անշուշտ բանաստեղծական ու երաժշտական օտար բանաձևերէն հեռու՝ հայկական աւանդութիւնը շարունակել խօսքերուն ու եղանակին մէջ, վաղնջական աւանդութիւնը զոր հին հայ երգիչները թողած էին եւ որ, հակառակ օտար հօր ազդեցութիւններուն՝ կենդանի կը մնար. Քուչակի «հայերէն ասա»ն ըսել կ'ուզէ թէ այդ երգերը յղացուած էին հայկական ոճով, եւ հայկական երաժշտութեամբ : Այդ տաղերուն կարգ մը ձևերն ու դարձուածքները Հայաստանի ամէն կողմերու ժողովրդական երգերուն մէջ յաճախապէս են. հայկական ֆոլքլորին խտացումը կը թուին անոնք. եւ շատ հաւանականաբար Քուչակ իր այդ պատկերներուն, բացատրութեանց, նմանութեանց բոլորն ալ իր ուղեղէն չհնարած, այլ ժողովրդական երգերէն — որոնց ոմանք շատ հին ըլլալու են, թերեւս նեթանոսական շրջանէն մնացած, — քաղած է իր տաղերուն զլխաւոր մոթիֆները. կայ այդ երգերուն մէջ հաս մը որ կը վերարտադրէ, զբեթէ նոյնութեամբ, պատկեր մը զոր նարեկացին արդէն զօրծածած էր եւ որ թերեւս հայկական հին առածաձև ասացուածք մըն է երկու բանաստեղծներուն մէջ միանգամայն ցոլացած :

Ահա Քուչակի քանակը.

- « Կանչեմ այդ ծովին վրայ, ծովն ի յակէն թանաք դաննայ,
- « Զինչ ի շամբ եղէզ որ կայ, ամենն ինձ գրիչ պիտենայ.
- « Զինչ երէց ու խարեղայ դանուշման որ գիր գրեանայ,
- « Քրէ չկարնայ կարգալ զինչ ի յիմ սիրտն կայ դուսայ : »

Եւ ահա նարեկացիի ֆրազը.

- « Զի թէ զլիճ մի ի ծովուց ի յորակութիւն դեղոյ յեղեղեցից,
- « եւ զդաշտ ասպարիտօք բազմօք սահմաննալ՝ ի տարածումն լայ-
- « նութեան քարտենի շափեցից, եւ զպուրակս յօքունց անասաց
- « շամբից եղեգանց ի հատուածս զոյութեան զբշաց կազմեցից, եւ

« ոչ զթիւ մի ի բարդելոցն անօրէնութեանց զօրեցից ընդ գրով
« ասեանի գրաւել : »

Այդ երգերուն շը կրնանք ուրեմն համարել ամենէն հարազատ արտադրութիւնը հայ ժողովրդին հաւաքական զգայնութեանը : Արեւելն այդ երգերը, յաճախ շատ անձնական յուզման մը շնչով լը արտիւնով հանդերձ, իրենց ամբողջութեանը մէջ այլազան հոգեկան վիճակներու թարգմանութիւնն ըլլալու ձեւն ունին. անոնք կ'արտայայտեն ինչպէս «սիրահարին հրճուանքն ինչպէս իր եարին մեկնումին անհեղինակեցող կնոջ մորմոքը, իր բարեկամին զիշերանց սպասող սրտին տրոփը ինչպէս եւ անաւիկ աղջկան մը արհամարհոտ քրտնը. հայ «զարիպ»ին անյատակ տրտմութիւնն ինչպէս սիրահրաւիր պարսկներուն, երկինքներուն ու ծովերուն ժպիտը, պիւլպիւլին ու վարդին մեղեդին ինչպէս կեանքի ու մահուան վրայ խոկումներ : Այդպէս կ'երգէ ուրիշներուն համար, թարգմանել կը ջանայ բազմազան արտայայտման անոնց որոնց սրտին խօսնակն է ինքը կոչմամբ. եւ ատի անուշապէս կը բազմապատկէ այդ երգերուն հրապոյրը :

Այդ տաղերը հրատարակելով, իմ նպատակս է ոչ միայն անգուղակական զեղեցիութեամբ գործ մ'իր ամբողջութեանը մէջ ճանչնալու հաճոյքն ընծայել հայ հասարակութեան, այլ եւ, ու մանաւանդ, այս հոյակապ քրտնակարանին յայտնութիւնովը մեր ժողովրդին անգամ մը եւս ազատուցանել թէ ինքն ալ եղած է ցեղ մը ինքնատիպ ու բարձր քրտնեցիութիւն մը ստեղծելու կարող : Մենք Հայերս երկու հակընդդէմ ու նոյնքան վնասակար չափազանցութեանց միջեւ տարուբերուած մեք սիւղրէն ի վեր. կա'մ մեր ցեղը կ'երեւակայենք իրբեւ մարդկութեան ամենէն հին, ամենէն ազնիւ, ամենէն քաջ, ամենէն ինչպէս ցեղը, եւ կա'մ զայն կը նկատենք իրբեւ ամենէն ողորմելի վիճակը մարդկային ընտանիքին : Կան մեր մէջ հէքեաթներով սնած մեքեր որոնք կ'ուռին այն օգային երազովը թէ հայ ազգը աշխարհս քրտնեցած է իր Արամներուն, Տիգրաններուն, Արտաշէսներուն եւ Տրդատներուն սուրովը, առաջինը եղած է քրիստոնէութիւնն ընդունող, եւ թէ իր լեզուն եւ իր դրականութիւնը ամենէն զեղեցիկն են զոր մարդկութիւնն արտադրած ըլլայ, գովեսար, այդպիսիներուն յիշման մէջ, ոչ մէկ որոշ պատճառաբանութիւն, ոչ մէկ յստակ արտադրութիւն չունի, ո եւ է ապացուցանելի որակում չի ներկայացընող. անիմաստ ինքնարբեցութեան մ'արդիւնքն է, այնքան ծիծառային որքան վնասակար : Բայց հակառակ ծայրայեղութիւնը ոչ նուազ

վնասակար է. կան մեր մէջ, մանաւանդ մեր «նոր»երուն մէջ, մտքեր որ կ'ուրանան հայ անցեալին մէջ ու եւ է սեծութիւն, որոնք եւրոպական գրականութիւնը ճանչնալուն համար կը կարծեն թէ պարտականութիւն ունին իրենց ցեղին մինչեւ ցարդ արտադրած գործերուն համար արճամարճանք ունենալ, եւ որոնք կը յաւակնին մտածել թէ հայ ցեղը մինչեւ այսօր ոչ մէկ ինքնուրոյն, ոչ մէկ աննականօրէն գեղեցիկ գործ մ'արտադրելու անկարող եղած է:

«Մենք, կը գրէր ինծի Ծիրովանդաղէ «Անահիտ»ի հիմնարկութեան «տոթիւ ուղղած նամակին մէջ, Հայերս չունինք՝ ոչ գրականութիւն եւրոպական մտքով եւ ոչ մանաւանդ հրապարակաստութիւն. թէ՛ մէկը եւ թէ՛ միւսը պիտի ստեղծել, խորտակելով հինը, նրա աւերակներն զբայ կատուցանել նորը...»

Արժուոյնի եւ Բաֆֆի մէկէ աւելի անգամներ նմանօրինակ վճիռներ արձակած են: Ես իսկ, առաջին յօդուածներէս մէկուն մէջ զոր գրած եմ զգրողէն ելլելէս անմիջապէս յետոյ, ասոր մօտ բան մը կ'ըսէի.

«Մենք երբեք չենք ունեցած ճշմարտապէս հայ գրականութիւն մը: Ոսկեդարու հեղինակք հետեւող եղած են Յունաց եւ Ասորաց. անկման դարուց մատենադրաց մէջ կը տեսնուի աւելի հզօր ալ. զեցութիւն Յունաց, Հատինացուց, Արտաքուցուց. իսկ այս դարուն ուր մեր գրականութիւն ամենէն աւելի ծաղկեցաւ, ամէն տարր ու սնունդ օտարէն ատին մեր գրողները» («Հայրենիք», 1891):

Ճշմարիտ է որ այսպիսի դատաստան մը յայտնողներն իրենց ընթացքը արդարացնող մէկէ աւելի պատճառներ ունեցած են. արեւմտեան գրականութեանց ատողջ, հզօր ու անթերի գլուխ-գործոցներուն ծանօթացած, կազմուած՝ եւրոպական քննադատութեան խիստ ու անկողմնակալ ուղղութեամբը, այդ նորութեան, լայնութեան, ինքնատուութեան ու կատարելութեան սիրահար մտքերը զիրենք գոհացնող ոչինչ գտած են այն անկերպարան քառսին մէջ զոր իրենց կը ներկայացնէին իրրեւ Հայոց պատմութիւն եւ իրրեւ Հայոց գրականութիւն: Պէտք է խոստովանինք թէ մենք Հայերս զեւ չունինք մեր պատմութիւնը ճշգրտապէս ներկայացնող որոշ ու վերջնական աշխատութիւն մը (ճշմարիտ Հայոց պատմութիւնը զեւ նոր կը սկսի կոր ուրուագծուիլ), եւ չունինք մանաւանդ հայ գրականութեան լուրջ պատմութիւն մը, ամուր, գիտակից եւ ամբողջական ուսումնասիրութիւն մը այն բոլոր իրական գեղեցիկութիւններուն զոր հայ միաքը կրցած է արտադրել:

Հ. Զարպհանէլեանի «Հայ Գրականութեան Պատմութիւն»ը, որ միտակ գործն է այդ տեսակին մէջ, գեղեցկագիտական հասկացողութեան, պատմական հոգեբանութեան տեսակէտով շատ ամզոյն է ու միջակ ամեն ինչ որ մեր նախնիք թողած են՝ այնտեղ կը պսակուի ուսուցիկ

ու սարսամ զովեսաներով, առանց որոշ վերլուծումի, առանց գեղեցիկութեան ինչուին եւ ինչպէսին պատճառաբանուած բացատրութեան, առանց թերութիւններու եւ յատկութիւններու յստակատես անխառնմին. ու ինչ որ հին գրականութեան ամենէն պայծառ ամենէն ինքնատու էջը կը կազմէ, — միջնագարեան աշուղներուն քերթութիւնը, — այդ գրքին մէջ կարծ ու չոր յիշատակութիւն մ'ունի միայն: — Մեր դպրոցներուն մէջ եւրոպական գրականութեանց քիչ շատ համոզուող դասընթացք մը կ'աւանդուի, բայց հայ գրականութեան զբայ ուրիշ բան չեն տար աշակերտին բայց եթէ հարեւանցի, անորն ու սխալ ծանօթութիւն մը: Ասոր արդիւնքն է այն տեսակ մը արճամարճանքը զոր եւրոպական գրականութեամբ սնած մեր նոր սերունդներն ունեցած են եւ ունին զեւ հայ գրականութեան համար, արճամարճանք մը որ մեր մէջ տարածուած է կարծուածէն աւելի, եւ որ յանգի մեր գրականութեան միայն չ'ուղղուի, այլ ամբողջ ցեղին: Եւրոպիական գիւրութիւն մ'ունինք մեր ցեղին թերութիւնները յօժարակամ խոչորցնելու, ընդհանրացնելու, մեր ազգը մարդկութեան միջոցը նկատելու, մէկ խօսքով՝ սովորական բան մըն է մեզի համար Հայրըւնէս ամշուլը, եւ ասի բացէ է բաց ըսելով՝ քաջութեան, անկեղծութեան, ճշմարտասիրութեան փայլուն պայցոյց մը տուած ըլլալ կը կարծենք: Այսպէս՝ Բաֆֆի կրցած է «բող»ի մը նմանցնել հայ մտղովուրդը որ «գիմաղը ելլող աշխարհակալին ծոցը պսակած եւ անոր բոլոր կիրքերը յազեցուցած է յօժարակամ», մինչդեռ մեր ամբողջ պատմութիւնը կ'ապացուցանէ որ Հայը, եթէ երբեմն իր ներքին գոթութիւններուն հետեւանքով իրօք ինք իր ձեռքովն իր տունը կործանած է, շատ յաճախ ալ մոլեգնարար ոգորած է ինքզինքը ճօղողը: Համար օտարին ծանր բաղուկներէն որ զինքը բոնի կը փոխն գերութեան անկողնին վրայ:

Իր թերութիւնները արիարար խոստովանիլը մեծ եւ օգտակար յատկութիւն մըն է, բայց երբ ասի հասնի այն ծայրայեղ, հիւանդոտ ու ազեղ աստիճանին ուր մենք զայն բերած ենք, ինքնասպանութեան առաջնորդող արարք մը կը դառնայ, այնքան տխուր որքան վնասակար: Անհրաժեշտ է որ ազգ մը, ինչպէս անհատ մը, գիտնայ ճիշդ ու որոշ չափը իր ունեցած ուժին, իր կատարած գործին, այն տեղին վերջապէս զոր իրաւունք ունի բռնելու տիեզերական քաղաքակրթութեան մէջ: Եւ շատ սխալ է կարծել թէ հայ ցեղին նկարագիրը, երբ զայն նկատենք իր ամբողջ պատմութեան ընթացքին մէջէն, աւելի հարուստ է թերութիւններով քան յատկութիւններով: Հայը շատ «ազնիւ» ցեղ մըն է, որ սակայն շատ անբողջ է եղած. եւ իր թերութիւններէն շատերը իր ճակատագրա-

կան անբաղդութեանը արդիւնքն են : Հայը, ճշմարիտ է, « մեծ աղց » մը չէ եղած մարդկային ընտանիքին մէջ, չէ արտադրած Յուլիոս Կեսար մը, Ադեֆուսանդր Մակեդոնացի մը կամ Նափոլէոն մը որ աշխարհս իր լուծին տակ կ'էր, չէ արտադրած Մովսէս մը, Պաւտոս մը, Կոնփուկիոս մը, Յիսուս մը կամ Մուհամմէտ մը որ կրօնք մը ստեղծէր եւ բազմաթիւ ազգեր՝ տիեզերքն ու կեանքը բացատրելու իր այդ եղանակին հպատակեցնէր, չէ արտադրած Արիստոտէլ մը, Պլատոն մը, Սփինոզա մը, Քանթ մը, Տեքարթ մը, Օկրեթ Քոնթ մը որ իմաստասիրական սխտեմ մը յղանար, ոչ ալ Եսքիւէս մը, Սոփոկլէս մը, Յիբրուսի մը, Խայեամ մը, Տանթէ մը, Շեքսպիր մը, Կեօթէ մը, Յոր մը, Եսայի մը, ոչ ալ Փիղիաս մը կամ Միքէլ-Անճէլօ մը, Վինչի մը կամ Բամպրանտ մը, Պեթովէն մը կամ Քլոտ Պէրնար մը : որոնց հանձարը մարդկային հորիզոնին բոլոր ծայրերուն համար տեսանելի բարձունքի մը վրայ է կանգնած : բայց ասի՝ ոչ թէ անոր համար որ հայ ցեղը ճակատագրականօրէն անկարող է այդպիսի տիեզերական հանձարներու ծնունդ տալու, այլ անոր համար որ մեր քաղաքականապէս ճակորդ դիրքը՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ սեղմուած, եւ մանաւանդ մեր անկարգապահ, անմիարան, անհատամոլ ոգին՝ հաւաքական մեծ ու տեւող զօրութեան մը տիրացումն անկարելի են դարձուցած մեր ցեղին եւ զայն դատապարտած են միշտ նուաճուելու չըջակայ աշխարհակալմեծագոր ցեղերէն, — այնպէս որ մեր ժողովուրդը, սկիզբէն ի վեր, իր կեանքին գրեթէ բոլոր վայրկեանները, իր ուժերուն ամենամեծագոյն մասը, իր հոգւոյն, խելքին ու բազուկին ամբողջ կորովը օտարին դէմ ինքզինքը պաշտպանելու համայնածախ գործին նուիրած կամ ներքին կոխներու մէջ մաշկեցուցած է եւ չէ ունեցած այն մեծ զօրութեան, ապահովութեան ու բարօրութեան երկարատեւ շրջանները որոնք անհրաժեշտ են հսկայ քաղաքակրթութիւններու ծնունդին համար : Մարդկային մտածումը իր ամենաբարձր կատարներուն հասած է այն ազգերուն մէջ միայն որոնք քաղաքական ամուր ու տեւական զօրութեան մը վրայ կ'ընդունին հիմնել իրենց դոյութիւնը : աշխարհակալէն յետոյ որ իր սուրը հորիզոնին մէկ ծայրէն միւսը շողացուցած է յաղթական եւ հարաւն ու հիւսիսը խոնարհեցուցած է իր ազգին գերազանցութեանը փառաւոր ապացուցումին առջեւ, այդ անծայրածիր զօրութեան հողին վրայ, այդ գերադոյն արութեան գինիովը զրգուած, մտածողը, արուեստագէտը, քերթողը՝ իր ուղեղին մէջ զգալով այն բոլոր թափը, բարոյական ելեքարականութեան փոխուած, զոր իր գինուոր եղբայրները ցոյց տուին պատերազմներու ապրուած զիւցազններգութեանը մէջ, ինքզինքը գտնելով գեանդուած՝ բարձրհայեցակէտի մը վրայ որմէ ոչ թէ ցեղի մը փոքրիկ ցաւերն ու մտահոգութիւն-

որ կը նշմարուին միայն, այլ իր ոտքին տակ փռուած երեւցող ամբողջ մարդկութեան սրտին բոլոր մեծ ու յաւիտենական բարասուածքն ու բոլոր անվերջ անդունդները Երկնքին ու Դժոխքին, բոլոր անհրաժեշտածները Բնութեան ու բոլոր վեհ չարչարանքները կամ անհրաժեշտ արեւցութիւնները մարդկային Հոգիին, — կ'արտադրէ զորք իր ամբողջ մարդկութեան, ամբողջ երկրազնտին, կարելի է ըսել՝ ամբողջ Արարչութեան (որովհետեւ մեր երկրագունտը, իր փոշիածեւերգութեանը մէջ, համառօտութիւն մըն է անպարագիծ տիեզերքին) անհրաժեշտ խորհուրդը կը պատկերանայ ցեղի մը ինքնուրոյն խառնածին մէջէն, այդ խառնուածքին որոշ գոյնովն ու շեշտովը որովհետեւ գործուած, բայց իր խորքին մէջ՝ լայնօրէն մարդկային, անհրաժեշտ տիեզերական : Այս ընդհանուր օրէնքին դէմ իբր բացառութիւն մտնած ձեռքն ու Հրէան են գտնուած, Տաճիկը որ՝ անեղագօր աշխարհակալ մեր արտադրած ըլլալով հանդերձ՝ չէ կրցած հիմնել ազնիւ եւ ամուր քաղաքակրթութիւն մը, եւ Հրէան, որ զինուորական զօրութեան ու եւ իր արտադրած ըլլալով հանդերձ երբեք, աշխարհի իմացական ամենամեծ թերէն մէկն արտադրող ցեղերէն մին եղած է : քանի որ արտադրած է Մովսէսին եւ Յիսուսին, որոնց մտածումը մինչեւ այդ կը տիրէ մարդկութեան կէսին, եւ ստեղծած է Աստուածաշունչը, որ երկրագունտին գրական ամենէն հզօր յիշատակարաններէն մեծագոյնն է, այո՛, որ Հայը չէ զրած մարդկային Պանթէոնին մեծ օրէնսգէտ մը, մեծ իմաստասէր մը, մեծ կրօնքի հիմնադիր մեծ արուեստագէտ մը, որ ամբողջ մարդկութեան առջեւ նոր հոգւոյն մը բանար զեղեցիկութեան կամ մտածման, — բայց Հայը մէկ է բաւականէն աւելի ապացոյցներ որ կը յայտնեն թէ ինքը որ իր մէջ ձիրքը՝ որ շատ քիչ ցեղերու արուած է՝ այդ գերազանց զօրութեան զերը կատարելու համար, եւ թէ անշուշտ զայն արած պիտի ըլլար, ու շքեղօրէն, եթէ ինք ալ ունեցած ըլլար, արական ու զինուորական առաջնակարգ յատկութիւններուն հետ արագացոյցները տուած է, միապետական կեդրոնացեալ, խորհուրդ չզօր կազմակերպութիւն մը՝ ինչպէս Պարսիկը, Ասորեստանը կամ Արաբը, եւ կամ այն մեծ հասերաշխութեան ոգին զոր Հրէան միշտ ցուցուցած են Վեր բաւէ ասոր համոզուելու համար նկատուած ամեն ինչ որ Հայը կրցած է ընել՝ անհատապէս՝ երբ իր քան աննպաստ միջավայրէն գուրս ելած ու լաւագոյն միջավայր մէջ տարած է զարգացնել իր կարողութիւնները : Հայը է Պրոֆեսիոս, այսինքն Ի. դարուն ամենամեծ յոյն հետաորը, որ արեւմտեան հռոմէական պետութեան ամենէն մեծ զօրավարներէն

մին, Չմշկիկ, այսինքն բիւզանդական կայսրութեան ամենէն մեր
կայսրերէն մէկը, եւ այլն, եւ այլն:

Նոյն իսկ իր միջաւազրին մէջ, Հայը տուած է սպացոյցներ
երբեմն շատ փայլուն, իր մտաւոր ու բարոյական յատկութեանց
Արտաւազգ միակ Արեւելցի արքայորդին է որ կարողացած ըլլալ
զրել Սոփոկլի ազգին հիացումը շարժելու կարող ողբերգութիւններ
Հոմերի լեզուով, — ինչ որ ցոյց կուտայ թէ Հայոց մէջ յունական
բարձր կրթութիւնը ս'ըջափ զարգացած էր:

Այն գեղեցիկ շարժումը որ տեղի ունեցաւ Վուստապուէնի, Սահակի
եւ Մեսրոպի նախածեոնութեամբ, մեր ցեղին մեծապէս պատուարեց
երեւոյթ մըն է. այնպիսի ատեն մը ուր Պարսկէն նուաճուելու եւ
ընկուզուելու վտանգը առաւել քան երբեք տիրական էր, եւ
պատանիները դրկել Աթէնք ու կ'Պոլիս՝ արեւմտեան քաղաքակ
թութիւնը տարածելու համար Հայոց մէջ եւ Հայոց լեզուն ու գր
կանութիւնը յունականին հետեւողութեամբ զարգացնելու համ
ուշիմ, յանդուգն ու հեռատես ցեղի մը գործն է այդ: Եւ լեզու
եւ գարու հրաշալի հայերէնը, ինքնին կը բաւէ արդէն՝ ցե
ղեկեցկագիտական կորովն ապացուցանելու ինչպէս եւ սպացուցան
լու՝ իր վեհութեամբը, մեծավայելչութեամբն ու արքայական ճո
թեամբը՝ գոյութիւնը նախորդ շրջանի մը ուր հայ ցեղը զօրութե
ու փառքի վազանցուկ բայց լայն տիրացում մ'ունեցած էր
որովհետեւ միշտ «ստրուկ», նոյն իսկ միշտ «միջակ» մնացած ազգ
անհնար է որ այդ ծիրանփաս գեղեցկութեամբ լեզուն յորինած ըլլար
Հայուն մշտական ձգտումը Ասիային կոնակ զարձրնելու եւ Արեւմտաք
քաղաքակրթութեան կապուելու, անօրինակ զոհողութիւնները զո
յանձն առած է իր այդ ուղղութեան հաւատարիմ մնալու համար
կ'ապացուցանեն նիւթականը բարոյականին զոհելու մեծ յոտկո
թեան գոյութիւնն իր մէջ եւ զինքը յարգելի կացուցանող զմեր
կարեւորագոյնն են: Իր եկեղեցական երաժշտութիւնը եւ իր ճար
տարապետութիւնը, զոր այնքան գործով ու եռանդով երկնած
կերտած է Բագրատունեան ու Ռուբինեան երկու սիրուն շրջաններուն
երբ իր քաջութեան ու ճարտարութեան շնորհիւ կրցած է պահ
ապահուիլ թեան պատնէշ մը կանգնել իր շուրջը, կը վկային զարձ
ու պերճախօսաբար՝ ի նպաստ իր քաղաքակրթական ձիրքեր
Ասոնց կարգը պէտք է նաեւ դասել արեւմտեան քաղաքակրթութ
Արեւելքի բազմաթիւ ցեղերուն մէջ տարածողի զերն ալ զոր կատար
է Հայը. մեր ցեղն է որ քրիստոնէութիւնը մտցուցած է Վրաց
Աղուանից մէջ, եւ նոր ժամանակներուն՝ Պարսից ու Տանկ
ծանօթացուցած է եւրոպական քաղաքակրթութեան շատ մը է

Մեր է նկատել նմանապէս որ վերջին դարուն մէջ, մերձաւոր
ցեղերէն միմիայն Հայն է որ արտադրած է մեծ քաղա
քակրթութիւն: Տէր Աուկասոֆ, Շուքովնիքոֆ, արուեստագէտներ՝
Ալազրովարի, Աղամեան ու Էտկար Շահին, գիտնականներ՝
Ա. Արժրունի, Վերոքէ Պատկանեան, Տաշեան, Մանուէլեան,
Գրիգորեան արդի ընկերական իմաստասիրութիւնը խորապէս ըմ
բանաւոր ու խրոխտ մտքեր, ինչպէս Ռսկանեանը, զոր Քա
ղաքաց, եւ Նալբանդեանը, զոր Պարունին իր մտքի կզրայր
ութիւնը կ'ընդունէր: Մեր գրականութիւնը վերջապէս, որքան ալ
ուրախ է ցեղի վրայ ազգեցութիւն գործած չըլլայ, ունի
այն իր հին ու նոր շրջանին մէջ քանի մը էջեր որոնք, երբ
ստեղծուած ծանօթացուին օտար ազգերուն, տիեզերական յար
գածութիւն արժանանան: Սխալ է այն կարծիքը — օտարներէ
մեծ մասն ալ սովորաբար ընդունուած — թէ Հայոց
գրականութիւնը կրօնական ու ժամանակագրական գրուածք
ներէն յոր. անդոյն եւ միօրինակ շեղակոյտ մ'ըլլայ. նախ՝
այնքան ժամանք թէ այդ հին մատենագրութեան ամբողջ մէկ կէտը,
այնքան յոր, կորսուած է՝ մեր մէջ չգտնուած ըլլալուն համար
այնքան յոր որ հաւաքէին մեր հին գիւցազներգական երգերը
այնքան յոր իշխակաւ մ'ու Ռիխարսն մը կաղմէին. (Ռորենացին
այնքան յոր կանցանք մը՝ ու շատ մեծ, հաւաքած չըլլալն է
այնքան յոր որոնք իր ատենը գեւ ամբողջութեամբ պահպանուած
այնքան յոր կտորուանքները որ կը մնան, կը բաւեն սակայն մեզի
այնքան յոր թէ ի'նչ լուսաւոր, աննական ու գունապեղ
այնքան յոր մը գոյութիւն ունէր, գրուած՝ աւելի արագ,
այնքան յոր անոյնքան աշխոյժ ոճով մը որքան Պարսից Շաննաւեն.
այնքան յոր մեր պատմագիրներուն մէջ եթէ չկայ Թուկիտիտէս մը, կան
այնքան յոր կ'ընէի պէս բանաստեղծ մը որուն գործը քրիստոնէական
այնքան յոր ամենէն գողարիկներէն մէկն է, Փարպեցիի պէս
այնքան յոր կ'ընէի պատմող մը, Լասալիբրտացիի պէս հզօր եղբերգակ
այնքան յոր կ'ընէի կրօնական բանաստեղծութեան, ճշմարիտ է որ անոր
այնքան յոր ու զխաւոր նիւթեղէնները երբայական, ասորական ու
այնքան յոր գրականութիւններէն անուած են, բայց Հայը այդ
այնքան յոր իր ուրոյն հողին է որ ասոնադործած է, եւ
այնքան յոր որ Հայոց կրօնական գրականութեան մէջ կան էջեր
այնքան յոր աղօթքները, Շնորհայիի մէկ քանի շարականները,
այնքան յոր կարգ մը անանուն հոյակապ երգեր
այնքան յոր քաղաքի, յարութեան, Աստուածամնի, հողոյ եւ այլ

միտաբանական նիւթերու վրայ, որոնք կրնան հաւատար գասուիլ եւրոպական մեծագոյն ազգերուն քրիստոնէական գրականութեան այդ կարգի արտադրութեանց հետ: Ասկից զատ, բացարձակապէս անճիշդ է թէ մեր հին գրականութիւնը զուրկ ըլլայ «աշխարհական» ազատ քերթութեանէն. միջնադարեան բազմաթիւ աշուղները, եւ Քուչակը մանաւանդ, կ'ապացուցանեն թէ Հայը երկնքին հետ երկիրն ալ գիտցած է երգել, եւ հոյակապօրէն շակ մեր արդի գրականութիւնը, եթէ բազդատութեան իսկ չի կրնար գրուիլ եւրոպական արդի մեծ գրականութեանց հետ, — եւ ապուշութիւն պիտի ըլլար Քիւրտերուն, Տաճիկներուն ու այլասերած Պարսիկներու ձեռքը մնացած խեղճ Հայէն պահանջել որ Գերմանացիին կամ Ֆրանսացիին մտաւոր դարգացմանը կարենար հասնիլ, — ամենէն վատօրէն, ամենէն այլազան, ամենէն ճոխ ու ազատաշունչ եւ նոյն իսկ ամենէն ինքնուրոյն գրականութիւնն է զոր մերձաւոր Արեւելքն արտադրած ըլլայ նոր ժամանակներու մէջ, բարձր՝ արդի Պարսկաց, Թրքաց, Վրացաց, Պուլկարաց, Ասորաց, նոյն իսկ արդի Յունաց գրականութիւններէն: Արովկանի ոճը ամենէն անձնական ու ամենէն հզօր ոճերէն մէկն է որ երեւցած ըլլայ ժիւղարու ու է ազգի գրականութեան մէջ: Այս բոլորը կը ձեւացնեն «հայկական քաղաքակրթութիւն մը», համեստ, բայց որոշ ու հզօր, եւ ի յայտ կը բերեն «հայկական» ինքնատիպ նկարագիր մը, անհունապէս յարգելի: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ որ Հրէաներն ու Ասորիները իրենց ազգային լեզուին գործածութիւնը կորսնցուցած են: Չուիցերիացիներն ու Պելճիքացիները երբեք չեն վարգացուցած իրենց ազգային լեզուն, մինչ անոք պահպանած ենք յամատարար մինչեւ այսօր մեր լեզուն: Հայը փոքր ազգերու ամենէն մեծերէն մէկն է, եթէ ոչ ամենէն մեծը: — Ու մենէ կախալ է որպէս զի ան հասնի վերջապէս ապագային մէջ ամբողջականօրէն ու իր գերագոյն լրութեամբը հրաշակերտել ինչ որ մինչեւ ցարդ հատուածաբար եւ անկատարօրէն իրագործած է:

Գառնալով Քուչակին, թող ոչ ոք չափազանցութիւն չնկատէ եթէ յայտարարեմ որ այդ վճռելի երգիչն արտադրած ըլլալը միայն բաւական է որպէս զի Հայ ցեղը յարգանքի արժանի ըլլայ եւ որպէս զի մենք մեզ հպարտ զգանք Հայ ըլլալնուս: Քուչակը անշուշտ չունի պարսիկ մեծ բանաստեղծներուն, Հաֆիզի, Սաաթիի, ու մանաւանդ Սոլեյմանի, իմաստասիրական խորութիւնը եւ գեղեցկագիտական հմտութիւնը. իրայեւմ ամենէն խիզախ եւ ամենէն զար-

արած ժառանգէն մէկն է զոր մարդկութիւնն արտադրած ըլլայ. կը Գառնալներու Գիրք»ը անզուգական բաժակն է ուր երկնքին եւ երկրին խորհուրդներուն վրայ երկարօրէն խոկացած եւ աւելի քան ունայնութիւնն իր ձեռքովը շօշափած եւ առկից արտապէս վերաւորուած մեծ հոգի մը իր թանկագին ու սեղմուած լուրջ սրբանով, արցունքով ու ծաղկի հիւթերով ալ շինուած դասն ու անասնիքօրէն անուշահոտ եւ մայաբերօրէն արբեցուցիչ գինիի մը պէտք լեցընէ զանդաղօրէն: Քուչակ «գեղջուկ» երգիչ մըն է, իմաստասիրական ու գիտական կրթութեանէ զուրկ, ծանօթ՝ միայն աստուանային գրականութեան ու աշուղական արուեստին եւ թերեւս ինչ ալ պարսկական բանաստեղծութեան. ուրիշ բան չէ բրած ու միայն իր սիրտը, իր ամբողջ սիրտը դնել քանի մը պարզուկ, արդի ղէս բղխող, լեբան ծաղկի պէս մէկ ցայտքով ժայթքող, անսպասելի աստղի պէս խաղաղ ու պարզ ցոլացող երգերու մէջ: Բայց այդ «սիրտ»ը ունի այնպիսի բնածին քաղցրութիւն մը որ «սիրտուիր», այլ բնութեան անհաս քուրային մէջ ինքնին արդէն չիմուած կը տրուի տեսակ մը եղական խառնուածքներու: Երբեք կայ իր մէջ արուեստակեաց, բռնադբօսիկ, ինչպէս Սաաթիի կարծես մէջ. ամեն ինչ ուղղակի սրտէն կը հոսի, եւ ընթերցողին արդէն կ'երթայ շիտակ, առանց ու եւ է զարձուածքի, առանց ու եւ է անարդար մեախաղութեան: Ծշմարիտ է որ տեղ տեղ՝ սամիկ, գոհիկ արդ մը կուգայ պղտորել ներշնչումին մաքրութիւնը. թող, լալկան, արդ մը վերջապէս երբեմն որ երգիչը կը պատկանի ազգի մը որ ինչ կը կրէ, որ խեղճ է, թափասական է, գլխիկոր է, ճշմուած է:

- ... Չարին համբերել պիտի, ինչ որ գայ բարին հասաւի...
- ... Կ'ուզե՞ս որ յազիր կենաս որ ամէն մարդ դքեզ սիրէ,
- ... Գուն հոգուն նման կեցիր որ ամէն մարդ ըզքեղ կոխէ:
- ... Այն որ աստուրն երթայ, գէ՞մ պիտի դրժարն յանդիճէ,
- ... Մտիկ լեռներուն արա, խելօքնուն ասած մտաւ է:
- ... Այն որ բարձր է՝ ձիւն ունի, այն որ ցածն է՝ ի՛նչ կանանչ է:
- ... Մարդն որ ի խարխուլութիւն երթայ, գէ՞մ նորա շատ խելք պիտենայ:
- ... Գան զամէնն ցած կենայ, հաշտ թէ իւր բանն կու շինայ,
- ... Մտիկ զու ծառին արա թէ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա:
- ... Այն ձիւզն որ զպտուղն ունի քան զդարտակն յէ՛ր ցած կու կենայ:
- ... Թէ չուզես որ քիւֆր ասես, ձեռքդ տար ու սիրտդ բռնէ,
- ... Մասանան յիշոցք ասաց, զեռ անկից ի վեր կու վայէ:

- « . . . Հա՛յ իմ մէկումէկ Աստուած , մեծութիւն քեզ կու վայելէ .
- « Զայն հացն որ կուտաս ուտել , իսկի մարդ խել չկարէ :
- « . . . Զայլոց մեզք դու մի՛ քններ որ Աստուած գքեզ չդատէ .
- « Զքո մեզքդ իսկի մի՛ մոռնար ու խոնարհ զանձդ քո պահէ :
- « . . . Զով որ կու սիրէ Աստուած , սակաւիկ մի աստ կու տանջէ ,
- « Թէ սէրն ի սրտանց ունի , առ Աստուած շարին համբերէ » :

Այս բոլորը «ստրուկի» իմաստասիրութիւն մը կը ներկայացնեն . բայց պէտք է նկատել թէ ասի ոչ Հայոց սակզագործութիւնն է , ոչ ալ Քուչակինը . այս տողերէն ոմանք Աստուածաշունչի կարգ մը պատուէրներուն ցոյացումներն են եւ կամ Եկեղեցւոյ Հայրերուն խրատներէն քաղուած , ու թերեւս առածի կարգ անցած Հայոց մէջ , որոնք՝ իրենց զտն կացութեանը բերմամբ , ինչպէս ճիշդ Հրէաներն ալ , այդ արտում վարդապետութեան մէջ միսթարութիւն մը եւ միանգամայն դիւանագիտութիւն մը ուղամ են գտնել : Այսպիսի տողեր շատ քիչ կարելի է նշմարել պարսիկ , յոյն կամ լատին բանաստեղծութեան էջերուն մէջ ուր խրոխտ իմաստասիրութիւն մը կը տիրէ : Խայեամ ոչ միայն մեզք չի համարիր «քֆրելը» , եւ միայն չի դատապարտեր Սատանան՝ ըմբոստացած ըլլալուն համար ալ ինքն իսկ երկնքին դէմ հայհոյող մըն է : Յորնայ «ուրիշներ» մեզքները քննելով է որ իր անունն անմահացուցած է , համոզուած թէ արդար ու ազնիւ հոգիի մը իրաւունքն ու պարտականութիւնն է չարագործներուն դիմակը բղթել : Յոյն բանաստեղծները , « հացը Աստուծմէ յուսալէ » շատ հեռու , մարդուն անհատական կորովը կ'աստուածացնեն : Բայց , ի փոխարէն , Քուչակի մէջ տող մը չենք գտներ այն պալատականի շողոքորթ գեղօններէն , սուլթաններու , խաներու , կեսարներու , մեկենասներու ձօնուած սողացող երգերէն որոնք Սաստիի , Ուլրատիոսի , Վիրգիլի մէջ կ'երեւան , որոնցմէ հատ մը կը գտնենք նոյն իսկ գոռոզ Խայեամին մէջ .

- « Ո՛վ Շահ , աստղերը քեզ սահմանեցին Խոսրովի գահուն ,
- « Անոնք թամբեցին քեզի համար կայսերական ձին ,
- « Երբ քու ոսկեամբակ երխւարդ շարժի
- « Եւ ոտքը գեանին զպցնէ , հողը կ'ոսկեղծուի : »

Քուչակի քնարը ոչ մէկ սուլթանի , ոչ մէկ խանի , ոչ մի ամիրայի , հայ կամ օտար ո՛ր եւ է մեծաւորի առջեւ չի խոնարհիր միակ Սուլթանը որուն կ'երկրպագէ եւ որուն գովքը կ'երգէ , «եար է , աղւոր աղջիկը , հոգեղէն լուսին»ը , որուն «ծոցը լոյս կուտատներուն» . անոր նուիրուած երգերն են որ կը կազմեն Քուչակ գործին մեծամասնութիւնը , եւ ամենէն հարագատ մասը , խրատակ-

մէջ «պատկազէս կան խել մը տուներ որ Քուչակինը չեն ,
 « այդ սողորմակ կամ «քրիստոնէական» տողերը զոր յիշեցի , շատ
 « թիւ են . եւ ինչ որ կը թուի հաստատել թէ ասոնք Քուչակին
 « ստեղծեր , այն է որ խրատական եւ այլարանական երգերուն
 « մեծ շատեր , շատ աւելի ուժեղ ու գունաղեղ , շատ աւելի
 « զարմանալի , որոնք աւելի ազնիւ ու վեհ ողբ մը կը ցուա-
 « յանայն » այն քառուկները ուր Քուչակ կ'երգէ իր ասուլու-
 « յարարութեան դէմ .

« Երբ որ խրատ մը տամ , խելք ու միտք ունիս նա լսէ՛ ,
 « անգիտին մի՛ դատիր , թէ հաղար որ զքեզ կու սիրէ :
 « Երբեք է ի հուր նման , ուր ընկնի՛ զտեղ կու էրէ .
 « Երբեք է ջուրն նման , ուր երթայ՝ կանանչ բուսեր է . »

« Երբ որ քու մտքը երկղիմի մարդոցմէն ,
 « Երբ մարդուն ի խէչ մի՛ նստիր՝ երբ երթաս զքեզ գրուցէ .
 « Երբեք յետ քեզ նետէ ու զաղեղն զանայ պահէ . »

« Երբ որ քու բարանքը անոնց համար որ թշուառին կ'օգնեն (եւ
 « քեզ որով այս զգացումը կ'արտայայտէ ամենէն զմայլելիներէն
 « է մարդկային բոլոր գրականութեանց .)

« Երբ որ քու թիւն անէ , ի յանդէնն մուլք կու չինէ ,
 « Երբ որ քրիստոս կուտայ , անպահըն մուլքըն կատարէ .
 « Երբ որ գրախտէն կ'առնու , ան մուլքին մէջըն կու տնկէ ,
 « Երբ անմահութեան կ'առնու ան ծառին տակէն կու բղխէ : »

« Երբ որ մանաւանդ կան Քուչակին մէջ կարգ մը քառուկներ , ա՛լ
 « քու չեշտով մը , որոնք ամենէն ազնուր տողերը կը պարունակեն
 « քու գործին եւ հայ բանաստեղծութեան : Ահա քառուկ մը , ստոյիկ-
 « յանդով մը սողորուն , եւ զոր կը փափաքէի ամբողջ Հայութեան
 « արարելու դարձած տեանել .

« Երբ որ քու ես ի ժուռ եկայ , չգըտայ բոլոր սիրելի ,
 « Երբ որ զքառ քերի , գրագուկս արի սիրելի .
 « Երբ որ քաղուկս ի բան կենայ , շատ եղբայր ու շատ սիրելի .
 « Երբ որ ի բանէ ընկնի , ո՛չ եղբայր , ո՛չ սիրելի : »

« Երբ որ քու ուրիշ մը , ուր զմայլելի ամբարշտութեան տարտամ
 « քու մը կ'ուրուագծուի , ա՛յնքան հազուադիւս՝ մեր հին քերթու-
 « յան մեզմեզէն ու տարածեցորէն «աստուածավախ» զանգուածին

« Երբ որ ընկերացն , ասեմ , մէկն հողն է , մէկ հողին .
 « Երբ որ թէ վեր քաշէ , հողն ծանար ի վար կու հակի .

« Վասնեմ թէ հողոյս լսեմ նա հողոյս յոյսն պակասէ .
« Հեա հողոյն , ա՛մ , ո՞վ թոչի . երբ նորա տունն հետի է »

Այդ հարցումին մէջ արդէն տարակոյս մը կայ . կ'արժէ՞ արդեօք , — կը մտածէ բանաստեղծը ներսէն , — երկրաւոր երջանկութիւններէն սրտնք վազանցուկ , զազփաղփուռն ու ցաւով խառն են , բայց միակ իրաւ կաններն ու շօշափելիները՝ զատուել , թոչելու համար , հողիին հեա որուն տունը (երկինքը) ա՛յնքան հեռու է , ու թերեւս դոյուժիւ չունի : Այդ քառակիր , բառ իս , ամենէն յանդուգն ճիշն է զոր մե հին բանաստեղծութիւնն արձակած ըլլայ : Այդ ամբարշտութիւնը սիրային քառակներէն ոմանց մէջ ուրիշ ձեւի մը տակ , աւելի ժողունն ու շնորհալի , երեւան կուգայ . Քուչակ չի քաշուիր իր սիրած ազջկան մարմնական հրապոյրները եկեղեցական սրբա զնասուրբ առարկաներուն նմանցնել :

• « ... Բո ծոցդ է ճերմակ տաճար , քո ծծերդ է կանթեղ ի վառ ,
« Երթամ ես ժամկոչ ըլլամ , գամ լինիմ տաճրիդ լուսարար . »

Ուրիշ քառակի մը մէջ՝ ոսկի ամբողջ՝ բանաստեղծը բացէ ի բաց կ'ըսէ իր հակակրօթիւնը կրօնքի պաշտօնական դերասաններուն հանդէպ , եւ իր նախասիրութիւնը սիրոյ կրօնքին եւ անոր պաշտելի քրմունքներուն համար .

• « Քանի մարն զիս բերեր , քահանի չեմ խոստովաներ .
« Ուրտեղ քահանայ տեսեր նա ծոցը ճանփուս ու ելեր .
« Ուրտեղ մէկ ազուր տեսել , զիրկ ու ծոց 'ւ ի դէմ գնացեր ,
« Մոցիկն եմ ժամառուն արել , ծըծերուն եմ խոստովաներ »

Աէրը , զոր Քուչակ կ'երգէ , հողերանական նրբութիւններով , իմաստասիրական կնճռատութիւններով բարդացած զգացում մը չէ , ոչ ալ կեանքի ցաւէն հանդչելու համար դով բարձր՝ ուր տիեզերքին խորհուրդէն ջախջախուած մ'ըսքը կը թաղուի պահ մը , (ինչպէս իտալեամի մը կամ Վինիի մը համար) : Քուչակի աչքին , սէրը ամբողջ կեանքն է , ամբողջ ցաւը , ամբողջ երջանկութիւնը եւ ամբողջ խորհուրդը . սաթի պարզ , առողջ , վճիտ , բնական հրայրքն է որ արուն կը մղէ դէպի էզը՝ անոնց մէջ վատելով տենդերուն ամենէն նուիրակաւնը . եւ այդ պարզ եւ անհուն զգացումին արտայայտութեանը մէջ չեմ գիտեր բանաստեղծ մը որ աւելի մեծ ըլլայ քան Քուչակը . սիրոյ ամբողջ վէպը , իր բոլոր այլազան դրուագներով , երդած է ան լայնօրէն , անզուգական զօրութեամբ մը զգացման ու ձեւի : Հոտ , Սաաաթին ու Հաֆթըն իսկ կը նսեմանան մ'ըր աշուղին քով , որովհետեւ աւնոնց մէջ զխառնաւոր նրբութիւնը , արուեստի ճարպկութիւնները , հմտութեան ու ներշնչման մշտական խառնուրդը , վերջապէս սոր-

... անոր սիրտը կ'արթնայ , կը պղտորեն ու կը ծանրացնեն յաճախ ...
... իր թիթեւ , աննիւթական ,
... սուրբ արիւնի տմոյն կարմրութեամբ մը տողորուն ու
... շիթերով աստեղագարդ՝ երբ յուսախարութեան բոպէ
... կամ գիշեր ասեն գերեզմաններու խաւարին
... շրջապատը , կամ գիշեր ասեն գերեզմաններու խաւարին
... անհարձ բաժանումներուն կակիծն է մրմնջուածը :
... աւելի ճոխ ու աւելի կենդանի գոյներով նկաւ
... է սիրուած էակին զէմքը .

... անոր է յուսին նման ու զիւֆերդ ի զատիք գիշեր .
... Երբ քանիչոյի խնձոր 'ւ ի ծովուն տուած քեզ աչեր .
... անոր կնճռումն ունիս , թուխ աչեր , թարթիչդ է նետեր .
... անոր է լալէ ֆղան , մէջն ի լիք է մարդարխաներ : »

... անոր է աւելի զմայլելի պատկեր մը խորհրդանշանելու համար
... ու զոչոր գերութիւնը որուն մէջ սէրը կը կաշկանդէ իր զոհին

... Երբ էքք . ո՞ւսկից եկար , անձանո՛թ , զիս սիրեցիր .
... անոր է թէզնիքդ ունիւր , ի ծոցիդ ի վար թափեցիր .
... անոր ալ ոսկի արիւր , իմ սրտիս քուրան հալեցիր .
... անոր քան հալխա արիւր , 'ւ իմ սրտիս ականջն անցուցիր : »

... անոր է աւելի խորին , աւելի սրտայոյզ ազաղակ մը՝ ողորջելու
... անոր թեւերը .

... անոր աչք ու թուխ ունքեր ունիս , լայն ճակատ ու կարմիր երես .
... անոր անբակղ որ դուն ունիս , զչամամ ծիծերդ որ ի ներս ,
... անոր ալ անդին երթամ՝ զայդ ճերմակ ծոցիկդ ի՞նչ առնես ,
... անոր որդերն ուտեն , դու է՞ր զիս մահրում կուպահես : »

... անոր է զազատանքին կրցած է տալ շեշտ մը աւելի ազելսարչ
... անոր անուշ :
... անոր քո տեղծողի՞դ համար , երբ քայլես՝ զունեիդ մի՛ շարժեր .
... անոր քո աչերուդ խնճերն շատ մարդու արիւն է խմեր .
... անոր քո արեւո՛ւղ համար , որբուկ եմ , զիս մի՛ լացներ .
... անոր քո , չեմ ի կենար , զիս ի քո կրակն մի՛ ձգեր : »

... անոր է վարուած , իր «եար»էն հեռու մնացած սիրահարին ողբը
... անոր քո աւելի զօրեղ կերպով կողկողիլ .

- « Իմ եար , խղճա՛ Քո գերուգ , Քո գերուգ մէն մէն կենալուդ ,
- « Գաղանի ալանի լալուս վախեմ թէ ելնեմ աչերուս .
- « Լսեր եմ որ վարդ ունիս , ուղարկէ տեսեմ մը գերուս .
- « Պագնեմ աչերուս գնեմ որ դադրի աչերս ի լալուս : »

Եւ ո՞վ աւելի հզօր կերպով պատկերացուցած է սիրոյ կրակին մէջ
ամբողջ կեանքին հոյզը զամբեցուցած երիտասարդին քայքայումը .

- « Սուրաթ ու ճրագ զրիր , գիս ի Քո լուսդ ձէնեցիր ,
- « Զէդ ի Քո մէջ ծովուդ եկի , լօք զարկիր ճրագն անցուցիր .
- « Ա՞ն էր Քո ամէն ումէտն , ա՛յ հոգեկ , որ ինձ կուտայիր .
- « Ճրագդ , ա՛մ , ա՛լ ի՛նչ վառած՝ երբ բազկիս ումն հառուցիր : »

Կարելի է այս շարքը գեռ շատ երկարել : Քուչակի գործին այդ մասին
լիակատար վերլուծումն ընելու համար , պէտք պիտի ըլլար անոր երգե-
րուն գրեթէ կէսը յիշել այտեղ : Այսքանը բաւական է սակայն ի վեր
հանելու Քուչակի սիրերգին շատ մասնատոր եւ թանկագին հրապօրը :
Խայտամ աւելի լայն ու վեհ աշխարհայեցողութիւն մ'ունի՝ անշուշտ ,
բայց ան իսկ չի հասնիր սիրոյ զաւին արտայայտման մէջ հոգեկա-
հեծկտանքի այս տարօրինակէս քնքուշ , շնորհալի ու միանգամայն
խորունկ քաղցրութեանը : Ատոր համարմէքը կարելի է միայն գտնել
հնդկական կարգ մը սիրերգներու եւ երբայական «Երգ Երգոց»ին մէջ
ուր նոյն հզօր ու հեշտակաւ բարասումը կը զգացուի սիրով արբշի-
րտին , բայց ուր այդ բարասումը շատ ծանրաբեւն է հիւանդու-
թեանալից , անմաքուր զգայութիւններով որոնք բացակայ են մեր
աշուղին քով , որուն սիրտը մանկականօրէն վճիռ է ու աղւոր՝ ինչպէս
առաջին մարդուն սիրտը : Ատոր բուն համարմէքը գտնելու համար ,
պէտք է զարեր վար իջնել ու զալ մինչեւ Հայնէն , որ իր կծու հեղ-
նութեանը խաղերէն յողնած պահերուն , երբ իր մեծ ու խորքին մէջ
զմայլելիօրէն ջինջ սրտին հետ մինակ կը մնար , այգօրինակ մաքու-
թեամբ ու քաղցրութեամբ աւաչներ ունի արձակած , ու մանաւան-
մինչեւ վերլէնը , որ իր տեսակ մը տաղերուն մէջ իր վերաւոր հոգիի
արեւնը թուլօրէն կը ձգէ հոսիլ սիրոյ խորանին առջեւ , եւ որ իր աչ-
էջերուն մէջ՝ ամենէն հարազատ եղբայրն է մեր Քուչակին , ինչպէս ի
միտախրական տաղերուն մէջ՝ եղբայրը մեր Նարեկացիին :

Եւ վերլէնն ու Հայնէն , հակառակ իրենց վիթխարի հանձարին
հակառակ իրենց արուեստին տարօրինակէս պիտակից նրբութեանն ,
ճարպկութեանը , չեն գերազանցեր Քուչակը՝ նոյն իսկ ձեւի գեղեց-
կութեան մէջ , երբ բազմաանոց այդ մեծ վարդետներուն հրաշակեր-
ներուն հետ մեր աշուղին գեղեցկագոյն տողերը , որոնք հանքեր եւ
ապլէցուցիչ «դիտներու , որոնց մէջ մտածումը միշտ ինքնատիպ է
պատկերը՝ միշտ ուշագրաւ , նոր , զօրեղ ու իր արտայայտել ուղա-

ւորներն կամ զղացման ճիշդ ու ճիշդ համապատասխան :

Ինչ որ մեղի համար կրկնապէս , — անհունապէս , — թանկագին
չակի գործին այս կոթողական գեղեցկութեանը մէջ , այն է որ
գեղեցկութիւնը «հայկական» է , իր արմատն ունի մեր ցեղին
խառնուածքին մէջ : Պաշտում ամէն բանի որ պարզ է եւ անսե-
ք . անսահման ջերմութիւն , անկեղծութիւն , քնքշութիւն՝ գորո-
ւմէ . — ըլլայ գորով մայրական , եղբայրական կամ տարփա-
— բուն սէր՝ հակառակ քրիստոնէութեան բերած մեծ տխրու-
մէ՝ բնութեան գունազեղ ու անոյգ ճոխութիւններուն , կեանքի ա-
ւորեցութիւններուն . դո՛ւսքերութեան հակում ամէն բանի մէջ .
բարակ խանդաղատանք՝ ու եւ ցաւով չարչարուածին համար ,
սիրութիւն՝ խաղաղ , բարի , արգասանդ , աշխատութիւնով ու սի-
տարուն կեանքի մը : անա տարրեր որոնք զոյսութիւն ունին հայ
ին մէջ , որոնք նոյն իսկ տիրականներն են հոն , բայց որոնք , շատ
այլ ու ծանր թերութիւններու մացառուտին մէջ թաղուած ,
մեր անտեսանելի են դարձած , երբեմն ալ իրօք տժգունած են ու
տուած : Բայց երբեք ջնջուած : Ատոնք են որ կը կազմեն հոյզը ուր
մէջ Քուչակի երգերուն հոյակապ ծաղիկը :

Մերմուկ ու լալիան շեշտն իսկ սր այդ սիրերգներուն մեծ մասին
կը սիրապետէ , որ կարող է ախորժելի չթուել խորխտ հոգիի մը
ուզի երկրպագել ոչ մէկ կուսքի , նոյն իսկ Սիրոյ՝ առջեւ , նե-
շտ թերութիւն մը նկատել Քուչակին , ու մանաւանդ ներելի չէ
զմաքղ ու շղթայակապ Հայութեան կքած հոգիին արդիւնքը հա-
րաւրդ զիտողութիւնը զոր ես իսկ ներկայացուցի վերեւ՝ խրատա-
ւորութիւն առթիւ , այտեղ անիմաստ պիտի ըլլար այլեւս եւ խո-
ւանքու : աշխարհիս ամենէն անեղազօր ազգերուն իսկ բանաս-
տեղը գրեթէ միշտ լայով է որ երգած են սէրը , որովհետեւ սէրը ,
տուած չա՛ք հզօր » , մարդկային յուզումներուն ամենէն խորինն ու
բարեւորն ըլլալով , հիմէն կը դրդէ հոգին ու անդիմադրելի աբխ-
որանով մը կը գինովցնէ զայն՝ նոյն իսկ երբ երջանիկ է ան .
անպոյնը ողբերուն : հայ աղգին շղթաները հոգ ու եւ գեր
տարրեր : Հա՛րբդ , որ փառազօր պարսիկ ազգին կը պատկանի ,
որոնք սեւաբացկան» ի կը նմանցնէ իր սիրականին հանդէպ .

« Ի՞նչ է որ յանձն պիտի առնէ իմ ազբերապիրս տանիլ թաղուհւոյս
ու պիտի համարձակի անոր ըսել . — քու վեհապետութեանը խա-
ղաղ համար , աչքեղ հետու մի՛ վառներ սա խեղճ մութացկանը : »

Մեր Քուչակը նորէն աւելի ժպտաւ, աւելի լոյս, աւելի ծաղիկ էր զնէ իր ողբին մէջ, աւելի շնորհազեղ խեղճանալներ, աւելի զուարթութիւն ալ — երբեմն մինչեւ չարածճիւղութիւն յանդգնող կատակներ։ Ատոր համար է արդէն որ այդ ժն դարու աշուղը ժժ դարու բուն թիկի մը շեշտն ունի յաճախ։ Ու նոյն իսկ, մերթ, այդ աղաչաւոր ողբագրին երգերուն մարմնող, անուշ ու կարծես ամբողջ արցունքն արով շինուած ծովուն մէջէն, սէգ ժայռերու պէս կը ջցուին մէկ քաւարու ճիւղեր, որոնք արեւելցի բանաստեղծներու մէջ, բաց ի Սոյաւ շատ հազուադիւրս են։ Այդ կտորները կ'ուզեմ մասնաւորապէս մատնիչ ընել, որովհետեւ ատոնք են որ մեզի իրաւունք կուտան Քուչակին Հայութեան ամենէն յանդուգն բանաստեղծը համարել, եւ Արեւմտեան ամենէն ինքնատիպ քերթողներէն մին։

«Եւար»ը զոր կ'երգէ Քուչակ, երբեմն՝ առաւել կամ նուազ երգնազերէ յետոյ անձնատուր եղող սովորական պէրուհին ըլլալէ կը դանաւիկ հուրի մը կը դառնայ, արճամարհո՞ւ իր ոտքին տակ լարուող պազատանքի խունկերուն։

- « Վայրի վարճինակդ եմ ես, արդիլէ, ո՛ր մարդ, թէ կարես .
- « Թռչիմ այլ երամ խառնիմ, գոս ի հետ ճանչել՝ թէ կարես .
- « Ոսկի խաֆէս այլ շինես, ի՞նչ ի ներս դնել չկարես .
- « Զերկիր բարեխօս բերես, զիս ի տուն տանել չկարես : »

Երբեմն ալ «Եւար»ին այդ անողորքելի անմատչելիութիւնը, — արդէն աւելի մեծ զոհողութիւններով նուաճուելու թաքուն տենչով — կը մեղմանայ քիչ մը, զիւր ցազնական յատկութեանց ապացոյց պահանջելով՝ իր համբարներն վայելմանը փոխարէն։

- « Ամուր եմ քարիդ նման որ մորճիկն ի յիս չբանի .
- « Բարձր եմ թուխ ամպիդ նման որ ոչ ով ի յիս չի հասնի .
- « Ազնուն եզնենի լինի, ու լարն ի վերայ գալենի ,
- « Քաշողն քաջորդի լինի, հապա թէ իմ սիրուն հասնի » :

Այդ դժուար ձևք ձգուելիք, մահուան վրայէն ցատքելով ցուելիք երջանկութեան քերթուածը իր ամենէն սիրուն արտայայտութիւնը դաժմ է հետեւեալ քատեակին մէջ .

- « Ծաղիկ այն ծաղիկն կ'ասեմ որ օձու բերանն է բուսեր ,
- « Լուկ մարդ, ի յօձուն ահուն, զայն ծաղիկն հոսն չէ տներ ,
- « Մանուկ մի Հոսմանց է ելեր, զարեւուն թաբիկին է տուեր ,
- « Զօճիկն արեւէն հաներ ու ծաղիկն բերնէն առեր : »

Սէրը, ըստ Քուչակի, ամենէն մեծ բարիքն է կեանքին .

- « Քան զսէրն այլ քաղցրիկ պատու ի յաշխարհս չաւտամ թէ չի »

... ամենէն մեծ ցաւն է ան, ամենէն ահեղ հիւանդութիւնը, ... ամենէն եղբայրը եւ մահուան հայրը . միայն թէ միշտ սրբազան ... ամենէն վրայ երկիւղածութեամբ խօսելու է, եւ սիրահարը, նոյն ... ամենէն յիմար զառանցանքներուն մէջ, քաղցր կրօնքին եր- ... զոր պէտք է յարգանքով պաշարել .

... զոր ստեղծած ծառայն մի՛ մատներ ի ձեռն սիրոյն զիս գէտ խէվ արեր, զարձուցնէ է զէս կապելուն ինքն է ասելուն : »

... զնկատել բարի, քաղցր, քնքուշ ու պարզ, անհու- ... արօրինապէս «անկեղծ» շեշտը որ կայ ... Եւ ատի, կը կրկնեմ, «հայկական» շեշտն է, զոր կը ... մեզ տարբեր, բայց խորքին մէջ նոյն, նարեկացիին, ... Ալիշանին մէջ, ինչպէս եւ մեր ժողովրդական երգերուն, ... երաժշտութեան եւ ճարտարագիտութեան մէջ :

... Քուչակի «պանդուխտի երգեր»ուն, աւելորդ կը համարիմ ... Գաւրի համբաւաւոր սաղմոսէն ի վեր (« Աս ... անդ նստէաք եւ լայաք, որպէս յիշեցաք մեք անդ ... գրուած է ո եւ է լեզուով որ զարիպութեան ցաւն ... աշխարհիկ եւ այդքան բնական կերպով արտայայտէ : Հայութեան ... ճիւղեր են ատոնք, եւ այդ «պանդուխտի երգեր»ը կ'ապա- ... Քուչակ, եթէ իր քնարը նուիրած է գլխաւորապէս սիրոյ ... արժանաւորութիւնները փառարանելու, զինիին շարի զօրու- ... նոյն այդ յուզումը. — թերեւ աւելի բարձր աստիճա- ... իր զաւակները սնուցանելու, պահպանելու, ... այլ եւս անկարող զարձած դժբաղդ հայրենիքէ մը լա- ... արժանաւորութիւնները փառարանելու, տակ միշտ իրենց հոգն ... զարիպներուն հսկայ արտութիւնն արտա- ... արդէն մին, որ կը թարգմանէ ոչ թէ զարիպ անհատնե- ... զարիպ հայ ազգին ցաւը, սա կաթոգին ու արտասու- ... արժանաւորութեան ու յուսատուութեան աղաղակը կը պարու- ... որ կը բառէ որպէս զի պաշտենք մեր Քուչակը, — յաւիտենական ... արժանաւորութիւնն .

... կ'ամբ մի յայն զինուն որ խմեց Ենովք եղիս զիս զիս Հայոց, ասաց թէ՛ Հանգոյ կ'արմ, զուք է՞ր կուլաք, զիսէք որ ձեր Տէրն ար դայ լոյս արեր, կու վախէք թէ ձերն ուշանա՞յ : »

•••

Քուչակի գործին յայտնութիւնը ամենէն բերկրառիթ ու կազմով զէպքերէն մին կը համարիմ ես, որ պատահած ըլլան Հայոց հարազատ կեանքին մէջ՝ շատ տարիներէ ի վեր : Եւ ասի՝ ոչ միայն, որովհետեւ, ինչպէս Անաթոլ Ֆրանս կ'ըսէ, «մէկ հատիկ ստանաւոր մը անբարիք բրած է աշխարհիս քան թէ մեծազարդութեան բոլոր հրշակերանները», այլ նաև որովհետեւ այսպիսի գեղեցկագիտական դաս մը երեւումը ազդի մը մէջ, ամենէն թանկագին ազդակը կը դնայ անոր անդամներուն՝ ազդին հանդէպ մէրն ու հաւասար, իրարու միջև համերաշխութիւնը ամրապնդող : Ազդ մը կը դադու թիւն ունենալէ, երբ չունի իր ծոցէն բղխած մէկ քանի գեղեցկութիւններ որոնց հանդէպ բոլոր կուսակցական, անհատական վէճերը հարկաւորաբար դադրին միեւնոյն երախտապէտ հիացմանը եղբայրացած, այդ գեղեցկութիւնն ստեղծելու կարող եղած ցեղահաւասարապէս պատկանելուն հաճոյքին մէջ վայրկեան մը անջրպետ մոռցած եւ իրարու սերտօրէն միացած : Մեզի համար նաևանց որ մեր պատմութեան ամենէն խաւարչաին շրջաններէն մեկուն մէջ կը գտնուինք այսօր, վհատութեան ու դառնութեան լքաներուն գէժ ծառանալու համար երկու բան կայ որ ամենէն աւելի կարող են սրտապնդել, — վսեմ օրինակը այն քաջերուն որ ցեղին փրկութեանը համար մոռնիլ զիացան եւ ցեղին արուխտապացուցին, եւ անշիջական լսյաբ այն անկորուստ գէժքերուն որ մեծ ու «հայ» գեղեցկութիւն մը արձակեցին իրենցմէն ու արցունքին Հայուն մտաւոր կորովը :

Չգինովնանք երեւակայական մեծութիւններ երազելով մեր բայց գիտնանք ճանչնալ մեր իրական արժանիքները : Ու հիացողոր ինծի ներշնչեցին Նարեկացին, Աբովեանն ու Քուչակը, Ֆրանս ամենէն նրբաճաշակ ու ամենէն խստապահանջ գեղեցկագէտները որոնց չափով զգացին :

Յ Ահա ինչ որ կ'ըսէր պ. Կապրիէլ Մուրէ այն գեղեցիկ բանաստեղծի մէջ զոր արտասանեց Մայիս 28ի երեկոյթին .

« Այդ (ժ) դարուն ամենէն ապշեցուցիչ ու ամենէն համեմատելիք եւ ամենէն «արուեստագէտ»ն ալ՝ այս բառին իմաստով, այն որ ամենէն աւելի ներուժօրէն ու ամենէն ցայտուցիկ ու գունապեղ կերպով զիացաւ արտայայտել իր յուսմանները, Գրիգոր Նարեկացի վանականն է : Ոչինչ կայ « դարեւ, աւելի տարօրինակ, աւելի շուարեցուցիչ, այլ եւ խորաթափանց՝ քան այդ անձկութեան ազդակները, այդ շարժարանքները, այդ զղջման դալարութիւնները, այդ դժոխքի

« սրտի վրէժները, այդ ջախջախութիւնները, պակուցումները, յափշտակութիւնները, խոյանքները, լուսավառութիւնները, բոբրութիւնները որոնց մէջ խեղճ վանականին հոգին ու մարմինը կը ծփծփան, կը տուճայ, որն ու կը հրճուին : Այդ բանաստեղծութիւնը կարծես դառանցանքով բոցավառուած է, բայց ժարդկային կը մնայ իր թարգմանած ցոյցմանց եւ զգայութեանց ճշմարտութեամբ : Ատի կը յիշեցնէ միանգամայն «Նրդ երգոց»ը, «Յայտնութիւն»ը եւ «Ա. Թեքեղան», Ֆրանսիական լեզուի վան էջքի արքայութիւնները, Օրբանեայի եւ Վան Պոսքի դժոխքները : »

Մերիքննադատ մը, Փարիզի Փրքի Պիեթ Թերթին մէջ՝ վերջերս անսած Poemes arméniens գրքին վրայ խօսելով, հետեւեալ տողերը նախընտրեալ Նարեկացուն եւ Աբովեանին .

« Նարեկացիի ազօթքները, արտասովոր ազդակներ միտիքական հրայրքի . . . Ս. Աբովեանի «Նրեւանի բերդը», պատկերներու ապշեցուցիչ սաստիկութեամբ ու ջղոտութեամբ էջ մը . . . » :

Եւ պ. Կապրիէլ Մուրէ՝ դարձեալ՝ սապէս կ'արտայայտել, իր միեւնոյն բանաստեղծի մէջ, տպաւորութիւնը զոր իր վրայ գործած էին Նարեկի տաղերը .

« Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք Նահապետ Քուչակի սիրային քերթութեանները, ցօղով համակ թաթաւուն, թարմ պատկերներով պարզութեամբ, սողորում՝ ընտելեան զգացումով մը որ ճշմարտապէս զմայլելի է : Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք այդ գործովային սթրոֆաները, այդ տարիավառ շաղկապիանքը, թռչուններու գեղեցկմանց մէջ, Հանայ գեղեցիկ յայտնատաններուն հովանոցն տակ, եւ թերեւս որոշ ալ ինծի պէս պիտի դտնէք անոնց մէջ տպաւորութիւնը աւելի քան «Ինթերմեցցօ»ի մը՝ Հանրի Հայնէն հինգ վեց դար առաջ գրուած : Այդ տաղերը Սողոմոնի «Նրդ երգոց»ին մեծվայելութիւնը չունին, բայց աւելի սրտաբուխ են, աւելի խանդակաւ թրջն տարփոտ : »

Աբովեանի գնահատում մը շատ աւելի թանկագին է մեզի համար քան մեր խեղճութեանը երեսին նետուած արհամարհոտ գթութիւնը՝ որը կ'աւանդէ : Եարունակները մեր անցեալին փոշին քրքրել, հետզհետէ անցնել որոշ ու ամբողջական գաղափար մը կազմելու համար գործին իրար զոր մեր հայրերը կատարեցին, ճանչնանք մենք մեզ, ու ճանչնանք ասորին : Ատի պիտի բաղմապատկէ մեր կորովը եւ մեր կամքը իրարու ճանկին գէժ մեր կուրին մէջ, վասն զի մեր պայքարը՝ որովհետեւ իրեն նպատակ պիտի ունենայ մեր ցեղին գոյութիւնը պաշտպանելու ոչ միայն որովհետեւ մեր ցեղն է ան, այլ որովհետեւ գեղեցկութիւնն ստեղծելու կարող ցեղ մըն է :

ՍԻՐՈՑ ԵՐԳԵՐ

Ա.

...ուն լուսուն ձայնըն գայ գարնան ձագերուն .
... քաղեր, ձայն անուշ է քանց ամենուն .
... կայ՝ պալուլ կ'անեն , զինչ կ'անէ՝ ամենն սիրոյ .
... անուխ ընկաւ , չի դադրիր աչերս ի լայու :

Բ.

... ու նուշ բերան, նուս ու նուշ ձագիկ 'ւ բնան ,
... անբերբերի նման, մարն չէ բերել քեզ նման .
... անբեր է լիման նման, կու բանաս դու մարդու մատան .
... անբեր է զլուլ նման , կու գովէ զինչ գարնան նման :

Գ.

... քաղերիկ շամամ, քո ծոցուդ, ա՛մ, ե՞րբ տիրանամ .
... է ի ծով նման . ծովն զեզ կ'անեն ի ջերման .
... անբերիկ լինամ ու մանու՛մ ի ծոցդ՝ ու լոզամ .
... անբեր է զուրս ելնում՝ ուներուդ չուքն քնանամ :

Դ

Կարօտ կարօտովդ էի, հասրաթովդ ի ժուս կուգայի .
Անկարծ ինձի գէմս ելար՝ ես ատոր կուման չունէի .
Զինչ մէկ մ'որ ծառված լինի 'ւ ինքն ի պող աղբուր հանդիպի,
Գընէ զճնչիկն՝ ու խըմէ որ սրտին թաւլուքն անցընի՝⁸

Ե

Աչերս երեսէս ի վար լօք դանդառ արաւ ի սրտիս,
« Երթաս սիրոյ տէր լինիս, գան հազար չարի ամեն զիս » .
Սրտիկս աչերուս ասաց . « Կուրանամ թէ սուտ կու խօսիս,
Ինչ որ աչք չի հաւնէր, չի խարէր հազար լեզու զիս »⁹

Զ

Լուսի'ն, պարծենաս, ասեն, « Լուս կուտամ աստնվորիս » .
Ահա հողեղէն լուսին ի գրկիս 'ւ երեսն երեսիս .
Թէ չես աւտալ այս գերուս, յետ տանիմ ըզիէչ կապայիս .
Վախեմ սիրոյ տէր լինիս, լուս պակաս տաս՝ աստնվորիս՝⁹

Ի

Սուտ է որ կ'ասեն, եզրա'րք, թէ ընտանի կաքաւ չի լինի .
Մէկիկ մ'ես երէկ տեսայ, յէյնէկ է զիբ տէրն որ ունի .
Իր օնքն էր զալմով քաշած, իր բերանն շաքրով ի լի .
Զմտեւին ալ ի գիրկն անու՝ ի ծոցուն է կենդանի՝¹⁰

Ը

Ջո'ւր, գլղլալէն կուգաս, գետի թոր ակնէն կուգաս .
Երթաս այդ ձորերդ ի վայր, ձայնըդ կայ ու դուն չերեւաս .
Գիտեմ՝ սիրու տէր ես դուն, ի օտար աչխար՝ կու գնաս .
Երթաս ու սիրուդ հասնիս, գիշերն ի քուն չի լինաս՝¹¹

Թ

Թուի աչք ու թուի ունք ունիս, թուի մազեր, կու լակդ ի հողիս .
Երբայ կանկըտուր լինիս թէ չի գաս գիշերն ի մօտիս .
Թէ գաս գիշերն ի մօտիս, զընեմ երեսդ երեսիս,
Երբայ երեսիս գնեմ որ դպնու քու շունչդ իմ շնչիս՝¹²

Ժ

Պէտքս ես ի քուն էի՝ իմ սրտիս ականջն էր ի բաց .
Պէտք հաւն ի ձայն էամ, լօք լսեց սրտիկս ու գողաց .
Պու թուէր իմ եարին լեզուն ան հաւին բերանն էր դրած .
Պէ՛զ իմ սրտիս դանդառն ան հաւուն հասկցուցամ՝¹³

ԺԱ

Պէ՛չ անեմ կամ ի՞նչ լինամ երբ նայիմ որ դուն չերեւիս .
Պարտաւ ալ մ'նց տամ համբեր յերբ լեզուովդ ի յիս չի խօսիս .
Պու լամ նա կուտաս ճուղապ՝ « Սապս արա, սիրուս հաստնիս » .
Պու սաղս, ա'մ, քանի՞ անեմ, եփեցաւ ճիկարս ի փորիս՝¹⁴

ԺԲ

Պէ՛չ կէր, ուսկից եկար, անձանօթ, ըզիս սիրեցիր .
Պարտի ի թէզնիքդ ունիք, ի ծոցիդ ի վար թափեցիր .
Պու սէրդ ալ ոսկի արիք, իմ սրտիս քուրան հալեցիր .
Պարտադ զան հալխայ արիք 'ւ իմ սրտիս ականջն անցուցիր՝¹⁵

ԺԳ

Պարտաթ ու ճրագ դրիր, զիս ի քո լուսը ձէնեցիր .
Պու ի քո ծովուդ եկի, լօք զարկիր ճրագն անցուցիր .
Պու կը քո ամէն ումէն, ա'յ հողեկ, որ ինձ կուտայիր .
Պարտադ ա'մ, ա'լ ի՞նչ վառած՝ երբ բազկիս ումն հատուցիր՝¹⁶

ժԴ

Հընցկուն հեռաւոր էաք զինչ լուսին ի սարց ի զիմաց .
Եկաք մօտեւոր եղաք զինչ զջուրդ ու ձուկդ հիտրաց .
Աւա՛ղ, թէ կտրեն զջուրն, լօք մընայ ձուկն ծառուած .
Առանց ջուր՝ ձուկն չի ապրիլ, լօք ջրին կարողն անիծած :¹⁷

ժԵ

Քանի՛ ու քանի՛ կ'ասեմ՝ մի՛ կենար գուն խամ լաթերով .
Գնա՛ ապրչում հագիր որ նախած է ոսկի թերով .
Արե՛կ լուկ առջեւս անցիր : լօք քալէ՛ քալըդ համրով .
Յայնժամ ինձ աղւոր թըլիս քան գուռի որթն խաղողով :¹⁸

ժԶ

Կարմիր ու սպիտակ երես, ա՛մ, քանի՞ զիմ սիրտս աչքրես .
Կ'երթաս ի թուխ ամպն ի ներս, ամպու գոլ՝¹⁹ կ'անես զիս կ'էրես .
Կոճկիկդ ալ արձակ այնես ու ճերմակ ծոցդ ցուցանես .
Անկի զիս մահրում հանես, թող զփողուն ձայնն չի լսես :²⁰

ՁԷ

Կարմիր ու կանանչ հագնիս, զէդ նրոսն հատիդ նմանիս .
Այնժամ ինձ աղվոր թվիս երբ ի ձեր գուռն կանգնիս .
Դուռն ալ կիսաբաց անես, ցած հայիս մանտր ծիծաղիս .
Աչօքդ ունովդ անես, զիմ ախմար խելքս կու տանիս :²¹

ժԸ

Աղւո՛ր, իմ հազա՛ր աղւոր, դրախտին բեհեշտի խնձոր,
Շաքրէ եղէգին մէջէն ես քաշած քանց զլատիֆդ աղւոր .
Ջուներդ ես աղեղ արել, ու զաչերդ ուղօջ նետաւոր .
Ասով լսոցեցիր զու զիս, ես զարիւզ եմ, երթամ ի ընդօ՛ր :²²

ժԹ

Ինչ սէր 'ւ առջի յորդոր, իմ արեւ եւ իմ ասանւոր,
Իմ մանկութենէ սիրած, մի՛ կենար հետ ինձ նենգաւոր .
Երթամ թուխ ու լուրջ հագնիմ ի սարերդ ընկնիմ սեւաւոր .
Ինչ ես եմ՝ թող զու լինաս, սիրող սեւ ի բազդէդ մոլոր :²³

Ի

Իմ մաղդ ուռի մորճիկ, չորանա՛ս թէ զիս մոռանաս .
Ինչ ու ճիճվի կեր դառնաս թէ ծոցիկդ այլ՝²⁴ մարդու բանաս .
Ինչ քեզ զիշեր կուգայ, երազին զու գէշ տեսանես .
Ինչ առաւօտք լուսնին զինք թողուս 'ւ ի յիս գառնաս :²⁵

ԻԱ

Ինչ երբեք եար կու սիրեմ, չեմ գիտեր թէ հաւնիմ որո՛ւն .
Ինչ է ի լուսին նման, մէկ նման՝²⁶ է բարկ արեւուն .
Ինչ ես քեզ չեմ սիրել, զու սովոր ես խոս կենալու .
Ինչ քեզ կու սիրեմ, որ՝²⁷ ծաղիս հետ լուսանալուն :²⁸

ԻԲ

Ինչ աչք ու ունքեր ունիս, լայն ճակատ ու կարմիր երես .
Ինչ անբակդ որ գուռն ունիս, զչամամ ծիծերդ որ ի ներս,
Ինչ ուն անդին երթաս՝ զայդ ճերմակ ծոցիկդ ի՞նչ անես .
Ինչ որդերն ուտեն . զու է՞ր զիս մահրում կու պահես :²⁹

ԻԳ

Ինչ ու ցորեկ կուլամ, աճափ իմ կարն կու լսէ՞ .
Ինչ որդմուկ կուլամ, աչերուս արիւն կու կաթէ .
Ինչ ինչ հոսացած կարէն ով ինձի խապար մի բերէ,
Ինչ զիմ ելած հողին դարձուցեր 'ւ ինձի կու բերէ :³⁰

ԻԴ

Ա՛յ սարեր, ա՛յ ձորեր, գիտացէք, եար եմ կորուսել •
 Ա՛յ քարեր, ա՛յ թփեր, աճապ ի ձեզ չէ՞ եկել •
 Ա՛յ քարէ կարմընջնի, ի ձեզ չէ՞ անցել •
 Զիս ի քուն թողեր ելեր գնացեր :³¹

ԻԵ

Երեսդ է լուսին նման ու զերֆերդ ի դատիր գիշեր •
 Գնքեր բննեշտի խնձոր 'ւ ի ծովուն տուած քեզ աչեր •
 Ուներ կեռումնս ունիս, թուխ աչեր, թարթիչդ է նետեր,
 Բերանդ է լալէ ֆըզան՝ մէջն ի լիք է մարդարիաներ :³²

ԻԶ

Քու ծոցդ Ազատայ գրախա, մտնուի խնձոր քաղէի •
 Քո երկու ծըծին միջին պառկէի ու քուն ըլլայի •
 Քո գունտին գինի պիտէր խմէի ու հարբենայի •
 Հողիս պարտրկան էի գրողին, լօք թող դայ ու աննու տանի :³³

ԻԷ

Ա՛յ իմ աղբերանց արիւն, յասպատ քարն կենաս դուն •
 Աչերդ ունայի նման, ո՛չ ի քուն ես եւ ո՛չ արթուն •
 Վախեմ թէ զքեզ որսան ու զրկեն զիս ի քո տեսուն •
 Ասանց քեզ ես ո՞նց ապրեմ կամ իմ աչերս տանի քուն :³⁴

ԻԸ

Սիրեմ զայդ սիրուն երեսդ, որ լուսին ի մօտն է գերի,
 Պագնեմ զայդ բարկուկ պոկունքդ, որ շէքէրն ի մօտն է լեղի •
 Թուխ աչք ու կամար ունքերդ քան զծովն կու գարնէ՛ ակի •
 Բերնիկդ է ի շէշ նման որ վարդին ջրովն է ի լի :³⁵

ԻԹ

Երեսեմ նա կուգայ արիւն ազվորին իր շատ արևուն •
 Երեսեմ ի յերկինք ելի՛ կրկնուց ի վայր կուգար ձիւն •
 Երեսեմ ձիւն ո՞վ է տեսել որ կուգայ ի մանուկ մարդուն •
 Երեսեմ թէ ի՞նձ մէն կուգայ թէ կուգայ հաւտար ամենուն :³⁶

Լ

Երեսեմ, ծրարեմ ըզքեզ կրակով որ երթաս երիս •
 Երեսեմ, ա՛լ կարեմ ըզքեզ սուր դանկով որ ա՛լ չի խօսիս •
 Երեսեմ, ա՛լ դանակ ածեմ, արիւնին մէջն թապլտիս :
 Երեսեմ, ապա ու համբեր չունիս, սիրոյ ատէր ինչո՞ւ կու լինիս :³⁷

ԼԱ

Երեսեմ բարձրագնայ լուսին, յո՞ւր կ'երթաս գիշերդ անհուն,
 Երեսեմ ի վար հայիս, կու տեսնես շատ կիւզէլ ի քուն,
 Երեսեմ ի վար ալ արծակ արեր, լոյս գիպեր ի մէջ ծըծերուն,
 Երեսեմ ի յերկինս տուեր, խաւարեր լոյսն աստղերուն :³⁸

ԼԲ

Երեսեմ ասեղծողիդ համար, երբ քայլես՝ գունդդ մի՛ շարժեր,
 Երեսեմ ասեղծող խնձերն շատ մարդու արիւն է խմեր •
 Երեսեմ, արեւուդ համար, որբուկ եմ, զիս մի՛ լացներ •
 Երեսեմ, շեմ ի կենար, զիս ի քո կրակդ մի՛ ձգեր :³⁹

ԼԳ

Երեսեմ հաճախալաս, որ եկիր ի մեր մահալլաս,
 Երեսեմ նոր սէր բերիր, լուկ լցեր զկրակն ի վրաս •
 Երեսեմ ազաչեմ զԱսատուած, երբ եկիր նէ ա՛լ չերթաս •
 Երեսեմ երեսիդ դնեմ, որ զեկած համբազ մտանաս :⁴⁰

ԼԳ

Երնէկ ես անոր կուտամ որ աւեր իւր եարն է փսխեր,
Ոնց որ զլախուրջն անցեր, ջուրն էլեր զկամարճն է տարեր,
Զնիլ, եզեմեիկ եկեր զոսկնուն հեաքն է կորուսեր .
Ասեր ի պաղչան մտեր, ցորեկով զգնչիկն է պաղեր :⁴¹

ԼԵ

Կարմիր վարդ կանանչ թփով, կանանչ թուփ կարմիր խնձորով,
Քանի՛ լամ ու զքեզ ուզեմ զարթըցընեմ ոգոց հանելով .
Թէ դու կու սիրես սրտովդ, ինձ ասա՛, ես եմ կարօտով .
Թէ չես ի սիրել սրտով, սուրբ Սարգիս 'ւ Աստուած քեզ խտով :⁴²

ԼԶ

Ս' մ երեսդ է՞ ք է զեզնել 'ւ երեսիդ գունն գնացեր .
Գէմ քո մանչն չէ մտել կամ օտար երկիր գնացեր .
Թէ ես լամ նա հաղ ունիմ, որ գիտեմ ինչ եմ կորուսել .
Կորել է իմ հաղուս հոգին, 'ւ անհոգիկ ես եմ մնացել :⁴³

ԼԷ

Քո ծոցդ է ճերմակ տաճար, քո ծրծերդ է կանթեղ ի վառ .
Երթամ ես ժամկոչ ըլլամ գամ լինիմ տաճրիդ լուսարար :
— Գնա՛, ծօ՛ օխա աղձար, չի վալլես տաճրիս լուսարար .
Երթաս դուն խաղով լինաս ու թողուս տաճարս ի խաար :⁴⁴

ԼԸ

Քանի մարն զիս բերեր, քանանի չեմ խոստովաներ .
Ուրտեղ քանանայ տեսեր նա ծուր ճաթիուս ու ելեր .
Ուրտեղ մէկ ազուր տեսել, զիրկի ու ծոց 'ւ ի զէմ գնացիր,
Ծոցիկն եմ ժամասուն արել, ծրծերուն եմ խոստովանել :⁴⁵

ԼԹ

Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ա՛ն ինձոր արեկ զիս տես,
Երեսդ եմ ի բարձիս վեր, ու ձեռքդ տար ու զիմ սիրուն տես .
Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ինձ օտար հեքիմ չի բերես .
Երեսդ է նա զեզ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներս :⁴⁶

Խ

Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, աչքդ է թուխ ու ծոցդ է էզի,
Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, մանուս ի ներս, կու վախեմ օտար մարդու է :
— Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ինձ օտար հեքիմ չի բերես .
Երեսդ է նա զեզ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներս :⁴⁷

ԽԱ

Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, աչքդ է թուխ ու ծոցդ է էզի,
Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, մանուս ի ներս, կու վախեմ օտար մարդու է :
— Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ինձ օտար հեքիմ չի բերես .
Երեսդ է նա զեզ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներս :⁴⁸

ԽԲ

Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, աչքդ է թուխ ու ծոցդ է էզի,
Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, մանուս ի ներս, կու վախեմ օտար մարդու է :
— Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ինձ օտար հեքիմ չի բերես .
Երեսդ է նա զեզ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներս :⁴⁹

ԽԳ

Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, աչքդ է թուխ ու ծոցդ է էզի,
Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, մանուս ի ներս, կու վախեմ օտար մարդու է :
— Երեսդ եմ ի քո սիրուդ, ինձ օտար հեքիմ չի բերես .
Երեսդ է նա զեզ արա, թէ չէ լից զնոր սէրդ ալ ի ներս :⁵⁰

ԽԴ

Ծառայ քո դնչին մեռնիմ, որ⁵⁴ ճերմակ է գէտ կարագ⁵⁵ եղ •
Նրեոդ է կարմիր գէտ վարդ, պուռնկներդ է պագնելու⁵⁶ տեղ •
Օնքերդ ես ի վեր քաշել ի վրայ բերել գէտ աղեղ⁵⁷ •
Աչերդ է ի ծով նման, որ հազար ձուկն կայ ի լեղ⁵⁸

ԽԵ

Սէրն երբ ի յաշխարհս եկաւ, եկաւ իմ սիրտս թառեցաւ •
Հագա իմ սրտէս ի դուրս՝ յերկրէ յերկիր թափեցաւ •
Եկաւ ի գլուխս ելաւ, եւ յըզեղս ելաւ թառեցաւ •
Աչիցս արտասուեց ուզեց նա արիւն ի վար վաթեցաւ⁵⁹

ԽԶ

Այս առաւօտուս լուսուն, գայր ջրէն ձայնիկն զզզուն,
Այն իմ պէօֆայ եարին ձայն անուշ էր քան դամնուն •
Բարակ սիրոյ տէր մարդուն՝ ինքն ու իր եարն մէն ի քուն,
Պագ տան ու պագ առնուն, զօլայն էն մէկալ զիշերուն⁶⁰

ԽԷ

Այդ ո՞վ է որ երգիքս եկել որ օտար հոգն կու սորայ,
Թէ ինն ես նէ վար արի, թէ օտար ծաղիկ նա՞ գնա՞ •
— Ո՞չ քուկն եմ ի վար գայ, ո՞չ լերան ծաղիկ գնալու •
Եկեր եմ սիրուդ ասեր, ո՞չ գալու եմ ո՞չ գնալու⁶¹

ԽԸ

Ես աչք ու դու լուս, հո՞գի, առանց լուս՝ աչքն խաւարի •
Ես ձուկ ու դու ջուր, հո՞գի, առանց ջուր՝ ձուկն մեռանի •
Երբ ձուկն ի ջրէն հանեն ջուր մըն ալ ձգեն նա ապրի •
Երբ գիս ի քէնէ դատեն՝ քանց մեռնիլ ալ ճար չի լինի⁶²

ԽԹ

... ջուր յարմարն ի քուն, ծոցդ լոյս տայր սաստկներուն •
... ջուր յարմարն ի քուն, կամ տէսթուր տուր երթամ ի տուն •
... ջուր յարմարն ի քուն, ոչ տէսթուր տամ երթաս ի տուն •
... ջուր յարմարն ի քուն, մինչ որ դայ լոյսն առաւօտուն⁶³

Խ

... ջուր յարմարն ի քուն, դու մատնի, ես ալն ի վերայ •
... ջուր յարմարն ի քուն, դու կանանչ, ես ցօղն ի վերայ •
... ջուր յարմարն ի քուն, ես կանանչ թփիկ ի վերայ •
... ջուր յարմարն ի քուն, դքեզ քաղեն, թուփս չորանայ⁶⁴

ԽԱ

... ջուր յարմարն ի քուն, դու զքո ծամդ կարես,
... ջուր յարմարն ի քուն, ձեռքդ առնուս ու զիս փնտոս,
... ջուր յարմարն ի քուն, հեռ լնուս զաչերդ ու թափես,
... ջուր յարմարն ի քուն, դադառամ վէմդ համբուրես⁶⁵

ԽԲ

... ջուր յարմարն ի քուն, ի ճղին ներքեւ տերեւին,
... ջուր յարմարն ի քուն, ի ծոցին ներքեւ շրմաթին •
... ջուր յարմարն ի քուն, լուսնեկան, ու կուժն ի յուսին,
... ջուր յարմարն ի քուն, լօք ելնէր շամամն ի ծոցին⁶⁶

ԽԳ

... ջուր յարմարն ի քուն, կ'ասեմ թէ հերի՛ք զանր տաս ուտել •
... ջուր յարմարն ի քուն, վար քու տարտէզ արիւն է հոսել •
... ջուր յարմարն ի քուն, շրմաթուն կու ձգեմ չեն ուտել •
... ջուր յարմարն ի քուն, քանի՛ դու մեզ ես պիտացել⁶⁷

ԾԴ

Իմ ետրն է քարամ արեւ ու խրկել զմեզ հարցուցել •
Տէրտեր այս մեր շատ սիրուն, ա՛յ հոգեկ, ո՞նց ես գիմացել •
— Իմ եա՛ր, քո արեւդ ասեմ, միս չունիմ, ոսկերքս է մաշել •
Կաթիկ մ'արիւն ունիմ, քո սիրուդ ան ալ ցամաքել •⁶⁸

ԾԵ

Ա՛յ իմ նշենի ծագիկ, դեղնեցար ու դարձար ի նուշ •
Բերանդ է փոքրիկ անուշ, պակներդ է ամպրաւ ու նուշ •
Այն օրն ի մօրեդ ծնար, դուն լայիր՝ ւ ամէն խնդային •
Հանց մաքուր ել ի յաշխարհէս, թ' երկիր լայ նա՛ դու ծիծաղի •

ԾԶ

Այս ծովական գիշերս ի բուն՝ ես երկու շրջան մանցի •
Խօշ ետրս այլ ի միտս ընկաւ՝ թէզ մ'եւայ զջանրաս վերուցի •
Փարչիկ մ'այլ անուշ գինի առի խօշ ետրիս դունն գնացի •
« Խօշ եա՛ր, ա՛մ, զդունն բաց, ձիւն եկեր՝ սովիս կու մըսի » •

ԾԷ

Վայրի վարձինակդ եմ ես, արգելէ, ո՛ մարդ, թէ կարես •
Թաշիմ այլ երամ խանիմ, դաս ի հետ ճանչել՝ թէ կարես •
Ոսկի խաֆէս այլ չինես, զիս ի ներս գնել չկարես •
Չերկիր բարեխօս բերես, զիս ի տուն ասնել չկարես •⁷¹

ԾԸ

Բազայ մի որդան փոկով կու որսար սրան ցորեկով •
Կաքաւ մի հազար փետրով էր նստել աչվին ճոթերով •
Կաքաւն ի բազան ասաց • « Մի՛ որսար զորան ցորեկով •
Ես չեմ ցորեկվան որսիկ, զիս որսա՛ մութն գիշերով » •⁷²

ԾԹ

Իմ քարիդ նման որ մորճիկն⁷³ ի յիս չի բանի •
Իմ թուխ ամպիդ նման որ ոչ ով ի յիս չի հասնի •
Երկնի լինի ու լարն ի վերայ գալենի,
Ի քաշորդի լինի, հազա թէ ի ք սիրուն հասանի •⁷⁴

Կ

Երկն ի յեզին մտաւ, ի վերայ վարդին թառեցաւ •
Երկր քարի բե՛ան, եւ ասաց մինչ որ լուսացաւ •
Երկն ի փշի միջին, սուտ ի քուն էր⁷⁵ զայն իմացաւ •
Երկր կանանչ շապիկն, զկարմիր մի շուտով հագաւ •⁷⁶

ԿԱ

Երկն ի սաղար պիւլպիւլին թէ վարդն մեռաւ •
Երկն ի վարդին սիրուն սեւ ներկեց զշապիկն ու հագաւ •
Երկն ի փշի միջին սուտ քուն էր՝ զայն կու լսէր,
Երկր անուկ շապիկն, զկարմիր մի շուտով հագաւ •⁷⁷

ԿԲ

Երկն ի ետվին միջին ի օձուն բերանն ու կ'ասէր •
Երկն ի յար հալիս, թող իմ վարդն գէշ չքաշէ •
Երկն ի փշի միջին սուտ քուն էր՝ զայն կու լսէր,
Երկր անուկ շապիկն ի չորեք գիմաց կու խզտէր •⁷⁸

ԿԳ

Երկն անարթն կուտայ, ծառ մը կայ՝ նարինճ ու թուրինճ •
Երկն անարթ կուտայ, թէ ուսին չի տայ նա՛ համ ի՞նչ •
Երկն անարթ լուեր, թէ դու այլ լուես նա՛ համ ի՞նչ •
Երկն անարթ մեներ, թէ դու ալ մեռնիս նա՛ համ ի՞նչ •⁷⁹

ԿԳ.

Անցայ ու տեսայ իմ եարն ի վերայ խալուն հստամ .
Ասի՛ «կու սիրեմ՝ զքեզ» . նա ալ իր պուռնին իխամ .
— Կարիճ, կու սիրե՞ս դու զիս, մի՛ աներ շատ խալխի իմաց .
Թէ չէ՛ նէ կ'եղնես զխտուդ, արեւուդ ու ալ շատ իրաց :⁸⁰

ԿԵ.

Փողոցովդ ի վար կուգի ծուռուժուռ հազար սօխախով,
Իմ եարս ինձ դէմս ելաւ . լօք բարով երես հէճապով .
Գիրկ ամ ի ու պինդ պագի զիւր աչերն ի խիստ կարօտով .
Կ'երթար ու կ'ասէր լալով թէ՛ «ի խաղք եղաք ցորեկով» :⁸¹

ԿԶ.

Վաղվրնէ քնից վեր ելայ, թէ երթամ յիմ եարն ի բարեւ .
Խօջ եարս ալ ի դէմս ելաւ, իւր երեսն էր վարդ ու տերեւ .
Վարդն ալ խօջ լէզէթ ունի՛ վաղվէնէքն երբ գաչի արեւ,
Հանէ զիւր կանանչ կապան, լուկ հագնի զկարմիրն ի վերեւ :⁸²

ԿԷ.

Չայդ պագդ ի սր ի քո բերնէն դու տուիր քո սրտի կամով,
Հանցեզ անուշիկ պտուղ ո՛չ ցամաք երկիր կէր՝ ո՛չ ի ծով .
Նման էր այն պողոյն սր Աղամ՝ կերաւ խաբանօք
Կերաւ ի դրախտէն ելաւ, ես՝ ի քո ծոցոյդ կարօտով :⁸³

ԿԸ.

Սրտիկս է խալկին եղեր, զօրն՝ զքո զուսան կու եփէ .
Անձիկս է չար փայտ եղեր ու զկրակն ի վառ կու պահէ .
Տեսեր եմ որ միսն եփի նա զկրակն զաղբեցունէ .
Թողեր միսն զիւր սակորն, զիս ի կրակն փայտ կու ձգէ :⁸⁴

ԿԹ.

Երբ ի վար կուգի նա տեսայ մոմեր զատուած .
Երեսուն տակն սիրոյ տէր մանուկ մ'էր պառկած .
Երբ զիմ հայրէն ասաց ողորմած ու սրտէն իլաց .
Երեսուն ունէր, կրակն իմ զլուխն է վառած :⁸⁵

Հ.

Երբ ի վար կուգի անուշ, պըսկնիդ է ամբաւ ու նուշ .
Երբ է փոքրիկ՝ և անուշ, չարկիմիդ աչքն հազա՛ր փուշ .
Երբ է շինէ գնաց, լիս ու ձոր հաւտար հետըն լաց .
Երբ ու գնաինք թնդաց, աստղունք մէկ մըն չը մնաց :⁸⁶

ՀԱ.

Երբ ի վար կուգի նա տեսի լաթեր լըւացած,
Երբ քանն մէջէն լըւացած շապիկ մ'էր փրօած .
Երբ է զալէմ քաշած ու թեզնիքն է մասնահարած .
Երբ ի յիս պիտէր, զիս հազար դէկան տա գնաց :⁸⁷

ՀԲ.

Երբ ի վար կուգի, իմ եարին շունն զիս իխամ .
Երբ է քանն ի դուրս չէիս՝ Մուրտառ՝, թող ըզնա ի բաց .
Երբ է զալէմ կ'ուզես, երբ նա մեր կրակն է վառած,
Երբ ու կէս դանակն անողորմ ի սրտին էսծ :⁸⁸

ՀԳ.

Երբ ի վար կուգի, քունս ի ներս սրտիկս երեցաւ,
Երբ է քանն խաղար՝ Գո սիրած եարն զքեզ մոռացաւ :
Երբ է քանն արեւդ ասեմ, լսեցի՛ լեզուս կապեցաւ .
Երբ է քանն աստղ արեւը որ շատն թէ յանկիւմէն մեռաւ :⁸⁹

27.

Մորճիկ մի երես բարեւ, իմ ամէն խոցս նորեցաւ •
Ասցի՞ կու սիրեմ զքեզ, իմ խօսից ճուղապ չի գտաւ •
Գարձաւ զայն ճուղապ երես, թէ՛ Խնչ անեմ, լեզուս կապեցաւ,
Քո սէրդ ի գլուխս ելաւ, ու ճիկէրս ի փոքս եփեցաւ :⁹¹

28

Քո սիրուդ մտիկ արի նա զէտ նետ ի չարխն ելաւ,
Ես անմեղ կանդնամ էի, եկաւ իմ սիրտս դամուեցաւ •
Մանկո՛ւնք, ձեր արեւնուդ ասեմ, այս նետիկս որ յիս դամուեց
Շուտով զեզ ու ճար արեք, որ չասեն թէ յանկի մեռաւ :⁹²

29

Հանցքուն եմ ի քո սիրուդ զինչ ամպերն կ'առնեն շառափ,
Զայդ երկիրն ամէն գիտե՛ • սիրոյ տէր եմ հետ քեզ խարապ •
Այս իմ նենգաւոր աչերս չի կենար մէկ պահ մը պարապ,
Կուլայ զօրն զքեզ կ'ուզէ, չի առներ այլ մարդու սալապ :⁹³

21.

Կարմիր ու ճերմակ երես, քանի՛ մի զիմ սիրտս արունես •
Անցնիս թուխ ամպոյն⁹⁴ ետեւ, ամպու զոլ առնես զիս էրես •
Քանի՛ զայս էրածս էրես, առ քէֆին ու զիր զիս ի ներս,
Հեռի քեֆինն ի քենէ, հանց ծոցս արեկ մուտ ի ներս :⁹⁵

20.

Խիտ եմ կարօտցեր, իմ եա՛ր, դուն ամեն որ կարօտանամ,
Ով որ զքեզ ի յիս բերէ, թէ զճողիս ուզէ նա՛ կուտամ •
Քանի՛ որ ապրեր եմ նա քաչեր եմ, շատ տէրտ ու զամ •
Զի՞նչ շահ իմ շատ ապրելոյս երբ ի քէն կարօտ կու կենամ :⁹⁶

20.

Եւ դուն լսէ՛ • մայրն օրհնամ որ զքեզ բերեր է,
Երբ զքեզ երեր, զէմ չասաց թէ զերկիրն էրէ •
Ե յերկնից ի վայր թող զքո մայր ամէն էրէ,
Ե քէն ի զատ, զքեզ յիսնէ օտար կու պահէ :⁹⁷

2

Ես ի վայր կուզի, տեսայ դոնակ մ'ալ ի բաց,
Ե քարե տուր նա տեսայ իմ եարն ալ ի հաց •
Ե գինով լեցամ իմ եարին առջևն է զըրամ •
Ե խռէ՛ իմ զիմաց, որ ելնէ հոգիս քո զիմաց :⁹⁸

21.

Ես իմ քեզիկ, ծաղկեցար ու գարձար ի նուշ,
Ես արեւ մազուշ, պրուկըներդ է ամբաւ ու նուշ •
Ես արեւիկ ունիս, դու խռէ՛, որ ասեմ՝ Անո՛ւշ •
Ես արեւ բերնիդ բոլորն որ զինու յն հոտ դայ անուշ :⁹⁹

20.

Ես ի վայր կուզի նա տեսայ սիրեցի զնա •
Ես արեւիկ նման իր ճոհար անձկանց ի վերայ •
Ես արեւիկ նման, ուներդ է թուխ ամպի նման •
Ես արեւ նման, աշխարհս չկայ քեզ նման :¹⁰⁰

29.

Ես արեւ բարի • ես եմ քո զայլն ինդալի •
Ես արեւ պակաս՝ ով որ զայլը չի կամի •
Ես արեւ փոքրն մեակիին զոչէ թէ՛ Արի՛ •
Ես արեւիկ եղայ երբ որ քո ձայնըդ լըսեցի :¹⁰¹

26

Հընցեղ եմ ի քո սիրուդ որ աղղկելն ծիծ չէ կերել,
Մարիկն վաղուց մեռել ու աղղկելն որբուկ մնացել.
Ձուր տուր իմ ծարաւ լերդիս, քո սիրուդ ի տապն եմ ընկել.
Սօսէ՛ որ առնում իխրար, ես յետի նեֆէսս եմ կկել:¹⁰²

27

Այս մութն ու խաւար տարիս, քեչկէ չէր բերեր մայրս զիս.
Բերաւ սիրոյ տէր արաւ, սիրոյ տէր՝ որ կ'եղնէ հողիս.
Կ'ասեմ թէ կ'եղնէ հողիս նա կ'ասեն թէ թող մեռնիս.
Ասքանկս գուլում ս'վ տեսեր, որ գմանկան մահն կու կամիս:

28

Իմ եար, խղճա՛ քո գերւոյդ, քո զերուդ մէն մէն կենալուդ.
Գաղտնի ալանի լալուս՝ վախեմ թէ ելնեմ աչերուս.
Լսեր եմ որ վարդ ունիս, ուղարկէ տեստէ մը գերուս.
Պաղնեմ աչերուս գնեմ որ գաղբի աչերս ի լալուս:¹⁰³

29

Եկին ու բերին խապար թէ ելեր քո եարն ու կուգայ.
Եկէք մեք ի դէմ երթանք որ նորա սիրան չի մընայ.
Պաղնեմք զիր կարմիր երեսն որ աչխարհս չէ ի դին նորա,
Ասնումք ի սոսուց փոշուն ու քաշեմք աչվիս թութեայ:¹⁰⁵

30

Ելայ ես ի քեզ եկի, զիս քենէ կարօտ դիտէի.
Գալըս քեզ զըծար թըվաց՝ ես ի յիմ միտքս անդիճեցի.
Մի՛ լար, մի՛ աքտում կենար, մի՛ հաչվիլ զօրս քեզ տարի.
Ան սաքն որ ի հոս իբեր նա կարէ որ աչվոյ տանի:¹⁰⁶

31

Ան հաւերուն էի որ դեախնն ի կուտ չուտէի,
Ի կրկնօքն երթի թէ սիրոյ ակնաան չընկնէի.
Մեծ ի ծովուն միջին էր լարած ու ես չգիտէի.
Ի սա սաօքն ընկեր, ես սաօք ու թուս աւելի:¹⁰⁷

32

Ի վար կուգի, լուկ մէկ մի ուշիկ ձայն էած,
Ի յետիս նաչիմ, խօշ եարս է կանգներ՝ շար շապկանք,
Ի թուլ ու մուլ կապեր, զկէս ճակտին թողեր է ի բաց,
Ի սա սաօքն ծարուր քաշեր, էդ քաֆրիկդ ելեր յօրինաց:¹⁰⁸

33

Իմ նմաֆար ծագիկ, այդ ջրին մէջն կու կենամ.
Մեք քեզ պատճառ արիր, ի սիրուն քան զուս կը դողամ.
Ի զուտդ ի քէն կտրեմ, որ դարէդ ի վեր չօրանաս.
Ի սա սաօքն սաու հանեմ, զքեզ ջրեմ որ պայծառանաս:¹⁰⁹

34

Ի սա սաօքն տանէն հանց ելաւ զինչ նաուն ի ծովէն,
Ի սա սաօքն ճիւղակն ու քաշեր գլխակն ի վրէն.
Ի սա սաօքն ի յայն մշկէն որ դրած է ի յանպարիէն.
Ի սա սաօքն զուժաշ նման, որ հանած է ֆուսկաց մէջէն:¹¹⁰

35

Ի սա սաօքն նման որ ի Մարայ դուսն է կանգներ.
Ի սա սաօքն յայն նման, որ քամին կ'անէ տարուբեր.
Ի սա սաօքն ի վեր վաղեր, քան զկարմիր խնձոր բուրբեր,
Ի սա սաօքն քան զքեաֆուր վարդ որ հոտով զաչխարհս է լցեր:¹¹¹

ՂԵ

Երկինք սրտաց դողաց, աստղն իսկի ի տեղ չմնաց,
Իմեա՛ր, երբ յիսնէ ելար, բիւր հազար ծաղկունք ի հարաց •
Գրեմ ես բարակ թղթիկ, ուղարկեմ շատ պատգամ ի լաց,
Որտեղ ես՝ բարով կացի՛ր, քո սիրամեաբն չմոռանաս :¹¹²

ՂԶ

Ջրո՛ւ հարն ի գնալ տեսայ որ կ'երթար ի ճամբադ ի վար,
Մանտր քայլափոխ կ'անէր, կու քաղէր ծաղիկ նուսուֆար,
Ամէն հանգչելու տեղիկ՝ երեսին գնէր ու կուլար •
Կուրնա՛ր չարկմուռն աշուին, որ կու պահեն զեղ յիսնէ օտար :¹¹³

ՂԷ

Մտիկ իմ հարին արէք, զինչ հաղեր ամէնն է կանանչ •
Հագեր դոյնդոյն կապայ, կոճակ շարեր 'ւ օղակն է կանանչ •
Ասեր ու պաղչան մտեր, ջուր կ'երթայ՝ եղերն է կանանչ •
Մտիկ ծառերուն արէք, ծառն ծաղիկեր՝ տերեւն է կանանչ :¹¹⁴

ՂԸ

Պաղչայ մի տընկեր եմ ես, թէ ի՛նչ ազէկ մորճեր կայ ի ներս •
Մնուցի ու ի հաս բեր ի՛նչ, խիցիկն դայն, կուլամ ես •
Ջէտ մանկակորուստ կաքաւ ի լեռներն ի վար կուզամ ես •
Լսեր եմ ակնատ ունիս, բեր չարէ՛, գամ ընկնիմ ի ներս :¹¹⁵

ՂԹ

Ի՞մ սիրտս ի քո վառ սիրուդ զէտ աշնան դազէլ կու դողայ •
Արտաք ի յերեսս ի վեր զէտ դարնան անձրեւ կու ցողայ •
Հողիս ի յիսնէ ելաւ, մէկ մի քո ծոցոյդ ճար արա՛ •
Մոցիկս է ծոցիկ սովոր, այլ ընդ ո՞ր երթայ, մէկ ասա՛ :¹¹⁷

Ճ

Երես ի քոն ոսկին որ Մարայ տերն կու պահէ •
Երես ի յերկիր ելեր, դքս խըյմէթդ մարդ չի գիտէ •
Երես ի քոն զիտեմ, որ ճիկերս ի փոքս եփեր է •
Երես ի քոն նման, գիրկդ լար է ամբողջ :¹¹⁸

ՃԱ

Երես ի քոն քաղցրիկ պտուղ ի յաշխարհս չաւամ թէ լինի •
Երես ի քոն շաղամ՝ մօտ ի սերն է գառն ու լեղի •
Երես ի քոն ես այլ, սիրոյ տէր եզայ հեա քեզի •
Երես ի քոն սրտիս դու տուր, քո սիրուդ եմ ճորտ ու գերի :¹¹⁹

ՃԲ

Երես ի քոն զոնակ, որ ի քէն ծագեց լուսնակ,
Երես ի քոն զուր բարակ, քո ծըծերդ ի մէջ բարունակ •
Երես ի քոն զուր ինձ ասեր, դու ազրի՛ս հաղար ժամանակ •
Երես ի քոն ի վեր, ի ծոցոյս առնեմ քեզ ճարակ :¹²⁰

ՃԳ

Երես ի քոն զամամ, ե՞րբ լինի, սիրոյդ տիրանամ •
Երես ի քոն զամամ ծովուն, ու քեանֆիր ալին պահապան •
Երես ի քոն զէմ լինամ, գամ ընկնիմ ի ծոցդ ու լողամ,
Երես ի քոն զամամ աննեմ, յինչ որ քո սիրոյդ տիրանամ :¹²¹

ՃԴ

Երես ի քոն նքատամ, զէտ հաղար լուսին բոլորամ,
Երես ի քոն զամամ, զէտ պայծառ աստղն դարդարամ,
Երես ի քոն զամամ, զէտ պայծառ աստղն դարդարամ,
Երես ի քոն զամամ, զէտ պայծառ աստղն դարդարամ :¹²²

ձԵ

Արեգակն ու պայծառ լուսին որ կ'ելլեն ի մէկ թապիհէ,
Իմ կարն ի տանէն ի դուրս զերկուքին լոյսն կու պատլէ.
Նման այն ասողին ևս դուն որ ամէն առաւօտն ելնէ.
Գիշ քիչ նա ի վեր կուգայ, զբարի լոյսն ի հետ կու բերէ :¹²³

ձԶ

Հա՛յ իմ սերկեւիլ մորճիկ, յի՛նչ ատեն էիր սիրելու .
Չար փուշն է ի քեզ պատած, որ չկայ ճարակ մանկու .
Չար փուշ պատողին ճկրուն՝ ևս հազնիմ ճազան կու,
Գամ մանուկ ու վարդ քաղեմ, թող հողեկս ի անդն ելնու :¹²⁴

ձԷ

Գիտես որ դուն պարծենցար թէ՛ «ձերմակ ծոցս քեզ ծառայ» .
Յետեւ փոշիման եղար . իրատն ո՞վ երես, մէկ ասա՛ .
Ինձ խիփն ու դուտայ կուգայ՝ քո ծոցուդ այլ մարդ տիրանայ,
Պագնէ զիմ պարած տեղիքն, լոկ դնէ զերեսն ի վերայ :¹²⁵

ձԸ

Արեգակն է քո սանդուած, լոյս կուտայ ամէն ալամիս,
Ստեն թէ կաթով է շաղուած այդ ճերմակ ծոցդ որ ունիս .
Մշկին փարուարիչ կուտայ այդ անուշ հոտիկդ որ ունիս,
Չպաքրին քան որ դու ունիս որ յանդու անուշ կու խօսիս :¹²⁶

ձԹ

Յերէկ չէ այսօր տեսայ ինձօրի տալիկ մի հուտայ .
Թէ յապրիմ յարեւ մնամ, թէկ հանեմ շուտով ջուր ի նա,
Ջուր յորդանանու բերեմ ու ջրեմ որ անմահանայ,
Ի ջուրն հանգչիմ ևս այլ, պողոտին վայելիմ նմա :¹²⁷

ձԺ

Գործըզնայ լուսին, չի տեսա՞ր զիմ կար Մշկեցին .
Յի՞նչ և՛ տեսեր զքո կար ի յայդին Յակոբօսին .
Կար ի վարդի շքին կիսմէր ի լուրջ ապիկին .
Կար որմուկ կ'ատէր՝ «Շատ բարեւ տարէք իմ կարին» :¹²⁸

ձԺԱ

Կար ի վարդի հանէ սրտիս, որ հազնիմ ևս այլ մաղեղէն,
Կար ի վարդի լեռներ ընկնիմ, լուկ ուտեմ զամէն խոտեղէն .
Կար ի վարդի իմ սրտիս, կու զարհուրիմ ի մահուանէն .
Կար ի վարդի աներէց մեռնիմ ու ամինն թաղեն անօրէն :¹²⁹

ձԺԲ

Կար ի վարդի ամառն տեսիմ որ զծոցիկդ ի յետ բանայի,
Կար ի վարդի ու պաղչայ անէի, տէսթուրով ի ներս մտնէի .
Կար ի վարդի տայի, այն տէսթուրից դուրս չգայի .
Կար ի վարդի անաւատ Գրող, զիս ի քո ծոցուդ գայ տանի :¹³⁰

ձԺԳ

Կար ի վարդի ի՛նչ լինամ, չեմ աւտար ու չեմ մոռանար .
Կար ի վարդի կուտան փոխան, չեմ անուր ու զքեզ չեմ ի տար .
Կար ի վարդի ալեմս ի ժուս, բեր ցրցուր դէտ քեզ մէկ մ'ալ,
Կար ի վարդի սրտիս ումէան, աչերուս ասեմ թէ «Մի՛ լար» :¹³¹

ձԺԴ

Կար ի վարդի գարուն, ա՛հ, քանի՛ կենանք մեք ի տուն .
Կար ի վարդի մոնու՛ք ու խմենք հետ ծառ շքերուն .
Կար ի վարդի սիրուն համբերէ զինչ մանչն ի զինու՞ն,
Կար ի վարդի ճղին՝ սաղմօսէ ինքն տունէ տուն :¹³²

ձԺԵ

Այս ասարվորին վրայ սիրոյ տէրն ամէն ինչ կու շահի •
Ռուպի մի վաճառ հանէ՝ հազար զեկան կու լինի •
Ելնէ հօր ու մօր աչից, սիրելեացն ամօթն աւելի •
Թափի երեսի ջրէն, իւր օսկի անուէն աւերի ¹³³

ձԺԶ

Ազեստէ քաղած ես դուն ու գրած ի սկի սինի •
Ասի թէ կարեմ զվարդն, լոկ անուամ ըզհօտ ըզվարդին •
Գո մարն ի վերայ երեկ, թո՛ղ բամին լինի Գրօղին •
Երթամ աղաչեմ զՆառուամ որ ելնէ հիւանդն ի նաշին ¹³⁴

ձԺԷ

Այս ասանորիս վերայ սիրոյ տէրն ունի մեծ պէլայ •
Մօլլան երբ զարբլան կուտայ, սիրոյ տէրք քան դու ու կու դող •
Մօլլա՛յ, գէմ հերիք կանչես, գիտացաք որ կու լուսանայ •
Երթամ աղաչեմ զԱստուամ որ զիմ ցուն ի քեզ փոխենայ ¹³⁵

ձԺԸ

Զիս պի տեր ասուն խօտուն զինչ արքայհօսերն իմաստուն •
Ես ալ զխտենալ կարեմ թէ ո՞ղ կայ եարիս ծոցն ի քուն •
Ով որ կայ եարիս ծոցն ի քուն, թո՛ղ խոցէ սեւ օձն ի լեզուն •
Ով իմ եարիս պաղ անու, նա պակսի՛ աղջկանցն ի լուսոյն ¹³⁶

ձԺԹ

Իմ սէր 'ւ իմ առջի բարի, իմ սիրած 'ւ իմ սրտիս ուղած •
Իմ աղայկութեան սիրած, 'ւ իմ հազար աչիչ հաւքնած •
Ո՛չ քեզի է վարդ պակաս, ո՛չ կարիձն աղւորդ իմացած •
Արաիկս զէթ զքեզ ուղած, ա՛լ աղէկն իսկի չի պիտայ ¹³⁷

ձԻ

Ինչ խորտակ սուրամն եմ տեսել ու հայրան եզել •
Ինչ ի քեզին միջին քան ի վար եմ թօլեցուցեր •
Իմ թէ՛ նազ մի՛ աներ, չի կարնաս դուն յիսնէն ուժեղ •
Իմ քեզ հանց շարպաթ որ զպասարաթ ու խելքդ է տարել ¹³⁸

ձԻԱ

Ինչ ասաներիս ամիս կու տապիմ ի մէջ զնտանիս •
Ինչ չեղար չեկիր՝ «Ի՞նչ կ'անես կամ ո՞նց կու լինիս •»
Ինչ ան պահն եկար որ առել հողիս բերանիս •
Իմ ես ի քո սիրուդ, որ երթաս յիսնէ խալըսիս ¹³⁹

ձԻԲ

Ինչ չե՛, իմ եա՛ր, ոնց որ չէ տարել քունն զիս •
Ինչ քունն զիս տանի, ամանա՛թ որ ալ չի խօսիս •
Իմ ես ես քե քուֆր տամ, որ ոտից մատանց դուն էրիս •
Ինչ չե՛նչ պիտի, բեր դնեմ երեսդ երեսիս ¹⁴⁰

ձԻԳ

Ինչ ես ինչիչ նման, դունատել եմ զէտ ըզաֆրան •
Իմ ես թէ քո սէ՞րդ արե՛լ կամ եկել է օրս ի մահուան •
Ինչ թէ քուն զեզ ունիս, տո՛ւր ինձի որ կենդանանամ •
Ինչ կու մեռնիմ զնամ, զան ասեն քեզ՝ «Մարդասպա՛ն» ¹⁴¹

ձԻԴ

Ինչ քանի՛ ասեմ թէ՛ «Աչվից ծարուր մի՛ լնուլ •
Ինչ իմ կարմրուկ արիւնս ատ ճերմակ չլինքդ մի՛ առնուլ •»
Ինչ քանի՛ կ'ասեմ, այդ քո շատ ի սէրդ չի թողուլ •
Ինչ թէ շաքար կ'ուտեմ, առանց քեզ չի երթար ի կուլ ¹⁴²

ձԻԵ

Բան մի զալատ արի որ օձուն ծագն սիրեցի •
Ես վստահութիւն արի 'ւ որ օձուն դունն գնացի •
Օձուն մարն ալ դուրս վաղեց, զիս նենգեց, որ նստայ լացի
Արժան եմ այս լացիս, որ օձուն եղայ սիրելի :¹⁴³

ձԻԶ

Երթամ չի կենամ ի հոս, ուր երթամ հոն ալ չի կենամ •
Երթամ քանց Հոռմն ի վար վտարիմ, այլ իսկի չի դամ •
Թէ գան ու զիմ տեղն ասեն, նայ հեռու եմ, այլ հեռանամ •
Թէ գան ու զիմ տեղն ասեն, նայ զընծիւն եմ, կարեմ ու դամ :¹⁴⁴

ձԻԷ

Ցերեկ ցորեկով բարով կու տանին ազուոր մի ճորով •
Հազար աչք ի հեռ լալով, իմըն գետ բերէր վտակով •
Ասի թէ՛ « ի հեռ երթամ, լօք տոնեմ պագիկի մը ճորով •
Պագիկ մը ճորով առնում ու մէկիկ մը սրտի կամով » :¹⁴⁵

ձԻԸ

Տեսայ իմ հոգուս հոգին որ կ'երթար հեռ մէկի մն ալ,
Չեակունքն ի վրան ձգել ու գանկատ կ'անէր մէկի մ'ալ •
Սրտիկս ի յիս ասաց թէ՛ « Անոր թարկն պիտի տալ •
Ան սէրն որ ճորով լինի՝ հեռ անոր խաղալն է մուհալ » :¹⁴⁶

ձԻԹ

Որդի, հարստի որդի, ծիւ ոսկի, ծառ արմաւենի,
Քո չունչդ է խնկան փոշի, քո մաղերն է ճիւղք խաղողի •
Կուլակդ է օլոր օլոր, քո բերանդ է փոքր ու բոլոր •
Քո ախրոջդ այլ թ'նչ յենէկ, դու հերիք ես, խաղաւ խնծոր :¹⁴⁷

ձԼ

Քեզ վատ չեմ ասեր, դու հիմի է՞ր ես խոսվեր •
Ես կայ ի մեր մէջս, քեզ զալատ է հասկացուցեր •
Եթէ ի մե նման, որ զլլգամ զալտեցուցեր,
Ի ի պարտէն հաներ, ի լուսուն է մերկացուցեր :¹⁴⁸

ձԼԱ

Երթարս երէց¹⁴⁹ յայանել՝ քեզ խրատ տուողն անիծէ,
Երթարս տուել է զքեզ յիսնէ օտար կու պահէ •
Երթար հանց ունիս՝ աչեր ծախէ խորովէ,
Երթար հանց ունիս՝ որ շինած հիմն կու քակէ :¹⁵⁰

ձԼԲ

Երթար հերիք արա՛, քու սիրուդ հոգիս կու քակի,
Երթար աշխարհ երթանք, այս աշխարհ մեղի չպիտի •
Երթար աշխարհ կենանք, որ անվախ կենանք ալանի •
Երթար անով կենանք ու դողանք թէ թ'նչ կու լինի :¹⁵²

ձԼԴ

Երթար ի նսան վերայ, ես եմ ձեր դասնն ի վրայ,
Երթար կրթեցն ի վրայ •
Երթար խաղաւ արա՛, կամ գրէ՛ դանձնս քեզ ծառայ •
Երթար կ'անեմ, աչքըդ լայ, անձդ երերայ :¹⁵³

ձԼԵ

Երթարով բարով տանէին մէկ եար մի ճորով •
Երթար է տարած կամ խարած է զինք դրամով •
Երթարով լինի, զինք էրել պիտի կրակով •
Երթարով զիտի ու արհէմ արհէմ շէքերով :¹⁵⁴

ձԼԵ

Էջնէկ ես անոր կուտամ որ լինի երկու սէրըն նոր •
Երկու սէրըն նոր լինի, երկուսին դուռն ալ մտաւոր •
Վազվնէն ի դուրս ելնէ բարեւ տայ զէս բզկարեւոր •
Ձեռուներն ի վրան ձգէ ու գանկատ անէ հին ու նոր :¹⁵⁹

ձԼԶ

Կարմիր ու ճերմակ երես, ա՛մ, քանի՛ դու զիս պիտի էրես •
Քանի որ մէծլիս նստիս, ունեւրովդ հեա ինձ զուրուցես •
Կոճկէկդ էլ արձակ անես ու ճերմակ ծոցըդ ցըցընես •
Կու վախեմ թողուս ելլես, ու ծոցէդ մահրում մընամ ես :¹⁵⁶

ձԼԷ

Ահա նշանեցաւ երկինք ու գետինք հանց¹⁵⁷ լուսանալու •
Իմ եարն ի ծոցուս ելաւ, լոք եզիր երես՝ զնալու •
Ձեռքունիս առաջ տարայ բռնելու հանց¹⁵⁸ արգիլելու •
Ձերգունն ալ ի բերանն էան՝ «Ինալու եմ, չեմ կենալու» :¹⁵⁹

ձԼԴ

Ի՞նչ անեմ կամ ի՞նչ լինիմ, կամ թէ ի՞նչ ունիմ կատարած •
Հա՛յ վա՛հ, իմ սիրած եարն զէս կատարած շուն զիս էխած •
Կանգուն մի գանակ ունէր, անողորմ սրտիս էած •
Ո՛չ ինքն Աստուծոյ վախեց, ո՛չ յիշեց օրիկ մի ազուհաց :¹⁶⁰

ձԼԵ

Աոցի թէ՛ «Երթամ հետու ու կարի սրտիկս ի սիրու» •
Ոնց որ գնացի հետու, լոք գարձաւ կրակն ի նորու •
Ում կրակ պիտեհայ, գայ տանի սրտէս վառելու •
Ում թէ որ չիք պիտեհայ, շատ տանի զանձիկն էրելու :¹⁶¹

ձԽ

Վախեմ եմ ես, կու վախեմ ես անտիչնէս •
Երբեք եմ ես, կու վախեմ հանեն արեւէս •
Երբեք հանեն, թող հանեն սէրն աստնվորէս •
Երբ աստնվորէս հանեն, թող հանեն զաչվիս երէսէս :¹⁶²

ձԽԱ

Երես ես ի մուս եկի, ա՛յ հողեկ, որ այլ չի մընաց •
Երբ անում հանց եար, ա՛յ հողեկ, որ այլ չէ սիրած •
Երբ անցի մառի որ սիրած է՝ ւ այլվի թողած •
Երբ եմ զուր գաալիս երբ այլոց ի ծոց ես պատկած :¹⁶³

ձԽԲ

Երբ չիք եկած, նայ ալին ինձ վարդ մի հասած •
Երբ չիք հասել, նայ առին զան վարդն ի ձեռացս •
Երբ արբուկ եմ ես կամ ի հօրն ու մօրն անիծած,
Երբ ի մտացս առած, զիմ տիֆարն ի ծուռն¹⁶⁴ ի գրած :¹⁶⁵

ձԽԳ

Երբ անցի սարած ու Հոռո գին ես վտարած,
Երբ եմ քերած իմ եարին ծոցն է զնտանած •
Երբ անցի զարկած ու բալնիքն է հեա վտարած •
Երբ անցի հանած՝ դարբընուն աչվին է խառնած :¹⁶⁶

ձԽԴ

Երբ անցի գնաց, բիւր հազար ծաղկունք զինքն ի լաց •
Երբ անցի կամա՛նս գնաց թէ իրենն ի սէր չի պիտաց •
Երբ անցի գնաց որ ամէնն էր հատաչ ու լաց •
Երբ անցի գրած, ի յեզերն դրկեր, կարօտ ու լաց :¹⁶⁷

ձևԵ

Ազուր մ'ի գնալ տեսայ, կանչեցի թէ՛ «կարմի՛ր երես»,
Դարձաւ ու ճուղապ երես. «ես աղւոր, դուն ո՞ւր փախել ես.
Աստուած ինձ երես երես, քեզ աչեր, ու կանգնէ՛ ու տես.
Ինձ ըսընտուի՛րն երես, քեզ կրակ, դու զքեզ էրես» :¹⁷⁰

ձևԶ

Իմ կուլ ու մուրա ու ճիւղան, 'ւ ի ծոցդ է բուսեր ըսանան,
Երկու ծամ զեղձան ունիս, ի գնչիդ մէջն կայ նշան.
Զուներդ ալ իլ զարարել ու կ'երթայ ի Մսրայ թալան,
Շատ առ շատ գերի բերէ, շատ խօճա ու շատ պաղիրկան,
Գերիս ալ ի հետ բերիւր ձգեցիր ի ծով ի զնտան :¹⁷¹

ձևԷ

Տեսայ իմ հոգու հոգին զարգարած ու կ'երթար ի ժամ.
Ես ալ ի դէմիկն ելայ. «ն՞ուր կ'երթաս, քո ժամն է հարամ.
Թէ դու զիս խաղուլ անես, քեզ համար կանգնիմ ես ի ժամ,
Ազոթք 'ւ աղաչանք այնեմ ինչ որ քո ծոցուդ տիրանամ.
Քո ծոցդ է տիրոջ մատեան»¹⁷², քո ծըծերդ է սաղմոսարան,
Երթամ հարեղայ լինամ գամ ես ի քո ծոցդ այ կենամ,
Անճայ այրուձեն ասեմ ինչ որ քո զրկիդ տիրանամ :¹⁷³

ձևԸ

Մահալօքս ի վար եկի, նա տեսայ ըզքեզ կանգնած.
Երեսդ է լուսի նման բոլորեալ, տեսդ՝ արեգական.
Ոնց որ դու ելես քայես, արեգակակերպ կու փայլես.
Ոնց որ դու ի տուն մտնուս, խաւարի ամէն աստնուորս.
Ոնց որ ասաւօտ լինի, գամ ի դուդ ասեմ թէ՛ «Արի՛»,
Արի՛ որ տեսնուք իրար ու գանդատ անենք հետ իրար.
Արի՛ որ պագնեմ զաչերդ, ուներուդ կարօտ չի մնամ» :¹⁷⁴

ձևԹ

... զինչ որ սիրելի, չեմ ի քո հաղըդ վատ արել.
... ամէն ալամ է ծաթել՝ քեզ եմ կամեցել.
... կամեմ եմ ես, կամ աղբիւրդ ի ջուրն եմ եկել.
... զինչն կուգամ, լօք ի քո տեսդ եմ կարօտել.
... կարեա՞ս գիտնալ թէ քանի՛ ինձ ես պիտացել.
... քան չեմ բերել 'ւ ամօթուս աս հալն եմ ընկել
... եմ ու խաք ասել նայ խայեալ է քեզ թվեցել.
... զամ մը՝ բռնել, քո սէրդ ինձ խելք ե՞րբ է թողել :¹⁷⁵

ձևՊ

... պիտէի, զօրն ըզքո տուն մտնուի,
... ծրարն շարտախզ ես ի հոն բուն մը չինէի.
... միմանայր, ցածնայի ծոցդ մտնուի,
... լուսանայր, բարձրանայի բունս մտնուի.
... խաչաի, զօրն զքո միջաց գիրկ ամէի,
... նան գինի, զօրն ըզքո փարչդ պիտէի,
... զինչիդ զընիւր, ցածնայի դուհչըդ պագնէի.
... կուակ, որ շինիցդ գիրկ ամէի :¹⁷⁶

ձևԱ

... եմ զքեզ զրկել, ա՛ն կարդա թէ ինչ է գրած.
... զինչ որ գրած, մէջըմէջ պագեր կարօտած.
... սիրուն սիրած, նոր սիրուն սրտով հաւընած,
... սիրով տարած 'ւ ի ծոցուն տէր մի է գրած.
... լուսով լցած եւ իր նման խկի չէ ծնած,
... սիրուն տոտ 'ւ իր նման խկի չէ գտած.
... եմ զքեզ զրկել, ա՛ն կարդա թէ ի՛նչ կայ գրած,
... սիրով գրած ու աստուն խիստ եմ կարօտած :¹⁷⁷

ՃԾԲ

Հանչանք ես հայրին սաի որ դժաջներն ի քարն ուսուցի .
 Գարձայ մուճաւաթ բերի յերկնուցն սխն կապեցի .
 Ելայ ի վրան նստայ Աստուծոյ գանգալի մի արի .
 Ատուա՛՛ծ, մէկ ի վար հայէ թէ ի՛նչ ողորմ բաներ կու լինի .
 Տասն տարեկան մանուկն ի սիրուն զէտ մոմ կու հալի .
 Ոսկորն է պատրուք եզեր, ու կաշին զէտ ձէթ կու վառի :¹⁷⁸

ՃԾԳ

Գիշերս ես ի քուն էի իմ հալալ տեղացն ի վրայ,
 Լուսին ալ կամար կապեր յիմ՝ ճոհար անձկանն ի վրայ .
 Ա՛յ իմ բարձր ու բոլոր լուսին, շատ բարեւ տար իմ խօջ եար .
 Զգուճն այլ նշանով ասեմ, բարձր պատ ու ծառն ի միջին .
 Նստեր է ծառին շքին, կը խմէ զիւր լուրջ ապիկին .
 Կիսմէ ու հայերէն կ'ասէ թէ՛ «Ի՛նչ անուշ է սէրն ու գինին» :¹⁷⁹

ՃԾԴ

Կանչեմ, ալանի կանչեմ, ուր որ իմ ձայնն հասանի .
 Թող աւազանի ծնունդ մարդ սիրուն պէլան չընկնի .
 Սէրն ալ կամ ոտլի ունի ու ձեռովի զէտ էս հարամի .
 Եկէք հարամին տեւէք, հարամին որ նեւ մի չունի .
 Անգուր 'ւ անսպաս եկեալ անդրոզ հոգիս կու տանի,
 Եկե՛լ 'ւ ի գլուխս ելեր՝ երեսօքս ի քարչ կու տանի :¹⁸⁰

ՃԾԵ

Գիշերս ես ի դուրս ելայ ի յերկինքն ի վեր նայեցայ .
 Լուսին այլ կամար կապեց ի Հոռոմի ի վար կու գնայ .
 Լուսի՛ն, քո արեւդ ասեմ, պահ մի կաց ինչ որ լուսանայ,
 Երկու բան գանգատ ունիմ, զայն ասեմ լօք ա՛լվի գնա՛ .
 Գնա՛ իմ կարին ասա՛ . «Ելեր»¹⁸¹ քո կարն ու կուգայ,
 Հոգին կլափին ասե՛լ ու աչվին գալուզ կը մնայ» :¹⁸²

ՃԾԶ

... ձածնի տօնին, որ իջաւ տիւզերն ի յէզին,
 ... արաւ, լուկ գնաց ի պատրուսնին,
 ... լուկ ելից ի շար շմաթին .
 ... լուկ քաշեց, լուկ ցաթեց շատաւիզն ի յէզին .
 ... պէյթն ասաց թէ՛ «Հասայ սրախ մուրատին .
 ... ծոցին, քանց հազար ներքեւ տերեւին» :¹⁸³

ՃԾԷ

... Սիրէ՛ դու զիս, մի՛ իմ սիրաքս ճիկըրցընել,
 ... լուրջ ի շուրջ, չկարնաս զիս հաշտեցնել .
 ... եզել հաւսար իմ երակս է մտել,
 ... ի ծուռ եկել 'ւ ի հոգուս մէջն է դուրացել .
 ... գանակ, արիւնիս ասեմ՝ Արի ե՛լ .
 ... ո՛նց քաշէ կամ հոգուն ասէ՛ Արի ե՛լ :¹⁸⁴

ՃԾԸ

... ի վայր գայի անարատ սրտովս գէպ ի տուն .
 ... զիպաւ, դոյնն շատ քան զբարկ արեւուն .
 ... արգել տուի՛ պազ մի աննեմ երթամ ի տուն .
 ... լուրջապ երեւ թէ՛ «Կացիր, լինի իրիկուն .
 ... ծամ երթայ, անհաւատ մայրիկս չէ ի տուն,
 ... աննեմ մինչ որ գայ լոյսն առաւօտուն» :¹⁸⁵

ՃԾԹ

... աղայ, չեքերով կու խաղվեցնեմ .
 ... կ'ուզէ՛ ես անոր ճարակն ի՛նչ անեմ :
 ... որ կայ, նա բերեմ աչվընուս ցըցնեմ,
 ... զատ մարդ չուզեր նէ՛ ես ի՛նչ անեմ :
 ... ուղես, չէ հասեմ՝ հանեմ տամ ի քեզ .
 ... ինչո՞վ նայիմ գէպ ի քեզ :¹⁸⁶

ՃԿ

Իբ երկու ճըծին միջին կար կաքաւ, կար կարկնջելով •
Քանի ձեռքս ի նա տարի, նա ի զէմ գար՝ կարկնջելով :¹⁸⁷

ՃԿԱ

Մէկ մարդ մի զփետառն ունի, զվարդին տակն կու փորէր,
Պիւլպիւլն ի վարդին սիրուն զիբ շէնին յառաջ կու բերէր :¹⁸⁸

ՃԿԲ

Քո եարն է Հալաղ քաղաք ի շուկան շէքէր կու ծախէ •
Աչուին է կշիռք արեւ, ունքերովն ի վեր կու քաշէ •
Շէքէրին զինն ալ, հրամէ՛, պա՛գ մը տուր, ու շուտ խալըսէ :

ՃԿԳ

Մէջկունքդ է բարակ 'ւ երկան, ճըծերուդ մէջըն կայ խայեա
Շատ մարդ է մեռել սիրուդ, կու վախեմ թէ մեռնիմ ես ալ •
Մեռնիլ պիտի, չի կայ ճար, զայս հոգեկս ի քեզ պիտի տալ :

ՃԿԴ

Պիտէր ինձ հազար մաքի, ու հազրին գոմերն¹⁹¹ ապիկի •
Մովերդ ինձ զինի պիտէր ու նաւերդ տաստօքանի •
Իմ եարն ի ի մօտիս պիտէր, խմէաք օրեկ մի քանի :¹⁹²

ՃԿԵ

Կարկնջի պատկեր որ աչերդ է ծով տերինասա,
Կու տեր վատ կրակ որ մարդու կուտաս :
Կու բնձի հայէ՛ որ լինամ հեա քեզի հաւաս •
Կու հաւաս ունիս, ես շինեմ քեզ ոսկի խափաս,
Կարկնջն զընեմ որ հոգուս աունն երթաս ու գաս :¹⁹³

ՃԿԶ

Կար քեանց բարձանց ծաղկունանց ի մէջն եմ ի քուն •
Կու քեան զլխուս՝ կու խմէ, ես անհոգ ի քուն :
Կու քե զեր կալի, լուկ թաւ նման կաքաւուս :
Կու քե առի, լուկ հասայ ի յեզր ծովուն,
Կու քե սիրուս, վա՛յ հազար մօրս բերե լոյն :¹⁹⁴

ՃԿԷ

Կու քե թուլ գօտի, ես զքո տէրն գիտէի •
Կու քե աչքատ պիտէր, զիս խօճա՛ որ զքեզ գնէի •
Կու քե հազար մարի, ես հազար կուտամ աւելի •
Կու քե կուտամ որ երեսն երեք ծին ունի •
Կու քե արժէ, զիրկուծոց պապ մըն աւելի :¹⁹⁵

ՃԿԸ

Կու քե քոս կայ թէ եար մի գտնեմ սիրելու •
Կու քե գէճս ելաւ, լուկ նազար արաւ տանելու •
Կու քե Գրօզ, զեո մանուկ եմ, չեմ տանելու •
Կու քե ցուցնեմ, տանելու զշէնն զարնելու •
Կու քե քին ունի, ա՛ չխմէ ա՛ չտայ խմելու :¹⁹⁷

ՃԿԹ

Մաս նարնջենի եւ զուն, քեզ համար անուն կու պիտի,
 Որ մէկ է հաս եկել, մէկ ծաղկել, մէկ ծաղկեթփել :
 Դու բարձր եւ բերդից նման, հաւ է քո վրաց ձայնձընի :¹⁹⁸
 Ոսկի կայ է քո միջին, ոսկերիչն է ներս կու բանի :
 Մասա՛յ ոսկերչին մեանիմ որ ոսկին է բան կու տանի :¹⁹⁹

ՃԼ

Դէմ առաւօտուն լուսուն եւ է ձեր երգիքն եկել :
 Գլխակ ալ է վար դրել, լոք մրափն զիս է տարել :
 Սիւնն ալ է գերանն ասել՝ «Սիրոյ տէրն երգիքն է եկել :
 Քանի մարն զիս բերել, եւ փատէ խամազ չէ՛յ տեսել :
 Փասն ալ է մորին բուսել, դամզութիւն ո՛ւսկից է ուսել :²⁰⁰

ՃԼԱ

Այսօր ինձ յէյնէկ տրէք քանց զամէն օրերն աւելի :
 Իմ եարն ինձի հուր երեկ, յեյնէկ է զիս 'ւ յեյնէկ եւլի :
 Փահմ քերմախուլ խալի ու բերեմ քեզ շատ հարիֆնի :
 Հընցիուն հարիֆնի բերեմ որ ամէնն է քեզ նմանի :
 Մովերդ քեզ զինի անեմ ու նաւերդ է սօստօքանի :²⁰¹

ՃԼԲ

Ա՛յ իմ աննման, մայրն չէ բերեր քեզ նման :
 Աչերդ է է ծով նման, ու ունքերդ է թեւ ծիծրանկան :
 Այդ քու աչերուդ շալփուն, մէկ ափէր Մոլքատ Խորասան :
 Ունքերդ է կամար կապեր ու կ'երթայ է Մարըն թալան,
 Շատ ու շատ վաճառ արեր, շատ խօճա ու շատ պաղրկան :²⁰²

ՃԼԳ

Իմ հոգու հոգին զարգարած ու բաղնեւուայ :
 Եւ է զէմին ելայ՝ նեղ սողախ ու խիստ զալապայ :
 Եւ է վեր տարաւ, ուներովն արաւ թէ՛ «Գնա՛ :
 Եւ է զինն արի՛, պա՛ղ հազար մինչ որ լուսանայ :
 Եւ է զինն անեմ որ ամէն զիժարս զուրանայ :²⁰³

ՃԼԴ

Եւ է զինն ինձի էլի, նա կանանչ ու ցօղն է վրայ :
 Եւ է զինն ելար, ձիւն երեկ եղիմն է վրայ :
 Եւ է զինն գառնաս ու կենաս խելացդ է վրայ :
 Եւ է զինն արեւ գառնամ, գամ կանգնիմ է կամարից վրայ :
 Եւ է զինն քո վրայ, որ սաստիկ ձիւնն վերանայ :²⁰⁴

ԽՐԱՏՈՒԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Կարգն անցաւ ու զմարմինն ի հողն անխնայ •
Ի հողուն ի դուրս մէկ խօսք զհողին վճարեց •
Ի հողն արաք, ու երկուքս ենք պարտականք •
Ի հող զարձայ, քո ամէն զքեզ պատրեց :²⁰⁵

Բ.

Ի հող լսէ՛, ա՛ն ի քո մարունք յանդիճէ՛ •
Ի հող զի՛ր, զէտ կարմիր գեկան ծրարէ՛ •
Ի հող մի՛ նստիր՝ երբ երթաս զքեզ զբույսէ •
Ի հող նետէ ու զազիզն դառնայ պահէ :²⁰⁶

Գ.

Ի հող անէ՛, ի յանդէսն մուր կու շինէ •
Ի հող անայ, ան պահն մուրքն կատարէ •
Ի հող անու, ան մուրքին մէջըն կու անիէ •
Ի հող անու, ան ծառն ասիէն կու բղխէ :²⁰⁷

Դ

Հաւատն անառիկ բերդիկ, ո՞վ առնէ զնա հայրենիք,
Թէպէտ թշնամիք ունի որ բերեն ինձ շատ մրճենիք
Թշնամին հեծել կապէ կու լինայ ի նա նետածիք
Նա զնա մասխարա զնէ թքանէ զէտ զիմածիք :²⁰⁸

Ե

Դաւիթ մարգարէն ասաց՝ Թէ չարկամ ունիս նա սիրէ՝
Զձեռքն բռնէ՝ ի տուն տար, ու անուշ լեզուով զնա պատուէ՝
Զկթխայն լի՛ց ի յափն առ՝ ւր իւր բերանով զինքն անիծէ՝,
Թէ՛ «Աստուած զայս տուն շէն պահէ ու զչարկամն զլխավար» :

Զ

Զով որ կու սիրէ Աստուած, սակաւիկ մի աստ կու տանջէ .
Թէ սէր ի սրտանց ունի, առ Աստուած չարին համբերէ .
Թէ փորձէ, նա սէր ունի առ Աստուած, նա խիստ յոժար է .
Տանջանք կու թուի նմա, թէ իւզով զանձն կ'օժանէ :²¹⁰

Է

Զերկուսն ի մէկտեղ բերած զէտ ընկեր կ'ասեն թէ պահէ՝,
Ու չորս բնութիւնս օտար հետ իրաց կ'ասեն թէ սաղէ՝ .
Հինգ դուռն է ի բաց թողած, զայդ ամուր կ'ասեն թէ պահէ՝
Հոգիս իմաստնոց միջին զէտ կրակ որ զմոմն հալէ :²¹¹

Ը

Զանգէտ անզգամ մարդոյն հետ երթալն խիստ դժար է .
Մարդ որ անզգամ լինի, զընկերին խրատն չգիտէ .
Ընկեր հետ անոր եղիք, զինչ որ գուն ասես նա լսէ .
Երբ դժար տեղաց անուռ նա գիտնաս որ քեզ ընկեր է :²¹²

Թ

Զարեա լսէ՛ նա զանանց բարին վայելէ,
Զարեա քերես երթայ, ի յամբէ իսկը չվախէ .
Զարեա թիւն լինի, փողն երեք ճայնիւ տի կոչէ .
Զարեա կացեր նա զ«եկայք» ճայնն տի լսէ :²¹³

Ժ

Զարեա զատուն Սաղայէլ երես է շրջեր,
Զարեա բնորոնցս է ընկեր, ի լուսուն մանրում մնացեր .
Զարեա քերես հաներ, յանասնոց յերկիրս է ձրղեր,
Զարեա քրղիք այս օտար երկիրս է բնակեր :²¹⁴

ԺԱ

Զարեա ծաղկին կ'ասեմ որ օձու բերանն է բուսեր .
Զարեա ի բնուն անուն, զայն ծաղկին հոտն չէ ասեր .
Զարեա Լուսնոց է ելեր, զարեա ուն թարկիկն է տուեր,
Զարեա հաներ, ու զծաղկին բերնէն ասեր :²¹⁵

ԺԲ

Զարեա բերան, թէ ինչ խելօք էի՝ անխելացայ .
Զարեա անեմ, ի շահուն տեղն զէնեցայ .
Զարեա մի տամ այն կոոցն որ մարդ չիմանայ .
Զարեա ի գլխոյս առին հանց չուտով որ ես չիմացայ :²¹⁶

ԺԳ

Զարեա բերին Ազամայ թէ՛ նիստ ու խնդա՛ .
Զարեա ելար, պատճառ ո՞վ եղեւ՝ մէկ ասա՛ .
Զարեա կ'ասեն նա պատճառ եղաւ սատանայ .
Զարեա եղայ, ինձի ո՞վ եղեւ՝ մէկ ասա՛ :²¹⁷

ԺԴ

Այն մարդն որ առտուրն երթայ, զէմ պիտի զգժարն յանդիճէ .
 նաքարին շատ ուտել չվայելէ, աղամորդու որդին անհող է .
 Մտիկ լեռներուն արա՛, խելօքնուն ասա ծ մասայ է .
 Այն որ բարձր է՝ ձիւն ունի, այն որ ցածն է՝ ի՛նչ կանանչ է :

ԺԵ

Ի յիմ շատ մեղացն ահուն զիս երերն ու լացն է աւեր .
 Ոչ ով չէ պատճառ եղեր, չեմ այլոց ձեռօք խարուեր .
 Յիմ սրտիս կամաւն յօժար յամենայն մեղքի եմ հանդիպեր .
 Միայն հակառակ կացեր, զօրինաց ցանկն եմ պատասեր :²¹⁹

ԺԶ

Զայլոց մեղք դու մի՛ քննիր որ Աստուած զքեզ չդատէ .
 Զքո մեղքդ իսկի մի՛ մտնար ու խոնարճ զանձդ քո պահէ,
 Զաստուած թէ ի ծօռ սեանուս, մեղքն իսկի զքեզ չխարէ .
 Ով որ զօր մահուն յիշէ նա զաշխարհս իսկի չսիրէ :²²⁰

ԺԷ

Փոքրիկ վաճառական մ'էի, իմ անունն էր Թաւաքալի .
 Թաւաքալի, «Աստուած» արի, ձգեցի զնաւս ի ծովի .
 Գնաց յան կղզին ելաւ որ ճուհարն հոն կու բուսնի .
 Ճուհարն որ իմ ախ ընկաւ, չէր ընկեր ի շատ ոսկերչի :²²¹

ԺԸ

Հայ իմ մէկուսէկ Աստուած, մէկուսիւն քեզ կու վայելէ .
 Զոր դուն որ ի վեր տանիս, մարդ ի վար բերել չկարէ .
 Զայն հացն որ դու տաս ուտել, իսկի մարդ խլել չկարէ .
 Զուրն ի կենաց ազրերէդ ով ըմպէ, անմահ մնացէ :²²²

ԺԹ

Որդին Աղոճան զայս մեզ կու ստէ .
 ինչպէս զու տուր, առաւել նա զքեզ սիրէ .
 մարդոյն խրատ տաս նա զքեզ կ'ստէ,
 անու, թէ կարնայ նա սպաննէ :²²³

Ի

Երբեք եղբա՛րք, սիրտս ի վեր արիւն կու բերէ .
 թէ զիս ուսման հոգն կու մաչէ .
 անկեր, ճար չկա՞յ որ մէկ մի թափէ .
 զմէն մշակ, նա մարդ կայ որ զեռ կու խոցէ :²²⁴

ԻԱ

Երբեք մ'ա յինէն որ ամէն աշխարհս քեզ ամէ .
 զու մի՛ քննիր, զքոյդ զերկար մտք քննէ՛ .
 մի՛ քեզ դու տե՛ս ու զմահուն օրն դու յիշէ՛ .
 թէ ի սրտիդ անկէ՛, զքեզ ամէն շարէ կու պահէ :²²⁵

ԻԲ

Երբեք չեղայ, յոյսն ընդօ՛ր կ'եւնէ՛ մէկ աստ՛ .
 անկէն կ'եւնէ ուր քրիստոսնէն յաղօթս կու կենայ .
 թէ այլ զլոյսն թողեր զէմ ի մութ յաղօթս կու կենայ .
 թէ ի սրտիդ ունի, սաստանին մասն կայ ի նա :²²⁶

ԻԳ

Երբեք ելեր մեր տէրն կու գայ .
 թէ երբեք որ նորա սիրտն չի մընայ .
 որ քաջան ո՛չ եկեր է եւ ո՛չ սլտի գայ .
 թէ է նաեք, յարեւմուտքն հիւքնն կու խաղայ :²²⁷

ԻԳ

Կանչեմ այդ ծովիդ վրայ, ծովդ ի յակէն թանաք դառնայ .
Զինչ ի շամբ եղէզ որ կայ, ամէնն ինձ գրիչ պիտենայ .
Զինչ երէց ու խարեղայ դանուշման որ պիտ գիտենայ,
Գրէ չկարնայ կարգալ զինչ ի յիմ սիրտն կայ զուսայ :²²⁸

ԻԴ

Արեգակն ու լուսնիկան խմեցին ու եղան մախմուր .
Ատուտոն ի վերայ երեկ, լոք եղան երկու թուր 'ւ ի թուր
Յատղերդ ալ առաջ եկին, լուսնեկին ասին . Գուն ի լուր,
Ատոր արեգակ ասեն որ ցաթէ ի սար 'ւ ի բոլոր :²²⁹

ԻԵ

Աշխարհս, ա՛մ, այլ ի՛նչ ողորմ՝ քանց կասման հաւն չի լի
Ոչ գիշերն քուն ունի ոչ ցորեկն ի վար ընկընի .
Մէկ պահ մի հանգստութիւն ունի, դան ծառն ի կախ կու
Երեք կաթ արիւն կաթէ աչերուն, հապա եղնէ թռչի :²³⁰

ԻԶ

Թէ չուզես որ քիւֆր ասես, ձեռքդ տար ու սիրտդ բռնէ՛
Ո՛չ քիւֆրն քեզ հաց բերէ ո՛չ թացան, թէ՛ նի՛ստ ու ծ
Անշահ ու անողուտ բան է քիւֆր ասելն, բայց մեղանք է
Սատանան յիշոցք ասաց, դեռ անկից ի վեր կու վայէ :²³¹

ԻԷ

Իմ սիրտս երկու գուռ ունի, մէկ գաղտ, մէկն ալանի .
Գաղտ գանակն 'ի դուրս ելայ, լօկ դտայ կտոր մ'ալ ոսկի
Աս ոսկիս որ իմ յախս ընկաւ, չէ ընկել ի ձեռն ոսկերչի՞
Ոչ ինքն է ի քուրան մտել, ոչ ասել ձայնն չաքուչի :²³²

ԻԸ

Կամիմ ասել որ արծէ ճոհար մի բոլոր .
Է նաւ նման, խելքդ, ծով, թէ չուսիս մխոր²³³,
Կամար դու տես որ բարձել է քեզ գանձ շահաւոր .
Կամիմ հանես, ինքն առնէ զքեզ փառաւոր :²³⁴

ԻԹ

Ի ի սարիպու թիւն երթայ, դէմ նորա շաա խելք պիտենայ .
Ինչ քան կենայ, հապա թէ լուր բանն կու լինայ .
Կամիմ արա՛ թէ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա .
Կամիմ զգտուղն ունի քան զգարտակն յէ՞ր ցած կու կենայ :²³⁵

Լ

Կամիմ ասեմ, մէկն հողն է, մէկն՝ հողին ,
Կամիմ քաչէ, հողն ծանար ի վար կու հակէ .
Կամիմ լսեմ նա հողույս լոյսն պակասէ .
Կամիմ, ո՛վ թռչի, երբ նորա առնն հեռի է :²³⁶

ԼԱ

Կամիմ կ'ասեմ որ բանայ զքերանն համով,
Կամիմ լեզու որ լնու տուն մի ճուհարով .
Կամիմ զաշխարհս արար, զհողն, զջուրն, զքամին՝ հրով .
Կամիմ չարաւ, կչոնց դամէնն չափով :²³⁷

ԼԲ

Կամիմ քեզից ի վար սիրտ ելաւ թէ՛ «Գամ , սատանա՛յ .
Կամիմ հողին , ու գրեմ ի թղթին վրայ .
Կամիմ հանեմ, աղատեմ ի հեռ Աղամայ .
Կամիմ առնեմ, թէ հազար շինես , սատանա՛յ :²³⁸

ԼԳ

Երբ ես ի յաշխարհս եկի, գառն անպարտ, ու մեզ չունէի.
Ի յաւազանէն ծնայ, զէտ զմարդարիտ ցոլայի.
Մեծցայ ու մեղաւոր եզայ, յիմ ոտօքս ի մեղք գնացի.
Զկամք սատանային արի, յանդէնէն խապար չունէի:²³⁷

ԼԴ

Կ'ուզե՞ս որ յազիզ կենաս, որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ.
Դուն հոգուն նման կեցիր, որ ամէն մարդ զքեզ կուրէ.
Քան զերկաթն այլ զի՞նչ ամուր որ կրակն զինքն կու հալէ.
Դու ջրի նման կեցիր որ կրակն յիւրնէ կու վախէ:²⁴⁰

ԼԵ

Եկէք որ իջնունք ի ծովն ու ձկնիկ որսանք վարձընով,
Ասնունք ու մէճլիս իջնունք, խորովենք զինք բարկ կրակով
Զկնիկէ ի գինին ասաց թէ՛ «Լցաւ սրտիկս արիւնով,
Երբ զիս արեւէս հանեն, թող ցամքը զինչ գետ կայ ու ծով»:²⁴¹

ԼԶ

Մարդն որ շատ անգէճ լինի, յաշխարհիս հոգսըն կու մաշի.
Հով ջուրն իր կրակ թվի, ի յանէն քանց մո՞ կու հալի.
Զիւր կեանքն դժար թվի, 'ւ ի դժարն իսկի չի հանդչի.
Շաքարն իր լեղի թվի եւ լեղին իւրան խմելի:²⁴²

ԼԷ

Զինչ որ ես հետ ինձ արի, չէր արել այլ ազամորդի,
Որ չի՛ ձի զալաս ոսկի ի գեանն ի վայր վաթեցի.
Հաղար ձի վազան բերի, վաղցուցի, այլ ոչ հասուցի.
Յետի խելքն ես ի՞նչ անեմ երբ առջի անունն աւերի:²⁴³

ԼԸ

Զինքն որ չոր լինի ո՞վ ասէ թէ ինքըն ծաղկի.
Զինքն որ թուխ ներկի, ո՞վ ասէ թէ սպիտակի:²⁴⁴
Զինքն մեղաւոր ու սեւ վկայեմ որ կու սպիտակի.
Զկ բանիկ կ'ուզէ, որ «մեղայ» ասէ ու քառի:²⁴⁵

ԼԹ

Զինքն արեւն առէկ երբ երակ կենան սիրելին.
Զինքն ի ծառն ընկնի նա տերեւն ի վար կու թափի.
Զինքն նն արեւն ասեմ, տերեւին խիստ հաւ կու լինի.
Զինքն այ ծառին տերեւ, բայց տերեւին այլ ծառ չի գառի:²⁴⁶

Խ

Զինքն ի վար կուզի նա տեսայ չոր գանկ մի պառկած.
Զինքն թաղալ տուի նա երեսս ի վար ծիծաղաց.
Զինքն արասխանեց՝ Յետ գնա՛, կարի՛ճ չիացած,
Զինքն արեւ էի, այսօր զիս այս հալն է ձգած:²⁴⁷

ԽԱ

Զինքն մտիկ արա, ջուրն ու ձէթն ու հուրն ի լման.
Զինքն է մտաց նման, ջուրն՝ ուսման, ձէթն՝ դիտութեան.
Զինքն արեւը ունիս, դու սիրով ջանա՛ ուսման.
Զինքն արեւը գունով, որ լոյս տայ քեզ միմուխեան:²⁴⁸

ԽԲ

Զինքն արեւն մտէն թէ հաղար որ տան նա չուտէ.
Զինքն այ ասեմ եղեր, գառիւծին փասն կու պահէ.
Զինքն արեւն յայն տեղացն որ ինքն բուսեր է.
Զինքն ի մտէն լինայ նա կացին զինքն կը կարէ:²⁴⁹

ԽԳ

Կասեմ թէ հայերէն ասա՛, թէ չէ ես ասեմ զու՛ն լսէ՛ .
 Զըերանդ ալ քենով ամէ՛, ու զականջդ ալ ի դոց զու պահէ՛ .
 Զէտ օղ ի ականջըդ աս, զէտ կարմիր զեկան ծրարէ՛ .
 — Այն մարդ որ շատ կզուրցէ, նա յեաին խօսքն կու լսէ :²⁵⁰

ԽԴ

Աշխարհս է կանանչ մարդեր, մենք ի մէջն ենք կաքւոյ ձազեր .
 Գրօղն ալ բաժան ընկեր ու կրէ մէկ մէկ դէպ ի վեր .
 Եղբարք, երբ ի հաց նստիք, ձենեցէք մէկ մ'ալ ընկեր .
 Մեռնիմք ի յանդէն երթամք նա նստինք քան զմէկ մ'ալ ի վեր :

ԽԵ

Արծիւն ու շահէն բազան՝ հեռ վարօժ, կաքաւուն դատէին,
 Տարին պարեխին ամին ու բոլորն քար շարեցին .
 Վարի վարճինակ մի եկաւ, զորսն առաւ այն երկու քաջին .
 Արծիւն ու շահէն բազան լուկ հայրան ի վայր մնացին :²⁵²

ԽԶ

Յաւուրն ի հաղար պահուն, Տէր, փրկէ՛ ի մարդոյ շտէն .
 Մարդոյ շտան այնչափ չար է որ դաժանն ի յերմէն կու վախէ .
 Զատիւծն ի զէնծիլ դրած, զազանաց զլխաւորն է :
 Արծիւն է ի յաւան ելեր՝ յազամորդւոյն յահէն կու վախէ :²⁵³

ԽԷ

Յաշխարհս ես ի ժուռ եկայ, չզըտայ ըզորդ սիրելի ,
 Զխելքս ի վրաս բերի, զբազուկս արի սիրելի .
 Քանի բազուկս ի բան կենայ, շա՛տ եղբայր ու շա՛տ սիրելի .
 Բազուկս ի բանէ ընկնի, ո՛չ եղբայր, ո՛չ սիրելի :²⁵⁴

ԽԸ

Մի ջրին խմելն զեղջերուաց զշուք էր աներ,
 Մի քեա զարկեր թէ՛ Սլեհ եմ հեռ վերուցեր .
 Մի քեա թէ՛ն փախեր նա եղջիւրն ի ծառն է զամեր .
 Մի քեա ճարակ զրեր նա իւր մահն ի յանկից եղեր :²⁵⁵

ԽԹ

Մի քեա ես ի ժուռ եկայ, լուկ անդէտ մարդուկ մի գտայ .
 Մի քեա զքամաքն ի բաց, երբուուն ի ջուրն կու գնայ .
 Մի քեա փայտայ տապան, այն տախտակն յապով կու կենայ .
 Մի քեա թէ՛ն քեա տապան, լուկ լինայ ձկան նափազայ :²⁵⁶

Կ

Մի քեա ալ ի՞նչ հարուստ որ ունէր զզրախտն անծին,
 Մի քեա ի օձ մտաւ, օձն յեւա, զԱղամ խարեցին,
 Մի քեա ուտել տուին, ի փառացն մերկացուցին,
 Մի քեա թղթոյն տուին, ի դրախտէն հանին վարեցին :²⁵⁷

ԿԱ

Մի քեա այն մարդուն տուր՝ զինչ խրատ տաս նա լսէ .
 Մի քեա թէ՛ն քեա մարդոյն շատ ասելն, ա՛մ, ի՛նչ օգուտ է .
 Մի քեա խրատ երբ տաս, բարեկամ զքեզ կու գիտէ .
 Մի քեա խրատ երբ տաս, նա չարկամ զքեզ ճանաչէ :²⁵⁸

ԿԲ

Մի քեա յաճառ մորին թէպէտ չու թէպէտ բազայէ .
 Մի քեա ի ծովն միջին, թէպէտ քար, թէպէտ զուհար է .
 Մի քեա յաճառ մօտ, մտիկ արէք թէ ի՞նչ նման է .
 Մի քեա ի կուրին անջեւ կու վառի՝ ինքն չգիտէ :²⁵⁹

ՄԳ

Օրհնեալ է Աստուծոյ անունն որ զբարեաց գուրինն է բացեր .
Չաշխարհս գեղեցիկ ստեղծեր եւ երեք զիմաց բաժաներ .
Չհրեշտակս²⁶⁰ ի յերկինս գրեր . Աղամայ զգրախան տուեր,
Չերկիրս անասնոց տրվեր, անբանից տեղիք զսա շիներ :²⁶¹

ՄԴ

Արե՛կ որ խրատ մի տամ, խելք ու միտք ունիս նա լսէ՛ ,
Հեռ անգէտին մի՛ դատիր, թէ հազար որ զքեզ կու սիրէ :
Անգէտն՝ ի հուր նման, ուր ընկնի զտեղն կու էրէ,
Գիտուն ի ջուր նման, ուր երթայ՝ կանանչ բուսեր է :²⁶²

ՄԵ

Հանչաք կանչեցին հետ ինձ թէ՛ Քու բանդ ի՛նչ խօշ կու լինի .
Ահա կտրեցաւ չուանն, ի յամէն դիաց կու քակի .
Խելօք մագմընին հարցան թէ՛ Քակած չուանն ոլորի՞ .
— Մանուկն երբ սապսով լինի, նա չուտով օլոր ընկընի :²⁶³

ՄԶ

Ստեղծո՛ղ, զքո ստեղծած ծառան մի՛ մատներ ի ձեռն սիրոյն,
Թէ ձեռն ի սիրու ձգես, մի՛ մատներ ի խալխի լեզուն .
Սէր զնա գէմ խել արեր, դարձուցեր է գէտ կապելուն :
Ով որ սիրոյ տէր մարդոյն մեղադրէ, ինքն է ատելուն :²⁶⁴

ՄԷ

Ով որ սիրոյ տէր մանկան չողորմի, ի՛նքըն մեռանի .
Իր մասն ի մորի՛ն լինի, ՚ւ իր բերնին հաղորդ չի գուրի .
Օձերն ալ թաւութ կապեն՝ խատ գորտերն ի սարկաւաղնի :
Ագուան ալ երէց լինի, սեւ ճայեկն իւր հարեղանի :²⁶⁵

ՄԸ

... ու կարմիր գինի, քանի՛ մէկ քո չարն ու քանի՛ ,
... որ ի քեզ անկայ, չի տեսայ ես օր մի բարի,
... մարդ եմ տեսել, չէ խմել նա զօրն գինի .
... շատ կու դատի քանց ցերեկն, ու փող մըն չուրի :²⁶⁶

ՄԹ

... տեսաւ զՄովսէս, արդեւեց ու պահ մ՛ալ իւաց .
... ստուածախօս Մովսէս, մեր Տէրն է՞ր մեզ է խոտլած .
... աշակերտ էաք Աստուծոյ, Աղամ չէր ստեղծուած .
... ի հողոյ ստեղծած, մենք ի մեր փտուացն անկած :²⁶⁷

Կ

... քան որ շատ դատիս, մարդ չկայ որ գելն ճանաչէ .
... թէ ճուհար ունի՛ ի խողուն առջեւ կու վաթէ :
... ճուհարն ո՞նց ճանչէ, զօրն ի բուն զազրն կու փորէ .
... զքո ճուհարն ու գնչով զքեզ կու գաղէ :²⁶⁸

ԿԱ

... քու ի բաց թողած, զայդ ամուր կասեն թէ քակէ՛ ,
... է գանձով ի լի ու հազար չարկամ կու մտնէ .
... ես ի յիս ունիմ, զղուռնին զամէնն կու փակէ .
... է ի ներս նստած, նա զայս ալ զողն կու խաբէ :²⁶⁹

ԿԲ

... փոշիման դարձեր զայս տարէն վաճառս որ արի .
... շահու գատին, ես զէնու բեռներ կապեցի .
... իմ գլուխս ելաւ, փոշիման ի վայր մընացի :²⁷⁰

47

Հայ, ան ի՞նչ մանուկ լինի որ ի մէկ ձայնն զահրնաի .
Մանուկ այն մանկանն ասեմ որ իւրեն խորն կանդընի .
Թէ ապրի նա՛ անուն հանէ, թէ մեռնի նա՛ հաշուէ չը լինի :²⁷¹

47

Շատ էր յայդ ծովերդ մտեր, լողացար, այլ չես ելներ .
Մօտի յալին ես եկեր, զիս սարսափն ու զողն է պատեր .
Բազկիդ զէնեհար ընկեր, թէ լողա՛ առ զիս ել ի վեր .
Շատ դու ինձ ատեն հասեր, հիմիկ ինձ յէ՞ր ես խռովեր :

Դարձաւ ինձ ճուղաց արաւ՝ Զքեղ մեղաց ալիքն է թացեր,
Շատ մարդ ի յայդ ծովդ ընկեր, մոլորեր ու անհուն կորեր .
Եզեր մօտեցեր եմ ես, վախենամ քարի զիպենամ,
Քակի իմ աղւոր շինուածս ու տախտակն մէկմէկանայ :²⁷²

48

Աւա՛ղ, թէ մեռնիլ պիտէր եւ մտնուլ ի հող՝ ւ ի գնտան,
Փորնն լան ու մեծ տապան, չի թողո՛ւն մէկիկ մ՛ պատուհան .
Օձերն ի ձագերն ասեն թէ՛՝ Երթանք նորա յերեւան,
Առաջ զլեզուն ուտենք որ ասել շատ մարդու բուխտան,
Ապա թէ զմարմինն ուտենք որ ելնէ սկորն երեւան :²⁷³

49

Կանչեմ հող ի վեր, Աստուած՝ իմ մեղաց ճարակն ի քէն է .
Աստուած իւր բերնովն ասաց՝ Քո մեղաց ճարակն ի քէն է .
Երէցն ու Աւետարան Աստուծոյ մօտիկ նշան է .
Զինչ որ շարաթուն մեղք դործես, կիրակի զայն խոստովանէ՛ .
Առնուս անթառամ պսակ, անդենին հուրն զքեզ չէրէ :²⁷⁴

48

...նալորիս վրայ թող մանկան գլուխըն ապրի .
... ու բարի, աղբա՛ր, թող մանկան գլխէն անցընի .
... ամբերել պիտի, ինչ որ դայ բարին հասանի .
... ան ի սիրտն առնու, քանց օրն յառաջ մեռանի :
... շատոց ցաւ կ'անէ, ի ցաւէն մարդն մեռանի .
... զինչ հասրաթ ունի, ամենէն մահրում կու լինի :²⁷⁵

49

... արձարնի գլուխն, որ ծաղկանց իւղովն օծեալ է,
... արձարնն ջուր կ'ուզէ, ոչ աչունն թոռմելու է .
... ան ծաղիկ ո՞վ տեսեր, զարարածս չէն կու պահէ .
... ծաղիկ²⁷⁶ ո՞վ ասէ, երբ նորա անունն Յիսուս է :²⁷⁷

49

... անվորիս վրայ երկու բան ողորմ ու լալի .
... որ սիրոյ տէր լինի, մէկ որ դայ Գրօզն ու տանի :²⁷⁸

2

... ան տեսնում, ցանկանամ, գոթխոց դուռն մօտենամ .
... ամ յանապատ կենում, ո՛չ տեսնում ո՛չ ցանկանամ :²⁷⁹

20

... ու քանի՛ ասեմ, դու ահանջ ունիս նա լսէ՛ .
... քեզ բերդ արա՛ ու լեզուդ ի մէջն արգելէ՛ :²⁸⁰

ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԵՐԳԵՐ

Ա.

Գրիկն անիծեց զորդին . « Իմ որդի, դուն զարիպանա՛ս .
 Բայց ի օտար երկիր, զզարիպին զաօրն գիտենաս,
 Զաօրն սնարք անես, ի վերայ աւազին քնանաս,
 Զալնէ քնէն ի վեր ելնես, քան զԱստուած այլ ճար չունենաս » 281

Բ.

Զանձեմ հոգ ի վեր, Ստեղծո՛ղ, զամենայն զարիպ դու պահէ՛ .
 Զաօրն ի զարիպութիւն, իր կրակն զիս կու էրէ .
 Զայր զալն ինձ շուտով արէ՛, զիմ ամենայն տէրտո նա գիտէ .
 Զարեաս երեսին դնեմ, որ հոգիս ի ծոցն ելանէ . 282

Գ.

Զարեւ մի յիսնէ ստէ՛ ք ու տարէ՛ ք ի յայն պէտքան,
 Զարէ՛ ք զիմ պագած տեղիքն, լօք ստէ՛ ք թէ՛ Ատ քեզ նշան .
 Զապրչմէ փնջիկդ որ եկել վիզդ մանիման,
 Զարէ՛ աո՛ւր մազ մ՛ի նշան, ես օտար երկիր կու գնամ : 283

Գ

Այլ ողորմ չեմ տեսեր քանց հարուստն որ աղքատանայ,
Ի դարիպուծիւն երթայ, հար ու մար 'ւ աղբար չունենայ,
Յորժամ սիրելի տեսնու' սեւ փաթակ զերեսն ու գնայ.
Նորա պացխուն ի՞նչ բերեմ, երբ կանանչ ծառն որ չորանայ:²⁸⁴

Ե

Ձիմ եարն էմանէթ կուտամ, ի վարդին մէջ պահեցէք.
Թէ երթամ ու չուտով դառնամ, զամանաթս ի տէր հասուցէք.
Թէ երթամ խարիպուկ մեռնիմ, վարդն ձեզ՝ զտէրն յիշեցէք:²⁸⁵

Զ

Ժամ ժամ զիմ զարիպուծիւնս ես յիշեմ ու նստիմ ու լամ.
Ճապղել եմ ջրիզ նման, ես օտար երկիր կու գնամ.
Աստուած զիտէ ան ճամ'ան ուր կ'երթամ կամ ուր տի մնամ.
Ո՞վ կայէ խաչն իմ սրտիս կամ հողվարք որ ես դուրանամ:
Յորեկն եմ նետիզ նման, ուր նետն' ես ի հոն կու կենամ.
Գիշերն՝ աղեղան նման, ես լարթափ ի վայր կու գնամ:²⁸⁶

Է

« Գնամ ու գնամ », կ'ասէր իմ մանչուկն²⁸⁷, ես աւտալու չի.
Երբ « բարով մնա' » ասաց, ես աւօտ չաւօտ մնացի.
Երբ ոտքն ի գանգուռն իղիբ, ես հայրան ի վայր մնացի.
Այլ բան չկարցի ստել. « Ո՞ւր կ'երթաս, ճամիկ' կը ի բարին.
Ան ճամիով որ դուն երթաս՝ վարդ ու մուրտ առջուրդ բուսնի'.
Ան քաղաքն որ դու մտնուս, Գրօզին ձայնն չի հասնի'.
Այն մէճլիսն որ դու նստիս, գաւաթներըդ զինով լցի'.
Մովերն այլ զինի դառնայ ու նաւերն տօտողանի:²⁸⁷

Ը

Երբ կաթ մի յայն գինուն, որ խմեց ենովք, եղիա.
Տէր Գրիգորն Հայոց, ասաց թէ՛ Հանգայ.
Երա՛մ, դուք է՞ր կուլաք, զիտէ՛ք որ ձեր Տէրն տի գայ.
Որոց զեղ ու ճար արեր, կու վախէք թէ ձերն ուշանա՞յ:²⁸⁸

Կ Ռ Ո Ւ Ն Կ

« Արձագանք » լրագրի 1891 տարուան 101րդ թիւին մէջ, որ վերջին պահուն ձեռ-
նիս անցաւ, յօդուածագիր մը կը յայտնէ թէ խրիմեան Հայրիկը, որ փուչակի
մանր տեսած է, հաւաստեք է թէ «կառնկ»ին հանրածանօթ երգը փուչակինն է.
Էջն այ կը կցենք ուրեմն փուչակի զործին, թէպէտ այդ երգը, պարունակելով
զերծ մէկ քանի խորագեալ յուզիչ ու հզօր տողեր, փուչակի բուն երգերուն համա-
ն չի թուիր ոճով, ոչ ալ համարժէք: Բայտ «Արձագանք»ի յօդուածագրին, խրիմեան
իկ ըսած է թէ փուչակ աւելի «Գիշակ» անունով ծանօթ է խարակնիսի մէջ, և
մահուանը մասին պատմած է աւանդութիւն մը, որ մինչեւ ցարդ պահպա-
ւած է տեղացեաց մէջ. այդ աւանդութեան համեմատ, խարակնիսի մաս, բլրակի
զուտ զանազան Ս. Թորոս եկեղեցւոյն կատարը կ'ելլէ օր մը փուչակ, եւ իր հետ
անբուն կ'ըսէ. «Ինքզինքս ասկից վար պիտի նետեմ, ուր որ էլնամ, այնտեղ
եցէք գերեզմանս»: Եւ իրօք ինքզինքը վար կը նետէ. ինկած տեղը կը փորեն գե-
ւանը, որ կը մնայ մինչեւ հիմա, և սրբախոյր է դարձած: Այս աւանդութիւնը
սիրուն է, ան մեղի ցոյց կուտայ փուչակի մահը ոչնչեան ինքնատիպ որքան
քննախօս է անոր գործը:

Կոռնկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ.
Կոռնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:
Մի՛ վազեր, երամիդ չուտով կը հասնիս.
Կոռնկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Թողել եմ ու եկել միջերս ու այգիս .
 Քանի որ ա՛խ կ'անեմ , կու քաղուի հոգիս .
 Կուռնկ , պահ մի կացի՛ր , ձայնի՛ կդ ի հոգիս :
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Քեզ խապար հարցնողին չես տանիր տալապ .
 Չայնիկդ անուշ կուգայ քան զջրբի տալապ .
 Կուռնկ , Պաղտատ իջնուս կամ թէ ի Հալապ ,
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Սրտերնիս կամեցաւ , ելանք գնացանք ,
 Այս սուտ ասանւորիս տէրտերն իմացանք ,
 Աղուհացկեր մարդկանց կարօտ մընացանք .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Աստուորիս բաներն կամաց կամաց է .
 Մի՛ թէ Աստուած լսէ . դոնակն բացցէ .
 Ղարիպին սիրտն է սուգ , աչերն ի լաց է .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Աստուա՛ծ , քենէ խնդրեմ մուրվէթ ու քերէմ .
 Ղարիպին սիրտն է խոց , ճիկերն է վերէմ .
 Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Ոչ ըզլուր օրն գիտեմ , ոչ ըզկիրակին .
 Չարկած է գիս շամփուրն բոնած կրակին .
 Այրիւս չեմ հոգար , ձեզնէ կարօտ եմ .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մի չուռնի՞ս :

Պաղտատու կուգաս , կ'երթաս ի սեհրաս .
 Թղթիկ մը գրեմ , տամ քեզ ամանաթ .
 Աստուած թող վկայ լինի քո վըրադ .
 Տարեալ հասուսցես զայդ իմ սիրեղեաց :

Գըրեր եմ մէջ թղթիս թէ հոս մընացի .
 Օրիկ մի օրեր զաչերս չը բացի .
 Սիրելիք , ձեզանէ կարօտ մընացի .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն խապրիկ մը չուռնի՞ս :

Աչուսն է մօտեցեր , գնալու ես թէտպիր .
 Երամ ես ժողվեր հազարներ ու բիւր .
 Ինձ պատասխան չտուիր , ելար գնացիր .
 Կուռնկ , մեր աշխարհէն գնա՛ հեռացի՛ր :²⁸⁹

80.161.01.07

Այստեղ կը հրատարակենք Ս. Ղաղարու, «Հայերգ»-ը եւ Կոստան-
եանցի օրինակներուն այն մէկ քանի տուները, որոնք շատ գէշ օրինա-
կուած, անհասկանալի դարձած ըլլալուն եւ ոմանք ալ լեզուով ու
ոգուով Քուչակի վերագրուած տաղերէն բացարձակապէս տարբեր թը-
ւելնուն համար՝ տաղաչարքին մէջ գնել անպատեն դատեցինք :

Ի՞նչ անեմ կամ ի՞նչ լինիմ, որ կ'երի սրտիկս ամէն օր,
Ու սիրեմ ազապ աղջիկ, կու ձգէ Գաղիկ օր մէն օր .
Քէլամ քեզ, եար, ա՛խ արա՛, կուգամ քեզի հանց դափիլ օր .
Հողեկ՝ ի՞նչ եար, ա՛խ առնեմ, ի՞նչ ունիմ, խնայէ այսօր :²⁹⁰

Գարեհ իմ արեւնս անկար, ինձ կրակ անչէջ վատեցիր,
Ասաց ու գնաց բանին հին ու նոր հեծել շինեցիր .
Գէմ խօսք է մասալ բերած ու ասած է խիստ խելօքնին .
Թէ իր ձեռաց մոխիրն ի գլխուն խկի թափիր :²⁹¹

Ես գիշերս ի դուրս ելայ, մանօր ու մեծ թաթաւն ի վերայ .
Իմ եարն ի դռնէ ի դուռ ընկել զինչ նսան հատըն կու գողայ .
Հէր քիմ քի թանդրի խուլի իր փակած զբալեկն բանայ ,
Մէնի խաւճնինա ալան ինչ որ սս մութն լուսանայ :²⁹²

Գիտեմք որ շատ հայրէն գիտես, լաւ կընդրէ արիկ (աշխարհիկ) մի աստ
Ասա այս ամսուս վրայ, այս խալիսիս, զինչ որ հիմա կայ.
Սոսքն մանկով ասա, մի՛ ասեր մի (մուկ) ու խուճուպայ.
Գիտես որ զարիպ կմ'ես, զարիպին սիրան չի մընայ: 293

Քո եարն ի Պուրսա քաղաք նայ տեսաք ի մէջ շուկային.
Ձեռկունքն դալալ տվել ու նստեր առջեւ գնողին,
Կրնօղ, զընէ՛, մի՛ վախել, վայ հազար իմ կորսնողին.
Մեր տէրն ալ էրեց հրամեց՝ էրեց քեզ կ'ասեմ դու լսէ՛.
Ես ըզքեզ հովիւ բարի եգի թէ՛ դու իմ ոչխարն արածէ՛: 294

Հաւսար ի ճօշ քէն անել. է՛ի ոտանց զիս կամեն ուտել.
Ալ դալատ բան չեմ արել, իմ սրտովս ի եար եմ սիրել.
Թէ շատ թէ ի քիչ ջանամ զինչ հախն իմ ճակատս է գրել.
Այս մէկն այլ կամիմ սիրել թէ հաւսար ի ճօշ քէն անել: 295

Կինն որ զալտի մեղօք կամ ընկնի ի ճօշ 'ւ ի բամբաս,
Պիտի հանց որդի բերէ զինչ երեր այս Սլօնպիաս,
Ջարքայն արքայից հըզօր որ անունն էր Ջքանդարիաս,
Առիճ վիշապի նման որ եկուլ զերկիրն անպակաս: 296

Գարբիէլ իջեալ ի յերկնից եւ սրբոյ կուսին աւետեաց.
Ուրախ լեր կոյս Տալիթայ, զի գոթոյ լինիցիս փառաց.
Ահա յղանաս չնորհօք, զոր յառաջն Եսայի ասաց.
Ի քէն ծնանի Գրիստոս, որ փրկէ զմարդիկ ի մեղաց: 297

Բանն ի հօրէ առաքեալ, եւ յարգանդ կուսին բնակեալ,
Առեալ յարենէ կուսին, եւ անշուշտ բնդ բանին խառնեալ.
Մարմնով ի կուսէն ծնաւ եւ կնիք կուսին ոչ խոռվեցաւ,
Մնօղն է Աստուածամին, իսկապէս եւ ծնեալն Աստուած: 298

Մարիամ լցեալ չնորհօք եւ հոգւով սրբով բարբառեալ.
Անձն իմ ցնծացաւ ի տէր, եւ հոգիս ի փրկիչն Աստուած.
Ջքաղցեալս ելից հացիւ եւ զսնկեալ բնութիւնս կանդնեաց.
Չհզօրն աթոռոյն ընկեց, որ զնախնին մեր զԱդամ խաբեաց: 299

Սուրբ կոյսն ի յայրին ծնաւ եւ եզեն նշանք սքանչելեաց,
Լոյս մեծ ի յարփուոյն հատեալ, հատեալ առ կոյսն յայրն ծագեալ,
Բազումք ի յերկնից զօրաց խառնեցան ընդ դասս հովուաց.
Փառք ի բարձուս երգէին, յայտնելով զծնեալն Աստուած: 300

Իսկ դու տեսա՞ր հերիճ, գրին է խում որ զտունն է շիներ.
Կամ ինչ տան... խմող որ աղպաթն ի յինքն է հասեր.
Չհաւասն ի մէճլիս դրեր թէ՛ շինեմ, զտունն աւերեր,
Չերկուս այլ աւեր թողեր, երկուքէն մահրում գնացեր: 301

Կանանչ ու կարմիր ամիս, մի՛ թէ մայրն չէր բերեր զիս.
Իրեր սիրոյ տէր արաւ, այս քաղքիս այդ հմնաւիրիս.
Երկու երիկ կու սիրեմ, երկուսին սիրան կ'ուզէ զիս.
Պզախկն առաւել կ'ասէ, մեծն ասէ՛ արեկ մօտ ի յիս: 302

Երթամ պատմեմ Ադամայ թէ զՔրիստոս մարմնով ես տեսայ,
Ահա ի խաչ բարձրանայ, ազատէ զճնուհոյն Ադամայ,
Ի վեր ի յերկինս հանէ, հրեշտակացն առնէ գերակայ: 303

Հայր մեր որ յերկինս ես դու, բարձրութիւն քեզ կու վայելէ.
Եւ սուրբ եզիցի անուն, առաքեալ եւ բանն ի հօրէ: 304

Հողէ մըզէ ո՞վ տեսել զարծվին որսիկն է խըլել.
Ասեր է ի հազայն ելեր պարծեցել թէ որս եմ արել.
Արծիւն ալ է զան լսել լօք նստել ու շատ մի լացի.
Արծի՛ւ, ամ, արի՛, թըռի՛, վազի՛, այ մամու՛մ չէ եկել: 305

Իմ եարզ ի Հոսմաց ելել է իջեր կալերն վրանով.
Չզիտեմ թ'իբ կաման եկել թէ խաբած է զինք զբամով: 307

ՄԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՌԱՐԱՆ

քանակներէն մէկ քանին, մատնանիչ կ'ընէ այդ նմանութիւնները եւ կ'եզրակացնէ .

« Այդ աների նմանութիւնը մեր առաջարկած օրինակի հետ ակ-
« ներեւ է . ինչ որ կը վերաբերի նահապետի անունով յայտնի երգի
« միւս մասերին, կարող ենք ասել որ դժբա առնասարակ ժողովրդ-
« դական երգից առած կտորներ են եւ նահապետի իսկապէս ժողո-
« վող է այդ մասերի, այլ ոչ հեղինակ :

Մենք կը կարծենք թէ առ այժմ, երբ դեռ այնքան սակաւթի-
օրինակներ ունինք այդ տաղաչարքէն եւ անոր հեղինակին կամ հե-
ղինակներուն մասին ա՛յնքան չնչին ու տարտամ տեղեկութիւններ,
անհնար է որոշ եւ վճռական կարծիք մը յայտնել : Վարկածներ ներ-
կայացնելէ ուրիշ բան չենք կրնար ընել՝ արդի պայմաններուն մէջ .
ու մեզի աւելի հաւանական թուի որ Քուչակ « հեղինակ » եղած ըլլայ
քան թէ « ժողովող » : Իր թեզը հաստատելու համար պ. կոստանեանց
դիտել կուտայ թէ Քուչակի տաղերէն շատեր կը նմանին կարգ մը
ժողովրդական երգերու (ճանկիւլումի երգեր, վիճակի երգեր, սիրոյ
երգեր . եւն) . բայց ատի երբեք չ'ազատուցաներ թէ Քուչակ իրեն
վերագրուած բոլոր տաղերը « հաւաքած » ըլլայ : Անտարակուսելի է
որ Քուչակի տաղերուն ոճը ընդհանուր նմանութիւն մ'ունի ժողովրդ-
ական երգերուն ոճին հետ, եւ անոնց մէջ կան մէկ քանի հատ որ,
երբեմն մօտաւոր ձևով մը, երբեմն ալ գրեթէ նոյնութեամբ, կը զըտ-
նուին մինչեւ ցարդ աւանդութեամբ պահպանուած ժողովրդական անա-
նուն երգերու (մանաւանդ Ակնայ երգերուն) մէջ . սակայն դժուար է
ատկից հետեւցնել թէ այս ամբողջ տաղաչարքը ժողովրդական երգե-
րու « հաւաքածոյ » մը եղած ըլլայ եւ Քուչակն այ անոր պարզ հաւա-
քիչը . այդ տաղերուն ամենափոքր մէկ մասն է միայն որ կը գտնուի
ժողովրդական երգերուն մէջ, եւ այն ալ՝ շատ քիչ անգամ « նոյնու-
թեամբ » . մեծագոյն մասը ոչ մէկ ժողովրդական երգի չի նմանիր,
հին ու նոր, գասական կամ աամկական ո եւ է հայ քերթողի գրաւո-
րապէս պահպանուած տաղերուն հետ (բաց ի՛ միայն՝ խրատականե-
րուն մէջ, կեչառեցիի, Պլուզի ու Ֆրիկի վերագրուած մէկ քանի տա-
ղերէ ու Աղեքսանդրի պատմութեան կաֆաներէն) ո եւ է որոշ հան-
գիտութիւն չունի . իսկ այդ տաղերուն մէկ փոքր մասին ժողովրդա-
կան երգերուն մէջ գտնուիլը՝ անոնց մեծամասնութեան « անհատական »
գործ մ'ըլլալը չի հերքեր . Քուչակ անշուշտ օգտուած է — ինչպէս
կէօթէի, Հայնէի, Միցքիւիլիչի պէս քերթողներ իսկ օգտուած են —
ժողովրդական երգերուն խել մը սիրուն ձոթիքներէն, բայց յաճախ՝
երբ զանոնք փոխ առած է՝ անոնց նոր ու ինքնատիպ գրոշմ մը
տուած է, անոնց տարտամութիւնը լուսաւորած է անձնական շեշտով
մը . այն երգերը որ նոյնութեամբ կը գտնուին աւանդութեամբ պահ-
պանուած ժողովրդական երգերու մէջ, կարելի է ենթադրել որ ոչ թէ

Քուչակը զանոնք հաւաքած ըլլայ ժողովուրդին ընդէն, այլ ժողո-
վուրդը Քուչակի այդ երգերն առած, իւրացուցած, պահպանած ըլլայ,
որովհետեւ ժողովրդական երգերը ամենքն ալ միակ հեղինակի մը
գործն են միշտ, որուն անունը կորսուած է, եւ երգը ընդէն բերան
անցնելով քիչ մը փոխուած է ձեւին մէջ, բայց միշտ կ'ենթադրէ
սկզբնական միակ հեղինակ մը : Սիրոյ երգերուն համար մանաւանդ,
անձնական ստեղծագործութեան թէզը շատ ճշմարտաման կը թուի
մեզի :

Իր այդ նոյն ծանօթագրութեան մէկ ուրիշ մասին մէջ, պ. կոս-
տանեանց, յիշելով « Կանչեմ այդ ծովից վրայ, ծովից ի յակէն թանաք
դասնայ » քանակին նարեկացիի « Նիթէ զլիճ մի ծովուց ի յորակու-
թիւն գեղոյ յեղեղեցից » պարբերութեան հետ նմանութիւնը — զոր
մենք ալ զիտել տուինք մեր ուսումնասիրութեան մէջ, — կը յայտնէ
հետեւեալ գաղափարը .

« Մենք կարծում ենք որ թէ՛ նարեկացու եւ թէ՛ նահապետի
« համար մի երրորդ աղբիւր կայ այդպիսի նմանութիւնները քաղե-
« լու եւ կրկնելու, եւ այդ աղբիւրն է ժողովրդական երգը կամ
« աւանդութիւնը : »

Մենք նմանօրինակ գաղափար մը յայտնեցինք այդ նմանութիւնը
մեկնելու համար . միայն թէ ըստ մեզ, ժողովրդական երգի կտորներ
չեն որ նոյնութեամբ հիւրընկալուած են Քուչակի շարքին մէջ, այլ
Քուչակ « օգտուած » է ժողովրդական երգերու պատկերներէն ու ձեւե-
րէն, ու մանաւանդ ժողովրդական շատ հին « առածածեւ ասացուածք-
ներէ », « ծովն եթէ մեկան ըլլայ եւ անտանները դրիչ, եւն » ի պատ-
կերը ըստ մեզ առածածեւ ասացուածք մը պէտք է ըլլայ աւելի՛ քան
թէ ժողովրդական երգ մը . այդ պատկերը հաւանական է որ կը գտնուի
նաեւ արեւելեան ուրիշ աղբիւրու մէջ՝ իրրեւ առածածեւ ասացուածք :
Քուչակի կարգ մը քանակները, — այլաբանականներն ու խրա-
տականները մանաւանդ, ինչպէս եւ սիրայիններէն ոմանք, — ընդ-
լայնումներ ըլլալու են շատ հին արեւելեան առածածեւ ասացուածք-
ներու (« Ես ան հաւերուն էի », « Եզնիկ մ'ի ջրին խմելն », « Բազան ի
յանտառ մօրին », « Այն օրն ի մօրէդ ծնար, դու լայիք, ամէն խնդային »,
« Առի՛ծն յառի՛ծին մտէն », « Մտիկ լեւներուն արտ »), կամ խտացում-
ներ վաղնջական հեքեաթներու, զորոցներու (« Մազիկ այն ծաղիկն
ասեմ », « Աշխարհս, ա՛մ, այլ ինչ ողորմ քանց կասման հաւն չլինի »,
« Փոքրիկ վաճառական մ'էի », « Բոկ դու տեսա՛ր հերիք », եւն,) եւ ոչ
թէ արդէն նոյնութեամբ Հայոց մէջ հնուց ի վեր գոյութիւն ունեցող
ժողովրդական երգերու « օրինակութիւններ » :

Պ. կոստանեանց « հայերէն ասա, հայրենի կարգով » բացատրու-
թեանց համար ալ կը յայտնէ կարծիք մը որ կը նմանի մեր յայտնած
կարծիքին, բայց բոլորովին նոյնը չէ .

« Թերեւս, կը գրէ պ. կոստանեանց, «Նայրենի» երգելն էլ այն է
« նշանակում որ յետին ժամանակների աշուղները միմիայն կըրկ-
« նուսմէին, յարմարեցնելով ժամանակի պահանջներին, այն ինչ որ
« աւանդութեամբ պահուած էր Հայոց մէջ «Նայրենի», այլ ոչ օտար
« լեզուներով, ինչպէս սովոր էին երգել յետոյ: »

Մենք կը կարծենք, ինչպէս մեր Ուսումնասիրութեան մէջ ըսինք
արդէն, թէ «Նայրենի ասել»ը կը նշանակէ՝ ոչ թէ արդէն գոյութիւն
ունեցող Նայրենի երգեր երգել — ինչո՞ւ ենթադրել որ բոլոր երգերը
հին ատենը յօրինուած էին եւ վերջին ժամանակներու աշուղները կը
«կրկնէին» միայն, — այլ երգեր յօրինել, «Նայրենի» երաժշտութեամբ ու
ոճով՝ «Նայրենի կարգաւ», որ բնի է կերպով մը «sur le mode arménien»,
ինչպէս Յոյներն ունէին mode dorien, mode lydien, եւն: »

Քուչակի վերագրուած երգերուն մէջ անշուշտ կան կտորներ որ
իրմէ առաջ կամ ետքը եկած աշուղներու կը պատկանին: Անոնց ան-
հաւասարութիւնը, եւ կրկնութիւնները, կը ցուցնեն թէ «բոլորն ալ»
նոյն մարդու գործը չեն, բայց անոնց մէջ կայ «խումբ մը որ քացար-
ձակապէս համասեւ է, ուրիշ ուր է հայկական բանաստեղծութեան չի
նմանիր, եւ մէկ բանաստեղծի մը գործը պէտք է ըլլայ: Թրատական
ու այլաբանական երգերուն մէջ աւելի հաւանական է որ գտնուին
այլեւայլ բանաստեղծներու գործեր, բայց այդ երգերէն իւրաքան-
չիւրին այս կամ այն բանաստեղծին պատկանելի, այս վայրկեանիս,
մեր ունեցած տարբերմաններով, մեզի անհնար կը թուի որոշապէս հաս-
տատել:

Հետագայ ծանօթագրութեանց շարքին մէջ նշանակած ենք իւրա-
քանչիւր երգի ո՛ր օրինակէն քաղուած ըլլալը, եւ վարիանթները:

Հատորին վերջը դրինք բառաբան մը, զոր կազմելու մեզ օգնեց
մեր Հայաստանցի բարեկամ պ. Դաւիթ Նեմիւրտի, եւ որուն մէջ ըն-
թերցողները պիտի գտնեն Քուչակի բոլոր գաւառական եւ օտարամուտ
բաներուն նշանակութիւնը, բայց ի քանի մը — սակաւաթիւ — բառերէ
որոնց իմաստը մեզի անհնար եղաւ ճշգրել:

Մ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Բ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Բ

¹⁴ Ս. Ղազր. օր: — ¹⁵ Ս. Ղազր. օր: — նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝
սապէս:

Ա՛յ իմ նշենի ծաղիկ, դեղնեցար ու դարձար ի նուշ:
Բերանդ է փոքրիկ 'ւ անուշ, պսիւնքդ է ամբառ ու նուշ:
Պսկունքդ է լիմոն նման, կու բանաս դու մարդու մէտէն:
Լեզուդ է բիւլբիւլ նման, կու գովէ զինչ գարնան նման:

¹⁶ Ձեռագրին մէջ Ու ծոցդ. — ¹⁷ Ս. Ղազր. օր: — ¹⁸ Ձեռագրին մէջ Ու զդնչիկն: —
¹⁹ Ս. Ղազր. օր: — ²⁰ Ձեռագրին մէջ կապաս մաս: — ²¹ Ս. Ղազր. օր: —
²² «Հայերգ» — նոյնը, սող մը պակասով, Ս. Ղազարու օրինակին մէջ՝ սյուպէս:

Յո՛ւր, ծիծաղելէն կուգաս, թէ դետի որ ակնէ կուգաս:
Դիտեմ, սիրեր ես դուն, ի քո եարն ի մօտ կու գնաս:
Հասնիս զու քո մուրաւին՝ հոգ չունի թէ արթուն կու կենաս:

²³ Ս. Ղազր. օր: — այս նայն քառուկը կը գտնուի դարձեւ Ս. Ղազարու ձեռագրին
մէկ ուրիշ մասին մէջ՝ երկու վերջին տողերը քիչ մը փոքրեր:

Թէ դու գաս գիշերն ի մօտիս, դնեմ երեսդ երեսիս,
Որ դպնու քու շունչդ ի յոգիս:

նոյնը նաև՝ կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Թուշ աչք ու թուշ ունք ունիս, թուշ մազերս կուլակա ի հոգիս:
Իշալայ կաճկատուր ըլլաս թէ չիգաս գիշերս ի մօտիս:
Թէ գաս գիշերն ի մօտիս, նա դնեմ գիթեզ երեսիս:
Դնեմ զերեսս երեսիս ու դպնու քո շունչդ ի հոգիս:

²⁴ Ս. Ղազր. օր: — վերջին տողը՝ ձեռագրին մէջ՝ վայ իմ սրտին կանկախն: —
²⁵ Ս. Ղազր. օր: — ²⁶ Ս. Ղազր. օր: — նոյնը կը գտնուի «Հայերգ»ի օրինակին մէջ, սապէս

Յո՛ւր էիր, ուստի՞ եկիր, անծանօթ, ու զիս սիրեցիր:
Ձկրակն ի թեղնիքդ ունիս, ի ծոցիկս ի վար վաթեցիր:
Ձծոցիկս ալ քու բայ արեր, լուկ զոսկին ի ներս հալեցիր,
Ոսկին ալ հալխայ արեր, յիմ սրտին ականջն անցուցիր:

²⁷ Ս. Ղազր. օր: — ²⁸ Ս. Ղազր. օր: — ձեռագրին մէջ՝ Լօք մնաց ի ձուկն: —
²⁹ Ս. Ղազր. օր: — ³⁰ Ձեռագրին մէջ՝ Ամպուգոշ: — ³¹ Ս. Ղազր. օր: —
— ձեռագրին մէջ՝ Ի ձեռն դուռն: — նոյնը կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Կանանչ ու կարմիր հագնիս, զինչ նոսն հատիկ նմանիս:
Յայնժամ ինձ աղւոր թուիս երբ ելնես ձեր դուռն կանգնիս:
Դուռն այլ կխտարաց անես, ցած հայիս, մանար ծիծաղիս,
Աչքդ ու ունքովդ անես, իմ տխմար խելքս կու տանիս:

³² Ս. Ղազր. օր: — ³³ Ձեռագրին մէջ՝ Ալ: — ³⁴ Ս. Ղազր. օր: — ³⁵ Ձեռագրին
մէջ՝ Լման: — ³⁶ Ձեռագրին մէջ՝ Օր: — ³⁷ Փարեղի «Աղբային Մատենադարան»ի
ձեռագրի (թիւ 101)՝ նաև «Հայերգ»ի օրինակին մէջ՝

Երկու եարուկ զիս կ'ուզէ, չգիտեմ թէ ո՞րն է սիրուն,
Մէկն ցերեկուան արեւ, մէկն լուսին մութն գիշերուն:
Լուսին, չեմ սիրեր զքեզ, դուն սովոր ես խոս կենալուն:
Երթամ զարեգակն սիրեմ որ ծաղէ լոյսն առաւօտուն:

³⁸ «Հայերգ»: — ³⁹ Փարեղի Ա. Մ. օր: — ⁴⁰ Ս. Ղազր. օր: — ⁴¹ Փարեղի Ա. Մ. օր:
— ⁴² «Հայերգ»: — երկու տողեր կը գտնուին փարեղի Ա. Մ. օրինակին մէջ՝

Ա՛յ իմ աղբերաց արիւն, որ բուսար ի մէջ քարերուն,
Աչվիդ ի նարկիկ նման, մէկն ի քուն եւ մէկն ի զարթուն:

55. «Հայերգ» : — 56, 57. Ս. Ղազր. օր. : — 58, 59, 40, 41. «Հայերգ» : — 42. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը
կը գտնուի նաև «Հայերգ»-ի մէջ՝

Կարմիր վարդ կանանչ թուփով, կանանչ թուփ կարմիր խնձորով.
Քանի՛ կենամ քեզ յապով, քանի՛ մէկ էրիմ կրակով.
Կու սիրե՞ս սրտով, կշտացել եմ սուտ խաբելով.
Թէ՛ չես սիրեր ըզորդ սրտով, սուրբ Սարգիս՝ Լ. Աստուած քեզ խոով :

55. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը «Հայերգ»-ի մէջ՝

Յի՞նչ ես եղներ ու դեղներ, երեսից դոյն գնացեր,
Գէմ քո եարն չէ մեներ կամ օտար երկիր գնացեր,
Թէ՛ լամ նէ թող ես լամ, ես գիտեմ թէ՛ ի՞նչ եմ կորուսեր.
Ելեր իմ հոգւոյս հոգին, անհոգի ի վար մնացեր :

Նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Ինչո՞ւ ես երեւ խորովել, երեսից գունն գնացել,
Կամ քո եարն չէ մեներ կամ օտար երկիր հեռացել.
Անտի եմ երեւ վառել, երեսիս գունն գնացել,
Առած է հոգւոյս հոգին, անհոգի եմ վար մնացել :

44, 45. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 46. «Հայերգ» : — 47. Ձեռագրին մէջ՝ Օր : — 48. փարիզի
Ա. Մ. օր. : — 49. «Հայերգ» : — 50. Ձեռագրին մէջ՝ Երկրի : — 51. Ձեռագրին մէջ՝
Օչ : — 52, 53. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 54. Ձեռագրին մէջ՝ Օր : — 55. Ձեռագրին մէջ՝ Կարաք
— 56. Ձեռագրին մէջ՝ Պատրիարք : — 57. Ձեռագրին մէջ՝ Ան եղ (Թերես Անեղ, որ ա-
ղեղի իմաստն ունի : — 58. փարիզի Ա. Մ. օր. : — 59. «Հայերգ» : — 60. «Հայերգ» .
վերջին երեք տողերը, քիչ մը տարբեր կը գտնուին նաև փարիզի Ա. Մ. ի ձեռագրին
մէջ .

Դէմ առաւօտի լուսուն, գայ ջրի ձայնն ու բաթուն.
Այնպէս սիրու տէր մարդուն, ինքն ու իր եարն մէն ի քուն,
Երեսն երեսին զրեր ու ձեռքն ի մէջ ծըծերուն :

61. Ս. Ղազր. օր. — կը գտնուի «Հայերգ»-ի մէջ՝ սապէս՝

Դու ո՞վ ես որ յերդիկդ ես ելեր, զայդ օտար հողդ կու կոխես.
Թէ՛ վարդ ես նէ վար եկոյ, թէ՛ օտար ծաղիկ նա գնա՛.
Ո՛չ վարդ եմ ի վար գալու, ու ոչ օտար ծաղիկ գնալու,
Եկեր սիրուդ եմ առեր, ո՛չ գալու եմ եւ ո՛չ գնալու .

62. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը «Հայերգ»-ի մէջ՝

Ձկնակն ի ջրէն հանուի, ջուր մ՛ալ ձգեն նա ապրի .
Հանցողն եմ ի քո սիրոյդ զինչ ձկնակն որ թալէթլի .
Ձուկն ի ջրէն հանեն նա արտան աայ ու մեռանի .
Երբ զիս իմ եարէն գատեն, մեռնիմ ու այլ ճար մի չլինի :

Նոյնը կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Ես աչք ու գուն լոյս, հողի, առանց լոյս աչքն խաւարի .
Ես ձուկ ու գուն ջուր, հողի, առանց ջուր ձուկն մեռանի .

Երբ ձուկն ի ջրէ գատի, ալվի ջուր ձգեն, ապրի .
Երբ ես ի քնէ գատիմ, քանց մեռնիլն այլ ճար չի լինի :

63. «Հայերգ» : — նոյն քառեակը փարիզի Ա. Մ. ի ձեռագրին մէջ .

Քալ քո Աստուած սիրուն, քո մէկիկ եղբորն արեւուն,
Կամ ա՛ն զիս ծոցդ ի քուն, կամ դաստուր տուր երթամ ի տուն :
Ոչ կ՛առնում զքեզ ծոցս ի քուն, ոչ դաստուր տամ երթաս ի տուն,
Ինուն երերուն պահեմ ինչ որ գայ լուսն առաւօտուն :

Նոյնը նաև Ս. Ղազարու ձեռագրին մէջ՝ սապէս .

Իմ եարն ի պաղչան քուն՝ Լ իր կանանչ կապիկն ի գլխուն .
— Կամ ա՛ն զիս ի ծոցդ ի քուն, կամ արա զուհալ պատրաստուն :
— Ոչ կ՛առնում զքեզ ծոցս ի քուն՝ Լ ոչ կ՛առնում զուհալ պատրաստուն :
— Ինուն երերուն պահեմ մինչ որ գայ լուսն առաւօտուն :

64. «Հայերգ» : — 65, 66, 67, 68, 69. Ս. Ղազր. օր. : — 70, 71. «Հայերգ» : — 72. Ս. Ղազարու
օր. : — 73. Ձեռագրին մէջ՝ Մրճիկ : — 74. Ս. Ղազր. օր. : — 75. Ձեռագրին մէջ՝
ի քուն է : — 76, 77, 78, 79. «Հայերգ» : — 80. Ս. Ղազր. օր. : — 81. Ս. Ղազր. օր.
— նոյնը «Հայերգ»-ի մէջ՝ սապէս .

Վերի փողոցովդ ի վար կուգի ձուկուժուկ հազար զուկակով .
Ո՞չ եարս ալ ի դէմս ելաւ, լուկ բարեւ երես հիւզումաթով .
Գրկեցի ու պինդ պագի զիս աչերն խիտ կարօտով .
Կ՛երթար ու լալով կ՛ատէր թէ՛ ի՞նչ խաղք էր եղանք ցորեկով :

82, 83, 84. «Հայերգ» : — 85. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը նաև «Հայերգ»-ի մէջ՝

Մահալէդ ի վայր կուգի, լուկ տեսի չոր գանկ մի ձրգած .
— օս ալ թապալ արւի, լուկ երեսս ի վեր ծիծաղած .
Ես ու դէմ մանուկ էի, ի մանկանց մէջն կանգնած,
Կղպւ ի վերայ զարկած ու բալնիքն աչխարս վտարած :

86, 87. Ս. Ղազր. օր. : — 88. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Մահալօքս ի վար եկի, նա տեսայ դոնակ մ՛ալ ի բաց .
Մտայ ու բարեւ տուի, իմ եարին շունչն զիս իխած .
Իմ եարն ալ ի դուրս ելաւ, չըխ մուռտար, թող ըզնայ ի բաց .
Դուն ալ նորմէն ի՞նչ կ՛ուղես, երբ նա մեր կրակն է վառած,
Իէ՛ կանգուն ու կէս դանակ ողորմուկ ի սրտէն էած :

89. «Հայերգ» : — 90. Ձեռագրին մէջ՝ Աստի : — 91, 92, 93. «Հայերգ» : — 94. Ձեռագրին
մէջ՝ Ապւոյն : — 95, 96, 97. «Հայերգ» : — 98. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ՝

Մահալօքս ի վար կուգի, նա տեսայ դոնակ մ՛ալ ի բաց .
Մտայ ու բարեւ տուի, նա տեսայ իմ եարն ալ ի հաց .
Գիտան ալ գինով լցած, իմ եարին առջեւն էր դրած .
Ոմէ՛, էյ եար, իմ գիաց, որ ելնէ հողիս քո զրմաց :

99. «Հայերգ» : — 100, 101. Ս. Ղազր. օր. : — 102. Ս. Ղազր. օր. — այս քառեակը դարձեալ
նոյն օրինակին մէկ ուրիշ մասին մէջ, սապէս .

Հնցկուն եմ ի քո սիրուդ որ տղեկն ծիծ չէ կերել,
Մարիկն ալ վաղուց մեռել ու տղեկն խիստ որբ մնացել,
Ջուր տուր իմ ծարաւ լերդիս, քո սիրուդ խիստ եմ փափաքել.
Սօսէ որ առնեմ իրխար, ես յետի նէֆէսս եմ եկել:

Նոյնը կը գտնուի կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Հնցկուն եմ ես ի քո սիրուդ որ տղեկն ծիծ չէ կերել,
Մարիկն ալ վաղուց մեռի ու տղեկն խիստ որբ մնացել,
Ջուր տուր իմ ծարաւ լերդիս, քո սիրուդ եմ խիստ փափաքել,
Սօսէ՛ որ առնու՛մ իրխար, ես յետի նէֆէսս եմ եկել:

103. 101. «Հայերգ» 106. 106. Ս. Ղազր. օր: — 107. Ս. Ղազարու օր: Նոյնը նաև «Հայ-երգ»-ին մէջ:

Ես այն հաւերուն էի որ գետին կուտ չուտէի.
Թռչի ի կամարն ելնի թէ սիրուն ակնատն ընկնէի.
Եկայ յայն ակնատն ընկայ, որ ես ալ յանկի վախէի.
Ամէն հաւ քո ստովքն ընկնի, ես ստովք ու վիզս աւելի:

Նոյն քառեակը կը գտնուի նաև Ֆրիկի վերագրեալ տաղաշարքի մը մէջ՝ որ «Կոստանեանց, առնելով 1617 թուին կաֆայ օրինակուած տաղարանէ մը, Տրատարա-կած է իր «Նոր թողովածու»-ի երրորդ պրակին մէջ:

Ես ան հաւերուն էի որ գետին կուտ չուտէի.
Թռչի երկնօքն անցնէի, թէ սիրուն ակնատ չինկնէի.
Ակնատն ի ծովուն կղզին լարած էր՝ և ես չգիտէի.
Ամէն հաւ քո ստովքն ընկեր, ես ստովք ու թեւս աւելի:

108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. — «Հայերգ» — 115. Ձեռագրին մէջ՝ ի հասկ բերի:
— 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. «Հայերգ» —
134. 135. 136. 137. 138. Ս. Ղազր. օր: — 139. Ս. Ղազր. օր: — Նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Տարին տասերկու ամիս կու դատիմ ի մէջ գնտանիս.
Օրեկ մի չելար չեկիր, ի՞նչ կանես, կամ ո՞նց կու լինիս.
Ելար ու ան պահն եկիր որ առեր հոգիս բերանիս.
Մեռնիմ ես ի քո սիրուդ որ երթաս յիսնէ խալըսիս:

140 Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Ասա ու լըսէ, իմ ես՛ր, ոնց որ չէ տարեր քունն գիս,
Ոնց որ քունն զիս տանի, ամանաթ որ այլ չի խօսիմ.
Չարթնում ես քէ քիւֆր տամ որ ռախց մատանց դու երիս.
Ատոր երել ի՛նչ պիտի, բեր գնեմ երեսդ երեսիս:

141. 142. Ս. Ղազր. օր. — 143. Ս. Ղազր. օր: — Նոյն քառեակը կը գտնուի նաև Ֆրիկի վերագրուած տաղաշարքին մէջ:

Բանիկ մի դալատ արի որ զօճուն ձագըն սիրեցի.
Խիստ վստահութիւն արի որ օճուն դուռն գնացի:

Օճուն մայրն ի դուրս երեկ, զիս խայթեց եւ նստայ լացի.
Արժան եմ ես այս լացիս ով եղեր օճուն սիրելի:

144. 145. 146. Ս. Ղազր. օր: — 147. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը (առաջին տողը պակաս) կը գտնուի կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Իր շունչն է խնկուն փոշի, և իր կուլակն է ճիւղք խաղողի.
Կուլակդ է ոլոռ ոլոռ, քո բերանդ է փոքր ու բոլոր.
Քո տիրոջդ այլ ի՛նչ երնէկ, որ ունի զքեզ խաղու խնձոր:

148. «Հայերգ» — 149. Ձեռագրին մէջ՝ էրէց: — 150. Ս. Ղազր. օր: — 151. Ձեռագրին մէջ՝ Յայն: — 152. «Հայերգ» — 153. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը կոստ. օրինակին մէջ:

Ձինչ նուան ի նուան վերայ, ես եմ ձեր դուանն ի վերայ,
Ձինչ հաւն ի կտինն վերայ, ես ի ձեր երգիկն ի վերայ.
Կամ ա՛ն զիս խապուլ արա կամ դրէ՛ պանծս քեզ ծառայ,
Թէ չէ առուփախ կ՛անեմ, աչքդ լայ, անձդ երերայ:

154. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը՝ բառ ա. բառ՝ կոստանեանցի օրինակին մէջ: — 155. Ս. Ղազր. օր. — այս քառեակը կը գտնուի նոյն ձեռագրի մէկ ուրիշ մասին մէջ սա ձեւով:

Այխարհս, ա՛մ, ա՛լ ինչ աղւոր լինի երկու սէրըն նոր,
Երկուսին սէրն նոր լինի, երկուսին դուզին մօտեւոր.
Վաղվնէքն ի վեր ելնեն բարեւ տան քան զկարեւոր.
Պագ տան ու պագ առնուն քանց հարիւր տարին կարեւոր:

Նոյնը կը գտնուի նաև կոստանեանցի օրինակին մէջ:

Իրնէկ ես նորա կուտամ որ լինի երկու սէրըն նոր.
Լինի և երկուսին դուան մօտաւոր.
Վաղվնէն ի դուրս ելնէ բարեւ տայ զէտ կարեւոր.
Ձձեակունքն ի վերան ձգէ ու գանգատ անէ հին ու նոր:

156. Ս. Ղազր. օր. — Նոյնը բառ առ բառ, կոստ. օրինակին մէջ: — 157. Ձեռագրին մէջ՝ Վանց: — 158. Ձեռագրին մէջ՝ Չանց: — 159. Ս. Ղազր. օր: — 160. «Հայերգ» — 161. 62

163. Ս. Ղազր. օր: — 164. Ձեռագրին մէջ՝ ի ծոռն: — 165. Ս. Ղազր. օր. — 166. Ձեռագրին մէջ՝ Վի: — 67. Ս. Ղազր. օր: — 168. Ձեռագրին մէջ՝ Թղաթիկ: — 169. Ս. Ղազր. օր: — 170. կոստանեանցի օր — 171. Ս. Ղազր. օր: — 172. Ձեռագրին մէջ՝ Տիրոց մարան: — 173. Ս. Ղազարու օր. — վերջին երեք տողը կը գտնուի փարեղի Ա Մ. օրինակին մէջ, սա ձեւով:

Քո ծոցդ է տիրոջ նսան, քո ծրծերդ է սաղմոսարան,
Երթամ սարկաւադ լինամ, դամ մանու՛մ ի մէջն ու կարգամ.
Անչաք այբու բեն ասեմ որ մինչ սիրուդ տիրանամ:

Նոյն քառեակին առաջին չորս տողերը նաև «Հայերգ»-ին մէջ:

Տեսայ իմ հոգուս հոգին, զարդարուեր ու կ՛երթար ի ժամ.
Դարձաւ ու ինչ ճուղապ երես, թէ՛ «Ո՛ւր կ՛երթաս, քո ժամդ է հարամ
Դարձիք ինձ պաղիկ մի տուր, ահա ժամ ու շատ մի քարամ,
Յորտեղ ժամատեղ տեսնամ, քեզ համար ես երթամ ի ժամ,
Ազօթք ու աղաչանք անեմ մինչ որ քո ծոցուդ տիրանամ:

Ողորմ ու լալի հաւուկ քան զկասկամ հաւն չըլինայ .
Ոչ գիշերն քուն ունի , ոչ ցորեկն ի վար կու կանկանի .
Մէկ պահ մի դադար ունի որ յտիցն ի վար կու կախուի ,
Երկու կաթ արիւն կաթէ յաչերուն , համայ կու թռչի :

²²¹ «Հայերգ» : — ²²² Ս. Ղազ. օր. — նոյնը «Հայերգ» ի մէջ .

Սրտիկս երկու դուռ ունի , մէկն գաղտ ու մէկն ալանի .
Յայն գաղտ դուռն ի դուրս ելայ , լօկ գտայ հատիկ մ'ալ ոսկի .
Այն ոսկիս որ իմ յտին ընկաւ , չէր ընկեր ի շատ ոսկերչի ,
Ոչ ինքն ի քուրան մտեր , ոչ լսեր ձայնն կուսնի :

²²³ Ձեռագրին մէջ՝ Խժոր : — ²²⁴ Ս. Ղազ. օր. — նոյնը «Հայերգ» ի մէջ .

Կաֆայ մի կամիմ ասել որ արժէ ճուհար մի բոլոր .
Մարմին է մի նաւու նման , խելքդ , ծով , թէ չունիս ժխոր
Միտքդ նաւարար նաւիդ որ բարձեր ես դանձ շահաւոր .
Թէ եզրըն ծովիդ հանես , նա առնէ զքեզ փառաւոր :

Այս քառեակին իմաստը պարունակող քառեակ մը կը գտնուի նաև «Աղբ. քսանդրի պատմութեան կաֆաներ»-ուն մէջ (զոր պ. կոստանեանց հրատարակած է իր «Գրեգոր Աղ- թամարեցի և իր տաղերը» տիտղոսով հմտալից գործին սէջ) .

Այս կեանքս է ի ծով նման որ մարդիկ ի ներս կու լողան .
Մարմին է նաւ նման , հողիս է դանձ անմահական .
Միտքս է նաւալար ճարտար որ հանէ զցամաքն յերեւան .
Աւա՛ղ , թէ կտորի այս նաւս , մեք ի վար մընամք փոշիման :

²²⁵ «Հայերգ» : — կը գտնուի նաև Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Մարդն որ օտար տեղ երթայ , գատ մի խելք կու պիտի նորա .
Ամէն մարդոյ ցած կենայ , ապա իւր բաննն կու լինայ .
Մտիկ դու ծառին արա՛ որ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա .
Այն ճիւղն որ զպտուղն ունի քանց զգարտակն ի ցած կու կենայ :

²²⁶ «Հայերգ» : — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ , ուրիշ տողերու խառնուած .

Հանցեղ սիրելի չարկամ մէկտեղ ո՞վ իսկի տեսեր .
Հողիս թէ ի վեր քաչէ , հողս ծանր ի վայր կու հակէ .
Վախեմ թէ հողոյս լըսեմ , հողոյս բանն զիժարէ .
Եւ հետ հողոյն ո՞վ թռչի , երբ նորա տունն հեռի է :

²²⁷ «Հայերգ» : — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Լաւ մարդ ես նորա ասեմ որ բանայ զբերանըն համով ,
Հանցեղ լեզուն զին չունի , զինչ լընու տուն մի ճոհարով .
Աստուած երբ զաշխարհս արար , զօրն ու հուրն ու զհողն ջըբով ,
Մթխալ մ'աւելի չարար , այլ կշռեց զամէնըն չափով :

²²⁸ ²²⁹ «Հայերգ» : — ²³⁰ «Հայերգ» : — նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ .

Կ'ուզե՞ս որ ազիզ կենաս , որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ .
Դու հողու նման կացիր , որ ամէն մարդ ըզքեզ կոխէ .
Բանց զերկաթն այլ է՞նչ ամուր որ կրակն զինք կու հալէ .
Դու ջրի նման կացիր որ կրակն ի քե՛ն է վախէ :

²³¹ Ս. Ղազ. օր. — նոյնը «Հայերգ» ի մէջ :

Արիք ի ծովերդ իջնունք ու ձկներ որսանք վարժով ,

Հողին հողվրդովն անցաւ ու զմարմինն ի հողն անիծեց .
Թէ զմեզքն ես ու դու արաք , յանդէնին իմ երեսն ամաչեց
Մարմինն ի հողուն ի դուրս , այսպէս խօսք զհողին վճարեց .
Թէ ես հող էի՛ հող դարձայ , քոյ ամաչն է զքեզ բռնեց :

²³⁰ «Հայերգ» : — նոյն քառեակը կոստանեանցի հրատարակած Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ .

Մարդն որ սիրելի անես նը՛ զասլը զինքն փառէ .
Հետ ան մարդուն մի՛ նստիր , երբ ելնէ՛ զքեզ զրուցէ ,
Ձնետն մահու ձգէ ու զաղեղն դառնայ պահէ ,
Չարիւնդ զէտ ջուր վաթէ , դառնայ մէկ խօսք վճարէ :

²³⁷ ²⁰⁸ . ²⁰⁹ . ²¹⁰ . «Հայերգ» : — ²¹¹ . «Հայերգ» : — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ , սապէս .

Երկուսն ի մէկտեղ բերած զերդ ընկեր կ'ասես թէ պահէ՛ ,
Ու չորս բնութիւնս յօտար հետ իրաց կ'ասես թէ սաղէ՛ .
Հինգ զուսն է ի բաց թողած , թէ փակէ որ դող չի մտնէ ,
Չզոգս ես ի տանէս ունիմ , որ զդաներս ի բաց կու պահէ :

²¹² . ²¹³ . ²¹⁴ . ²¹⁵ . ²¹⁶ . ²¹⁷ . «Հայերգ» : — ²¹⁸ . «Հայերգ» : — վերջին երկու տողը՝ Ֆրիկի վե- րագրուած տաղաշարքին մէջ , սապէս .

Մտիկ լեռներուն արա՛ , խելօքնուն խրատ հերիք է .
Ուր բարձր լեռ՛ հոն ձիւն կայ , ուր ցած է՛ ի՛նչ կանանչ է :

²¹⁹ . ²²⁰ . ²²¹ . ²²² . «Հայերգ» : — ²²³ . «Հայերգ» : — նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ , սապէս ,

Դաւիթ արքայի որդին Սողոմոն դայս մեզ կու ասէ .
— Ձխրատն իմաստնիցն դու տուր , աւաւել նա քեզ կու սիրէ ,
Թէ անգէտուան յիմար մարդուն խրատ տաս զքեզ կու ասէ ,
Նա թուր ու դանակ առնու , թէ կարէ՛ զքեզ սպաննէ :

Նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ .

Դաւիթ արքայի որդի Սողոմոն դայս մեզ կու ասէ .
Ձխրատ իմաստնոյն դու տուր , աւելի նա ըզքեզ սիրէ ,
Թէ անգէտ ու անմիտ մարդուն խրատ տաս նա զքեզ ասէ ,
Ու թուր ու դանակ առնու , թէ կարէ՛ նա զքեզ սպաննէ :

²²⁴ . «Հայերգ» : — ²²⁵ . «Հայերգ» : — նոյնը Պլուզի տաղաշարքին մէջ :

Չորս բան ա՛ն խրատ յինէն որ զամէն աշխարհս քեզ ասէ .
Չայլոց մեղք դու մի՛ քննեք , զքոյդ յերակ մըտօք անդիծէ՛ .
ՉԱստուած մօտ ի քեզ դու տե՛ս եւ զմահուդ օրըն դու յիշէ՛ .
Չխրատս ի սիրտըդ անկէ՛ , զքեզ ամէն չարեաց այս փրկէ :

Նոյնը Ֆրիկի տաղաշարքին մէջ :

Չորս բան ա՛ն յինէն խրատ , քան զոսկին ու այլ գնօջ է .
Չայլոց մեղք դու մի՛ քննեք , զքոյդ յերակ մտօք անդիծէ՛ .
ՉԱստուած մօտ ի քեզ դու տես , ու զմահուդ օրն դու յիշէ՛ .
Ով որ զմահուն յիշէ՛ , նա բնաւ դաշխարհս չսիրէ :

²²⁶ . ²²⁷ . ²²⁸ . «Հայերգ» : — ²²⁹ . Ս. Ղազ. օր. — ձեռագրին մէջ՝ Թուր վի թուր .
²³⁰ . Ս. Ղազ. օր. — նոյնը «Հայերգ» ի մէջ .

278. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը՝ գրեթէ բառաբան՝ կոտորանեանցի օրինակին մէջ : —
279. «Հայերգ» . — 280. կոտ. օր. — 281. 282. «Հայերգ» . — 283. 284. Ս. Ղազր. օր. : —
285. «Հայերգ» : — 286. Ս. Ղազր. օր. — կը գտնուի մասամբ «Հայերգ»ին մէջ.

Ժամ ժամ զիմ խարիպու թիւնս յիշեմ ու նստիմ ու լամ .
Ճապղեղ եմ ջրի նման , ի յօտար երկիր կու դնամ .
Ճորեկն եմ նետի նման , զով տեսնամ ի դէմ կու դնամ ,
Գիշերն աղեղան նման , ես լարթափ ի վար կու մնամ :

287. Ս. Ղազր. օր. : — 288. «Հայերգ» : — 289. «Կոտորան» ի երգին այս օրինակը ողբացեալ
Հ. Ղեւոնդ Ալեշանի «Բամակահան երգ» Հայոցէն արտագրած ենք : — 290. կոտ. օր.
291. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը նաև «Աղեղանդրի պատմութեան կափաներ»ուն մէջ՝

Դարեհս յիմ արիւն ընկայ , ինձ կրակ անչէջ վառեցի .
Անցած զնացած բաներ հին ու նոր հեծել զուգեցի .
Դէմ խօսքն է մաթալ բերած ասած է խիստ խելօքի .
Թ'իւր ձեռով ամած մոխիրն ի գլխոյն իսկի չթափի :

292. 293. 294. 295. Ս. Ղազր. օր. : — 296. Ս. Ղազր. օր. — նոյնը՝ գրեթէ բառաբան
«Աղեղանդրի պատմութեան կափաներ»ուն մէջ : — 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304.
«Հայերգ» — 305. 306. 307. Ս. Ղազր. օր. :

Այստեղ կը գտնուի հետեւեալ երկտողը («Հայերգ»էն) , որ խրատական երգերուն կը պատկանի , և մտքուած է անոնց շարքին մէջ զետեղուելու :

Արծիւն ի յաւան ելեր ու կ'ասէր թէ՛ Այդ ինչ յաճապ էր .
Թեպուր մ'յիմ թեւս ընկեր , նեա եզեր ու զիս կու խոցէ :

Քուչակի տաղերուն ուղղագրութիւնը պահպանեցինք այնպէս ինչպէս որ է շորս օրինակներուն մէջ , սրբագրելով միայն այն բառերը որոնք իրենց աղուաղեււլ ձևովը բոլորովին անձանաչիկի գարձած էին , և այդ սրբագրուած բառերուն ալ ձեռագրին մէջ ունեցած ձևը այս ծանօթագրութեանց մէջ նշանակեցինք :

ՎՐԻՊԱԿ . — Էջ 15, տող վերջին , «տ» , պէտք է ըլլայ՝ հետ : — Էջ 50 , 17, տող 3, «զո ովնուն» , պէտք է ըլլայ՝ զոսվնուն : — Էջ 50, 17, տող 3, «տխա տղմար» , պէտք է ըլլայ՝ տղա տխար : — Էջ 52, 17, տող 1. «Այդ ով է որ երգիքս է եկել» , պէտք է ըլլայ՝ Այդ ով է երգիքս եկել :

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն (1)

Աղեւսկ , * . — այգիտանէ , (քաղած) :	Անկրաւ , աւրաւ , * . — արմաւ :
Արաւ , ալեւ . * . — աշխարհ :	Անկրզոյ , * . — «ամպշող» , ամպամած օդի ջերմութիւն :
Արաւի , * . — յայտ յանդիման :	Անկարիւ , (անպեր) . — յանպար :
Արի , * . — ալիք :	Այլնարեկ , կամ այլնարեկ , * . — անկից , անորմէ :
Աղբերաց արիւն , * . — Հայաստանի յատուկ կարմրագոյն ծաղիկ մը :	Այլվայ , այլվի , արվի , * . — դարձեալ , վերստին :
Աճափ , Թ . — արդեօ՞ք :	Անդիւն , * . — Անդիլի աշխարհ :
Անանար , * . — աւանդ :	
Անեղ , աւնալ , * . — յոյս , իղձ :	

(1) . * . (դաստական) . — պ . (պարսկերէն) . — ա . (արաբերէն) . — Թ . (թրքերէն) :

Անդիւն , * . — մտածել , (անդաճել) :

Աննայ , * . — աշնչափ :

Անիշխա , պ . (էնարչէ) . — հոգ , մամուռք :

Անցրեկ , * . — մարել :

Այրեղ , * . — ձմիւլ , ցաւ ցնեկ :

Ապրիկի , * . — ապակի , դաւաթ :

Ապով , յապով , * . — համար :

Ապրշուլ , ափրշուլ , պ . — մետաքօէ դերձան :

Ասեկոր , ասընոր , ասւոր , * . — այս աշխարհս :

Ասցի , * . — ըսի :

Ասխանկա , * . — այսքան :

Արախ , * . (արաք) . — զի :

Արգեղ , * . — բռնել , կեցնել :

Արեկ , * . — եկուր :

Արևալան , Թ . — հեռու տեղէ եկած ընծայ :

Արսալ , * . — Հաւատալ :

Արօս շարօս մնալ , * . — շուարած մնալ :

Թահեշի , պ . — դրախտային :

Թոխսան , * . (պիւնթան) . — զըրպարտութիւն :

Փակգի , * . — գանգատներ :

Գիրկուծոց , * . — գերկընդխառնում :

Պայրեցեկ , * . — մարել :

Դարալ , * . — նազանք , պշրանք , քծինք :

Դանուշման , պ . — (տանիշմէնտ) գիտուն , բանգէտ :

Դեկան , * . — դահեկան :

Դիծար , * . — դժուարութիւն :

Դուռնի , * . — դռներ :

Դուրանալ , * . — հանգչիլ , հանդարտիլ :

Ծեհ , * . — տուալ :

Երեկ , * . — եկալ :

Երի , * . — աւելի :

Չակզու , Թ . (էօգէնկի) . — ասպանդակ :

Չակչա , * . (զա՛իլ) . — անփոյթ , աներկիւղ , անփութութիւն :

Չարարեղ , * . — ծարիր քսած ? :

Չափրան , զափերան , * . — (զափերան) քրքում :

Չեկեար , * . — զինահար ? , կամ պ . (զինահար) զգուշացիր ? :

Չեկցայ , * . — վնաս կրեցի :

Չեհ , * . — ինչպէս , զերդ :

Չիլի , պ . (զիւլի) . — խոպոպիք :

Չիկիլ , պ . (զէնճիլ) . — շղթայ :

Չուրուլ , * . — պատուհաս :

Չուկակ , առիախ , * . (զօքաք) . — փողոց :

Չուկալ , թերեւս զուրալ , * . (զիւլալ) , յատակ :

Չսրվան (սար) . — էզան տալ :

Շյնեկ , * . — երանիլ :

Շորոդ , * . — ճշմարիտ :

Շոխիս , * . — գեղեցիկ :

Փարկ (տալ) * . (թէրք) . — ձգել , լքանել : թարկիկ սալ արեւուն , կեանքը աչքէ հանել :

Փարուր , * . (թապուր) . — դազալ :

Թեփսի , Թ . — ափսէ :

Թեզ , պ . — շուտ :

Թեպուր , * . — փետուր :

Թեպիր , * . — պատրաստութիւն :

Թոքիա , * . — առասպելական քիմիական մարմին մը որուն մեծ յատկութիւններ կ'ընծայուին : — Փոշի մը որ իբր աչքի դեղ կը գործածուի :

Թուր 'ի քուր (ըլլալ) , * . — թուր թուրի դէմ հանել , կռուիլ :

Թոյեցեկ , * . — թաւալիլ :

Փաւսուն , * . — եկեղեցի :

Քրեկ , * . — բերալ :

Իխած , * . — խածալ :

Իսիլ , * . — բնալ :

Իխար , իրիար , * . (քարար) . — հանգարտութիւն :

Լալի , * . — կակալ :

Լասիփ , * . — գեղեցիկ , վայելուչ քաղցր :

Լեզեր , * . (լէզլէթ) համ , ճաշակ :

Լուկ , լոփ , * . — լուկ , միայն . (եւ

անա, յանկարծ) :

Ծաղի, թ. — գորշ :
 Խաչիս, ա. — ժողովուրդ, օտար-
 ներ :
 Խաւ, պ. — խակ, տնաս, (հա-
 սարակ, կոշտ) :
 Խաչեալ, ա. — երեւակայու-
 թիւն, ցնորք :
 Խապար, ա. (խապէր) . — լուր,
 տեղեկութիւն :
 Խապուղ (ընել), ա. (քապուղ) . —
 ընդունիլ, հաւանիլ :
 Խաս, * . — հետ :
 Խարապ, ա. — աւերուած :
 Խաւսա, խաւս, ա. — վանդակ :
 Խեղ, * . — խենթ, յիմար, խեւ :
 Խզեղ, * . — պատուի :
 Խեչ, թ. (քըչ) . — ետեւը, քովը :
 Խըրլեք, ա. — գին, արժէք :
 Խիլի, * . — ամօթ :
 Խններ, ա. (խաններ) . — դաշոյն :
 Խոռ, * . — ծուռ, թեք, շիւ :
 Խոռն կողմից, * . — խրոխտ գեր-
 քով կանգնիլ :
 Խոռնաչ, ա. (քոռնաչ) . — կերպաս :
 Խորոսիկ, * . — սիրուն :
 Խուչախ, թ. — գօտի :
 Խօճա, թ. — մեծ, երեւելի, մե-
 ծատուն :
 Խօշ, պ. — բարի, քաղցր :
 Խաճկոտը շրջալ, * . — կանծիլ,
 կարկամիլ :
 Կարմնեցի, * . — կամուրջներ :
 Կալա, ա. (քալի) . — նոյնա-
 յանգ ոտանաւոր :
 Կեր, * . — կար :
 Կըխա, * . — դաւաթ :
 Կտուածի, * . — կիտուածով զար-
 դարուած :
 Կիլգեղ, թ. — գեղեցիկ :
 Կոշակ, * . — քունքերն ի վար
 կախուած վարսավունջ :
 Կուսակ, պ. (կիւսան, տարակոյս,
 կարծիք) . — ակնկալութիւն :
 Զագար աչից, * . — հազար աչ-
 քով կամ աչքէ (հաւնուած) :

Հալ, ա. — վիճակ :
 Հալալ, ա. — արդար, հարազատ :
 Հալիսա, թ (հալթա) . — օղակ :
 Հաղ, (հաքք) ա. — իրաւունք :
 Հայրան (ըլլալ), ա. — դմայլած
 մնալ :
 Հանչակ, * . — այնչափ :
 Հարար, ա. (հարէթ) — կարօտ,
 անձկութիւն :
 Հարան, ա. — արգիլեալ, ապօ-
 բնաւոր, չարաբեր :
 Հարանի, ա. — թշնամի :
 Հարիվի, ա. — ընկեր, արուես-
 տակից :
 Հարա, պ. (հէլէս) . — փափաք,
 ցանկութիւն :
 Հեթիւ, ա. (հաքիւ) — բծիչ :
 Հեճապ, ա. — ամօթխածու-
 թիւն, պատկանանք :
 Հիսրաց, ի հիսրաց, * . — իրարու
 հետ :
 Հիւներ, պ. — արուեստ, հանճար :
 Հիւն, ա. — դօրութիւն, իշխա-
 նութիւն :
 Հիւխար, ա. — իշխանութիւն :
 Հիւխարով, իշխանաւորակ
 կերպով :
 Հնգիւն, հնգուն, հակեղ, հնգեղ,
 * . — ինչպէս, այնպէս, նման,
 (հանգոյն) :
 Հողարի, * . — գերեզման :
 Զեռուի, * . — ձեռքեր :
 Զագեղ, թ. — աչնան չոր տերու :
 Զարան, ա. — (քալէթ) — գրիչ :
 Զարապա, թ. — (քալապալթ) .
 քաղմութիւն :
 Զարա, ա. հալած :
 Զարա, ա. — սրալ :
 Զար, ա. — (քալթ) ցաւ, վիշտ :
 Զան, ա. — ցաւ, հոգ, վիշտ :
 Զարուած. — թաւապալ :
 Զարի, (գիշեր) ա. — յարգուած
 նուիրական, քաղցր կէտէսի :
 Զիւնաիթ, * . — խամածիկ :
 Զուսա, ա. — հոգ, անձկու-
 թիւն, ցաւ :

հաւ

հաւ

Զիլար, պ. (ծիկէր) . — թոք :
 Զիլորցեղ, * . — նեղագնեղ :
 Զիւպի, ա. — վերարկու :
 Զիրուն, * . — հակառակ :
 Զոդապ, ա. — պատասխան :
 Զօշ, * . — բամբասանք :
 Մագրան, * . — մաղով շուան,
 պարկ, կեն շինող :
 Մահալլա, ա. — թաղ :
 Մահիւնոր, ա. — կէս-գինով :
 Մահրուն, * . — դուրկ :
 Մաչալ, ա. (մէշալէ) . — ջահ :
 Մասալ, ա. — առասպել :
 Մասա, թ. — ստամոքս, ախոր-
 ժակ :
 Մասնեհարած, * . — սաղնադոր-
 ծած :
 Մեհիլ, ա. — ակումբ, ժողովք :
 Մեկ, * . — միայն, միայնակ :
 Մըխալ, թ. — կշտոքի չափ մը :
 Միթի, * . — երանի թէ :
 Մուլ, ա. — կալուած :
 Մուհալ, ա. — անկարելի :
 Մուսալար, ա. (միւսալթարթ) .
 — գոհարեղէնք :
 Մուրսալ, պ. — աղտոտ :
 Մուրիթ, ա. — գթութիւն :
 Մշիլ ընել, * . — նայիլ :
 Յագիլ, ա. (աղիլ) . — փառաւո-
 եալ, յարգելի, սիրուած :
 Յանապ, ա. (անէպ) — զարմա-
 նայի բան :
 Յանկիւնեղ, * . — անակնկալ
 կերպով :
 Յարպի, * . համար :
 Յարա, հալա թ. — օդ :
 Յեր, * . — ինչու :
 Յագար (ընել), ա. — նայիլ, գի-
 տել, հսկել :
 Եւշ, ա. — դադալ :
 Եւսալար, ա. — ապուստ, ու-
 տեստ : *արարչական (իւ)*

Եւսիկա, ա. — շուէլ :
 Եւրալ, ա. (ինչալլահ) . — Աս-
 տուած տայ որ, կը մաղթեմ :
 Եւրի, ա. (չափք) . — ճառագայթ :
 Եւս, ա. (չէրր) — վնաս, չարիք :
 Եւսալի (անել) — շատագնիլ :
 Եկառաբարի անձրեւ, ըստ
 ձանկեանի (Հնութիւնք Ա. կ-
 նայ) :
 Եւրպար, ա. — օշարակ :
 Երիլի, պ. — սիրուն, անուշ :
 Եւրան, պ. — (չեմամէ) . — փոք-
 րիկ գեղին անուշահոտ սեխ :
 Եւր, * . — շղար, (մուսիլին) :
 Երևար, ա. — լայակ, շապիկ :
 Երիկ, շիկ, * . — վիզ, պարանոց :
 Երեկ, պ. (իւմիս) . — յոյս :
 Եւրի, պ. — անիւ, մեքենայ,
 երկիւնք, բաղդ :
 Զարսալի, պ. — սանիքի վրայ շի-
 նուած չորեքկամարեայ տա-
 դաւար :
 Զարիլեւն, * . — թշնամիներ-
 ուն :
 Զարն, թ. (չէթիւ) — մուրճ :
 Զիլ, յանդիմանութիւն :
 Պագխուն, * . — պատասխան :
 Պեղա, ա. — փորձանք, աղէտք :
 Պեչա, * . — լաչակ :
 Պեչք, ա. — երկտղեան ստա-
 նաւոր :
 Պեօֆա, պ. (պիլեֆա) անհա-
 տատ :
 Պոկիլի, * . — շրթունքներ
 Մապու, ա. — համբերութիւն :
 Մարար, ա. — գէմք, գիւակ, ձեւ :
 Տարս, պ. (տէրա) . — վիշտ :
 Յարար, ա. — հրաման, թոյլ-
 տուութիւն :
 Տիլպեր, պ. — սիրուն, շնորհալի :

